

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ORTAÇAĞ MOĞOL DEVLET VE TOPLUM HAYATINDA AT

Yüksek Lisans Tezi

SEYİTCAN GÖZÜAÇIK

AMASYA
Haziran-2025

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ORTAÇAĞ MOĞOL DEVLET VE TOPLUM HAYATINDA AT

Hazırlayan
Seyitcan GÖZÜAÇIK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

AMASYA-2025

TEZ ONAY SAYFASI

Seyitcan GÖZÜAÇIK tarafından hazırlanan “Ortaçağ Moğol Devlet ve Toplum Hayatında At” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 11/06/2025 Tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oyçokluğu ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

.....

Üye : Doç. Dr. Zekiye TUNÇ

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Aykut ÖZBAYRAKTAR

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. 25/06/2025

Doç. Dr. Hadi BELGE
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve ünvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

25/06/2025

Seyitcan GÖZÜAÇIK

İmza

ÖZET

ORTAÇAĞ MOĞOL DEVLET VE TOPLUM HAYATINDA AT

Seyitcan GÖZÜAÇIK

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Haziran/ 2025

Danışman: Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

İnsanlık tarihinde evcilleştirilen ilk hayvanlardan biri olan at, özellikle Orta Asya'nın geniş bozkırlarında yaşayan göçebe toplumlar için sosyal statünün, kültürel kimliğin ve ekonomik yaşamın belirleyici bir unsuru olmuştur. At söz konusu toplumlarda bireylerin ve toplulukların hayatta kalması, askerî başarıları ve kültürel hayatları açısından vazgeçilmez bir rol üstlenmiştir. Moğollar, kurdukları güçlü devletlerle dünya tarihine damga vurmuşlardır. Bununla birlikte, askerî ve siyasî alanda önemli başarılar elde etmişlerdir. Bu başarıların temelinde özellikle atın sağladığı hareket kabiliyeti, savaş taktikleri ve lojistik avantajlar bulunmaktadır. Atın dinî törenlerdeki yeri, kurban ritüelleri ve cenaze törenlerindeki kullanımı Moğolların at ile kurdukları derin kültürel bağın göstergesidir. Ayrıca atlar hediyeleşme ve diplomasi kültüründe önemli bir yer tutmuş, devletlerarası ilişkilerde güç ve prestij simgesi olarak kullanıldığı görülmüştür. At, Orta Çağ'da Moğollar için yalnızca savaş meydanlarında galibiyetin ana unsuru değil, aynı zamanda toplumsal hafızaların oluşmasında, kimliklerinin inşâsında ve ekonomik faaliyetlerinde belirleyici unsur olmuştur. Çalışmada atın eğitimi, bakımı, beslenmesi ve fiziksel özellikleri gibi teknik konulara değinilmiştir. Ardından atın toplum içindeki yeri; ulaşım, besin kaynağı, eğlence, hukuk, din, diplomasi ve ticaret alanlarındaki işlevleri detaylandırılmıştır. Çalışmanın amacı, Moğol toplumunda atın kültürel ve tarihî işlevlerini araştırarak bu toplumdaki rolü ve önemini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: At, Moğol, Toplum, Kültür, Devlet.

ABSTRACT**THE HORSE IN MEDIEVAL MONGOLIAN STATE AND SOCIAL LIFE****Seyitcan GÖZÜAÇIK**

Amasya University, Institute of Social Science

Department of History, M.A., June/2025

Supervisor: Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

The horse, one of the first animals to be domesticated in human history, has played a vital role in shaping the social status, cultural identity, and economic life of nomadic societies, particularly those living in the vast steppes of Central Asia. In such societies, the horse was indispensable for the survival of individuals and communities, military achievements, and cultural life. The Mongols, who established powerful states, left a significant mark on world history and attained notable success in military and political arenas. At the core of these achievements lay the mobility, tactical advantages, and logistical capabilities provided by the horse. The horse's role in religious ceremonies, sacrificial rituals, and funerary practices reflects the profound cultural bond the Mongols formed with it. Furthermore, horses held an important place in the culture of gift-giving and diplomacy, often serving as symbols of power and prestige in inter-state relations. In the medieval period, the horse was not only the key to military victories for the Mongols but also a defining element in the construction of their collective memory, identity, and economic activities. This study addresses technical aspects such as the training, care, feeding, and physical characteristics of the horse. It then elaborates on the horse's roles in transportation, nutrition, entertainment, law, religion, diplomacy, and commerce within Mongol society. The aim of this study is to explore the cultural and historical functions of the horse in Mongol society and to reveal its significance and role therein.

Keywords: Horse, Mongol, Society, Culture, State.

ÖNSÖZ

Moğol devlet ve toplum hayatında at, çok önemli bir yer tutmuştur. Onlar için at savaş aracı, ticarî nakil vasıtası, besin maddesi başta olmak üzere hayatın her alanında karşımıza çıkmıştır. Bu çalışmada atın Moğolardaki kullanım alanları bölümler halinde incelenmiştir. Birinci bölümde, Moğollarda at, Moğol atlarının fiziksel özellikleri ve dış görünüşleri, terbiyesi, bakımı, beslenmeleri, otlakların, at beslenmesi açısından önemi ile at ekipmanları incelenmiştir. İkinci bölümde, idarî ve askerî hayatta atın konumuna odaklanılmıştır. İdarî hayatta atın diplomatik ilişkilerde hediye olarak sunulması, posta hizmetlerindeki işlevi ve at ile ilgili hukukî düzenlemelere değinilmiştir. Askerî hayatta ise, atların taşıma sistemleri, su geçiş stratejilerindeki kullanımları, dayanıklılıkları, hızları ve savaş yetenekleriyle Moğol savaş gücüne sağladıkları katkılar incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Atın Moğol toplumunun sosyal ve iktisadî hayatında, ulaşımında, beslenme kültüründe, kadınlar tarafından kullanımında, eğlence hayatında, giysi ve eşya üretiminde üstlendiği roller ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde Moğolların dinî inançlarında atın yeri incelenmiş; cenaze törenlerindeki atın sembolik anlamı ortaya konulmuştur.

Çalışma, Moğol tarihini ve kültürünü anlamada atın ana unsurlardan biri olduğuna dikkat çekmiş, insan ile hayvan arasındaki ilişkilere dair tarihî bir bakış açısı sunarak bütüncül bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca Moğolların toplumsal ve kültürel yapısında atın yeri üzerine konuya dair mevcut bilgi birikiminin dağınık ve sınırlı olması, alandaki boşluğu doldurma amacıyla bu çalışmanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu eksiklik, araştırmanın hem motivasyon kaynağı hem de bilimsel gerekçesi olmuştur. Bu çalışmada olaylar kronolojik bir düzlemde ele alınmış, elde edilen bilgiler üzerinden değerlendirme yapılmış, birincil ve ikincil kaynaklar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Mevcut literatür çerçevesinde konuya özgün bir bakış açısı getirilmeye çalışılmış, Moğol toplumunda atın askerî, ekonomik, kültürel ve sosyal hayatın ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmıştır.

Çalışma sürecinde kaynaklara erişim ve bilimsel güvenilirliği değerlendirme noktasında çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. Özellikle Moğolca orijinal metinlerin sınırlı sayıda çevirisinin bulunması ve tarihî bilgilerin farklı kaynaklarda çelişkili biçimlerde yer alması, araştırmayı yaparken kaynak eleştirisi ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerini uygulamaya yöneltmiştir.

Bu çalışmayı yürütürken bana rehberlik eden, değerli bilgi ve destekleriyle yolumu aydınlatan tez danışmanım, Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca her zaman yanımda olan ve beni cesaretlendiren aileme, araştırmalarım sırasında bana

daima moral veren Zeynep Coşkun’a minnettarım. Onların sabrı, sevgisi ve desteği olmasaydı bu çalışma eksik kalırdı.

Umarım bu tez Moğol tarihine ve at kültürüne dair yeni bir bakış açısı sunarak sonraki çalışmalar için ilgi çekici bir destek oluşturur.

Seyitcan GÖZÜAÇIK

25/06/2025

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
KAYNAKLAR	ix
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. MOĞOLLARDA AT	8
1.1. Moğol Atlarının Fiziksel Özellikleri ve Dış Görünüşleri	10
1.2. Moğollarda At Besleme	12
1.2.1. Moğol Atlarının Semizleşmesi ve Beslenmesinde Yaylakların Rolü	14
1.2.1.1. Bâdgîs.....	15
1.2.1.2. Arran ve Mugan	16
1.2.1.3. Aladağ	17
1.2.1.4. Mâzenderân	17
1.2.1.5. Beyşehir	18
1.3. Moğollarda Atın Terbiyesi ve Bakımı	18
1.4. Moğolların At Ekipmanları	23
1.4.1. Nal	23
1.4.2. Zırh	24
1.4.3. Eyer.....	25
1.4.4. Eyer Örtüsü.....	26
1.4.5. Gem	27
1.4.6. Üzengi.....	28
1.4.7. Yular	29

II. BÖLÜM

2. MOĞOLLARIN İDARÎ VE ASKERÎ HAYATINDA AT	31
2.1. Moğol İdarî Hayatında At	31
2.1.1. At Üzerinde İktidarın Tezahürü.....	31
2.1.2. Moğollarda Atların Diplomatik İlişkilerdeki Rollerini.....	32

2.1.3. Atın Hediye Olarak Sunulması.....	35
2.1.4. Moğol Posta Hizmetlerinde Atların Rolü.....	37
2.1.5. Moğol Devletlerinde Atlarla İlgili Hukukî Düzenlemeler	41
2.2. Moğol Askerî Hayatında At.....	44
2.2.1. Moğol Askerî Taşıma Sistemleri ve Su Geçiş Stratejilerinde At	44
2.2.2. Moğol Savaş Strateji ve Taktiklerinde Atların Rolü	45
2.2.3. Moğol Atlarının Dayanıklılıkları, Hızları ve Savaş Yetenekleri	49
III. BÖLÜM	
3. MOĞOL SOSYAL VE İKTİSADÎ HAYATINDA AT	51
3.1. Moğol Toplumunda Ulaşım Aracı Olarak At	53
3.2. Moğollarda Atın Besin Maddesi Olarak Kullanımı	54
3.2.1. Moğol Kültüründe At Sütü	54
3.2.2. Moğol Toplumunda Kımızın Yeri	56
3.2.3. Moğollarda At Eti Tüketimi	59
3.3. At Derisinin Kullanım Alanları.....	60
3.3.1. Giysi Yapımında Kullanımı.....	60
3.3.2. Eşya Yapımında Kullanımı	61
3.4. Moğol Ticarî Hayatında At.....	61
3.5. Moğol Toplumunda Eğlence ve Spor Vasıtası Olarak At.....	63
3.6. Moğol Kadınlarının Hayatında At	64
3.7. Moğol Dinî Hayatında At.....	66
3.7.1. Moğollarda Cenaze Merasimleri	66
SONUÇ	71
KAYNAKÇA.....	73
EKLER.....	80
ÖZGEÇMİŞ	85

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklama
Bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih yok

KAYNAKLAR

1. Moğolların Gizli Tarihi

Moğolların Gizli Tarihi, 1240 yılında kaleme alınmış olup Cengiz Han'ın hayatına ve Moğol toplumsal yapısına dair en ayrıntılı ve özgün kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Eserin müellifi bilinmemektedir. Eserin içeriği Timuçin'in çocukluk yıllarından başlayarak Cengiz Han kimliğini kazanma sürecinden Moğol kabilelerini birleştirerek merkezî bir imparatorluk inşâ etmesine kadar pek çok önemli tarihsel süreci kapsamaktadır. Ayrıca Cengiz Han'ın seferleri, düşmanlarıyla mücadelesi, devlet yönetimi anlayışı ve halefi Ögedey Kağan dönemine ilişkin kayda değer bilgiler de metinde yer almaktadır (Moğolların Gizli Tarihi, 1986: XIV-XX). Söz konusu eserin Ahmet Temir tarafından Türkçeye kazandırılan çevirisi kullanılmıştır. Bu eserden, Moğol toplumu içindeki askerî, ekonomik ve kültürel rolünü tespit etmek amacıyla yararlanılmıştır. Cengiz Han'ın at sırtındaki seferleri, atlı birliklerin hareket kabiliyeti, atlarla kurulan toplumsal aidiyet ilişkileri ve Moğol geleneklerinde atın sembolik konumu gibi hususlar eserdeki anlatımlardan yola çıkılarak analiz edilmiştir (Moğolların Gizli Tarihi, 1986: 9, 16, 53, 75, 116, 137, 146).

2. Korykoslu Hayton

Hayton'un "Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı" adlı eseri, yazarın doğrudan gözlem ve deneyimlerine dayanan bir tanıklık metni olarak öne çıkmaktadır. Uzun yıllarını savaş alanlarında geçirmiş olan Hayton, Moğollarla müttefik biçimde katıldığı Suriye seferi başta olmak üzere pek çok olayı bizzat yaşamış ve bu deneyimlerini esere yansıtmıştır. Bu yönüyle söz konusu eser, olaylara içeriden bakan ve tarihi yaşayan bir figürün kaleminden çıkmış olmasıyla çağdaş tarih yazımlarından ayrılmaktadır. Hayton'un siyasî vizyonu ise Batı'nın Haçlı Kuvvetleri ile Doğu'daki Moğol ordularının iş birliği sayesinde Memlûkleri bertaraf ederek Orta Doğu'da Hıristiyan merkezli yeni bir düzen inşâ etme idealine dayanmaktadır. Her ne kadar bu düşünce hayata geçirilememiş olsa da eser Orta Çağ boyunca doğu-batı ilişkileri, Moğol Haçlı etkileşimi ve Hıristiyan dünyasının doğuya dair algısını anlamak açısından birincil kaynak değeri taşımaktadır (Korykoslu Hayton, 2023:14-24). Bu çalışmada söz konusu eserden Moğol ordularının savaş teknikleri, atlı birliklerinin işlevi ve sefer kabiliyetiyle ilgili doğrudan gözlemlere dayalı bilgiler elde edilmiştir. Özellikle Hayton'un atlı savaşçıların hız, dayanıklılık ve stratejik hareketliliğine yaptığı vurgular Moğol at kültürünün Orta Çağ

Hıristiyan dünyasındaki yansımaları anlamak açısından önemli bir zemin sunmuştur (Korykoslu Hayton, 2023: 196, 211-212, 238).

3. Târîh-i Cihângüşâ

Târîh-i Cihângüşâ İlhanlı devlet adamı Alâeddin Ata Melik Cüveynî tarafından 1252-1259 yılları arasında kaleme alınmış önemli bir kaynaktır. 1226 yılında Cüveynî'de dünyaya gelen müellif, köklü bir aileye mensup olup Horasan Divanı'nda çeşitli görevlerde bulunmuş, ardından Bağdat valiliği makamına yükselmiştir. Eser, özellikle Moğol ve Türk tarihine ilişkin sunduğu ayrıntılı bilgilerle öne çıkmıştır. Cengiz Han'ın siyasî sahnede belirmesinden başlayarak Haşhaşîlerin Hülâgû Han tarafından bertaraf edilmesine dek uzanan dönemi kapsayan kaynak, Moğol istilasına uğrayan coğrafyalar hakkında da değerli bilgiler sunmaktadır. Müellifin üst düzey bir yönetici olması, gözlem gücünü ve kaynakla olan doğrudan temasını artırmıştır. Bu durum eserin tarihsel güvenilirliğini daha da pekiştirmiştir (Cüveynî, 2013: XI-XIII). Söz konusu eserin Mürsel Öztürk tarafından gerçekleştirilen Türkçe çevirisi esas alınmıştır.

Târîh-i Cihângüşâ adlı eserden Moğol ordusunun yapısı içerisinde atlı birliklerin önemi, sefer hazırlıklarında atların lojistik rolü ve Moğol yönetim anlayışında atın taşıdığı askerî ve idarî değerler gibi konuların tespiti amacıyla yararlanılmıştır. Cüveynî'nin gözlemleri atın Moğol devlet organizasyonu içindeki çok yönlü işlevini anlamak açısından temel bir başvuru kaynağı olmuştur (Cüveynî, 2013: 134-135, 159, 415-416).

4. Câmi'ut-Tevârih

Câmiu't-Tevârih, İlhanlı döneminin önde gelen devlet adamlarından Reşîdüddin Fazlullah tarafından kaleme alınmıştır. 1250 yılında Hemedan'da doğan Müellif Abaka Han döneminde çeşitli idarî görevlerde bulunmuş, Gâzân Han döneminde ise vezirlik makamına yükselmiştir. İlhanlı hükümdarı Gâzân Han, Reşîdüddin'e Moğol tarihini sistemli bir şekilde kaleme alma görevini vermiştir. Ancak eser henüz tamamlanmadan Gâzân Han'ın vefatı üzerine Câmiu't-Tevârih, Olcayto Han'a sunulmuştur. Her ne kadar eser Olcayto Han'a takdim edilmişse de onun talebiyle Gâzân Han'a ithaf edilmiştir. Reşîdüddin çalışmasında sözlü gelenekleri, resmî belgeleri, dönemin mevcut yazılı kaynaklarını kullanarak kapsamlı bir tarih metni oluşturmuştur. Eser yalnızca Moğollarla sınırlı kalmayarak Peygamberler Tarihi, Dört Halîfe Dönemi, Emevîler, Abbâsîler, Gazneliler, Selçuklular, Hârizmşahlar, Haşhaşîler ve Avrupa toplumlarına dair önemli bilgiler içermektedir. Moğol tarihine dair özgün içeriği ve

tarih yazımı açısından sistematik yapısıyla Câmîu't-Tevârih, günümüze dek bu alandaki en kıymetli kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: V). Bu çalışmada eserin Türkçe nüshası esas alınmıştır. Câmîu't-Tevârih'ten Moğolların at yetiştiriciliğine verdiği önem, atlı birliklerin organizasyonu, devlet ve töre anlayışındaki at sembolizmi gibi konuların tespiti amacıyla yararlanılmıştır. Reşîdüddin'in sunduğu ayrıntılı tasvirler, atın Moğol toplumundaki çok yönlü işlevini tarihsel bağlamda değerlendirme imkânı sağlamıştır (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 88, 92, 95).

5. Tabakât-ı Nâsirî

Tabakât-ı Nâsirî, Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî tarafından 1260 yılında kaleme alınmıştır. 1193 yılında Lahor'da dünyaya gelen Müellif, ilimle iştigal eden Cüzcan kökenli bir aileye mensuptur. Almış olduğu sağlam eğitim sayesinde Gûrîler D00,3öneminde önemli görevler üstlenen Cûzcânî, önce elçi olarak hizmet vermiş ardından Hindistan'daki en eski eğitim kurumlarından biri olan Medrese-i Fîrûzî'ye müderris olarak atanmıştır. Eser, dinî ve siyasî tarih açısından olduğu gibi dönemin kültürel yapısını yansıtan geniş bir çerçevede bilgi sunmaktadır. Peygamberler tarihiyle başlayan anlatı; Emevîler, Abbâsîler, Gazneliler, Selçuklular, Hârizmşahlar ve özellikle Moğollarla ilgili değerli veriler içermektedir. Müellifin Moğol istilasına bizzat tanıklık etmiş olması ve bununla yetinmeyip benzer tecrübeleri yaşamış başka kişilerin anlatılarına da eserinde yer vermesi, Tabakât-ı Nâsirî'yi Moğollar hakkında birinci elden bilgi sunan seçkin kaynaklar arasına yerleştirmektedir (Cûzcânî, 2016: 11-12). Bu çalışmada Tabakât-ı Nâsirî'den Moğol seferleri sırasında atlı birliklerin gücü, hareket kabiliyeti ve istilaların başarısında atların oynadığı rolü tespit etmek amacıyla yararlanılmıştır (Cûzcânî, 2016: 11-12, 41).

6. Nüzhetü'l-Kulûb

740/1340 yılında tamamlanan Nüzhetü'l-Kulûb, Hamdullah el-Müstevfî tarafından dostlarının teşvikiyle kaleme alınmış, coğrafya ve kozmografya alanında yazılmış önemli bir eserdir. Müellif bu eserinde başta Ahmed b. Ebû Abdullah'ın et-Tibyân, İbn Hurdâzbih'in el-Mesâlik ve'l-Memalîk, Ebû Zeyd el-Belhî'nin Şuverü'l-Ekâlîm, Ebû'l-Fidâ'nın Taqvîmü'l-Büldân, Zekerîyyâ el-Kazvînî'nin Acâ'ibü'l-Mahlûkat ve Âşârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd, İbnü'l-Belhî'nin Farsnâme adlı çalışmaları olmak üzere birçok kaynağa başvurmuştur. Bu bilgileri kendi gözlemleriyle zenginleştirmiştir. Eserin yapısı, bir kozmografya girişinin ardından gelen üç ana bölüm (makale) ve bir hatimeden oluşmaktadır. Birinci bölümde

mineraller, botanik ve hayvanlar âlemi; ikinci bölümde insanın fizyolojisi, ahlakî özellikleri ve kabiliyetleri; üçüncü bölümde ise coğrafya ele alınır. Coğrafya kısmı dört alt başlıkta düzenlenmiştir: kutsal şehirler (Mekke, Medine, Kudüs, Mescid-i Aksâ), İran'ın idarî ve malî yapısı, komşu ülkeler ve diğer bazı uzak coğrafyalar. Özellikle İlhanlılar dönemindeki İran'a dair siyasî, idarî ve ekonomik yapılar üzerine verdiği ayrıntılı bilgiler eseri tarih, coğrafya ve sosyal tarih açısından benzersiz kılmaktadır. İlhanlılara dair veriler resmî belgelerden; Selçuklulara dair bölümler ise günümüze ulaşmayan Risâle-i Melikşâhî ve Er-Risâletü's-Senceriyye gibi metinlerden derlenmiştir. Hatimesinde ise Acâibü'l-Mahlûkât geleneğini yansıtan ilginç ve olağanüstü varlıklara yer verilmiştir. Özellikle 1336 yılı İlhanlı bütçesi üzerinden Anadolu'daki Moğol hâkimiyetinin sınırlarını ortaya koyması açısından dikkat çekicidir (Hamza, 2008: 12-15). Bu çalışmada Nüzhetü'l-Kulûb'dan, Moğol yerleşim coğrafyasının temelinde yer alan otlak ve yaylak konusuna dair bilgiler elde etmek amacıyla faydalanılmıştır (Hamza, 2008: 16, 103).

7. Genceli Kiragos, Moğol İstilas (1220-1265)

Ermeni din adamı Genceli Kiragos tarafından XIII. yüzyılda kaleme alınan bu eser Moğol istilasına dair sunduğu ayrıntılı anlatımlarla öne çıkmaktadır. Eserin kronolojik yapısı, Moğolların Gürcistan'a yönelik saldırılarıyla başlamaktadır ve Hülâgû Han'ın Berke Han ile giriştiği askerî çatışmalara kadar devam etmektedir. Yazarın yaşadığı dönemdeki olayları kaleme alması, metne doğrudan tanıklığa dayalı tarihsel bir değer kazandırmaktadır (Genceli Kiragos, 2018: 9-10). Bu çalışmada eserin Fuat Hacısalihoğlu ve İlhan Aslan tarafından günümüz Türkçesine kazandırılan çeviri nüshası esas alınmıştır. Genceli Kiragos'un eserinden, Moğol askerî hareketliliği sırasında atların nasıl bir lojistik araç olarak kullanıldığını ve Moğol süvarilerinin manevra kabiliyetinin bölge halkı üzerindeki etkisini değerlendirmek üzere yararlanılmıştır. Ayrıca metinde atların savaş gücüyle özdeşleştirilerek betimlenmesi, Moğolların askerî yapısında atın oynadığı merkezi rolü anlamaya katkı sağlamıştır (Genceli Kiragos, 2018: 11, 74, 76).

8. Abû'l-Farac Tarihi

Bar Hebraeus olarak da bilinen Abû'l-Farac tarafından XIII. yüzyılın sonlarında kaleme alınan bu eser, Moğol tarihini ve dünya tarihini kapsamlı bir şekilde ele alan önemli bir kaynaktır. Müellif, insanın yaratılışıyla başladığı eserinde Peygamberler, Babilliler, Medler, Yunanlılar, Romalılar, İranlılar, Halifeler, Selçuklular ve Haçlılar hakkında ayrıntılı bilgiler

sunmuştur. Buna ek olarak Moğollar hakkında da geniş bir yer ayırmıştır. Eser, Hz. Âdem'den başlayarak Keyhatu Han dönemine kadar olan tarihî süreci işlemektedir. Abû'l-Farac'ın Moğol istilasına doğrudan tanıklık etmesi ve dönemin diğer kaynaklarıyla yaptığı derlemeler, eserinin tarihsel değerini artıran unsurlar arasında yer almaktadır (Abû'l-Farac, 1950: 1-8). Bu çalışmada eserin Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçeye çevrilen nüshasından faydalanılmıştır. Bu eserden Moğol tarihî sürecinin kronolojik akışı içinde atların askerî ve idarî yapıdaki önemine yönelik dolaylı bilgiler elde edilmiştir. Özellikle Moğol hükümdarlarının seferleri, atlı birliklerin sevkıyatı ve savaşlardaki hareket kabiliyeti bağlamında atın oynadığı stratejik rolün tespiti açısından kaynak önemli katkılar sağlamıştır (Abû'l-Farac, 1950: 651).

9. Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu

Meng Ta pei lu, 1221-1237 yılları arasında Moğol topraklarını ziyaret eden elçilerin gözlemlerini içeren önemli bir kaynaktır. İlk olarak 1221 yılında Moğol komutanlarından Mukali Noyan ile görüşen Çin elçisi Shao Hung tarafından kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra, 1233 yılında Moğol İmparatorluğu'na seyahat eden başka bir Çinli elçi olan Peng Da Ya, Hei Ta shi lu adlı eseri yazmıştır. 1235 yılında Moğol topraklarına gönderilen Xiu Ting'in de bu esere eklemeler yaptığı bilinmektedir. Bu kaynaklar Moğol Hanları, komutanları, savaş stratejileri, dinî inançları ve kültürel yapıları hakkında değerli bilgiler sunmaktadır (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 9-10). Çalışmada, söz konusu kaynakların Ankhbayar Danuu tarafından Türkçeye çevrilen nüshası kullanılmıştır. Eserden, Moğol toplumunda atın askerî strateji ve günlük yaşam içindeki yerini anlamak için faydalanılmıştır (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 59, 107-108).

10. Cengiznâme

Cengiznâme, XVI. yüzyılda Ötemiş Hacı tarafından Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmış önemli bir kaynaktır. Eser, Cengiz Han ve Altın Orda Hanları hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Özellikle Moğolların siyasî yapıları ve hânedanları üzerine kapsamlı bir anlatım sergilemektedir (Ötemiş Hacı, 2014: IX). Bu çalışmada Cengiznâme'nin Tuncer Gülensoy tarafından Türkçeye çevrilen nüshası esas alınmıştır. Bu eserden Moğol toplumsal ve siyasal yapısında atın yerini ve hânedanlar arasındaki ilişkilerde atın taşıdığı sembolik ve pratik önemi anlamak için faydalanılmıştır (Ötemiş Hacı, 2014: 47).

11. Manas Destanı

Türk mitolojisi ve bozkır kültürünün izlerini derinlemesine yansıtan Manas Destanı, yalnızca Türk edebiyatı ve dünya epik mirası bakımından da büyük bir öneme sahiptir. Mısra sayısı bakımından Finlerin Kalevala'sı, Almanların Nibelungen'i, Hintlerin Ramayana'sı ve Eski Yunan'ın İlyada ile Odysseia destanlarından daha hacimli olan Manas; içeriği ve yapısı itibarıyla Yaratılış, Türeyiş, Göç, Ergenekon, Şu ve Oğuz Kağan gibi diğer Türk destanlarından bağımsız bir karakter taşımaktadır. Bu yönüyle Manas Destanı, edebî, kültürel ve tarihî anlamda da eşsiz bir konumda yer almaktadır (Manas Destanı, 2017: 5-8). Destandan özellikle Türklerin at kültürüne yaklaşımını anlamak amacıyla yararlanılmıştır (Manas Destanı, 2017: 50, 62).

12. Oğuz Kağan Destanı

Oğuz Kağan Destanı, Türklerin tarihî gelişimi, devlet anlayışı, yönetim modeli, dünya tasavvuru ve estetik değerleri hakkında önemli ipuçları sunan temel kaynaklardan biridir. İçeriğinde sosyal ve siyasal yapının izlerini taşımasının yanı sıra tarihî mitolojik anlatılar, dinî ve felsefî yaklaşımlar ile epik ve edebî düşünce biçimleri güçlü şekilde yansıtılmaktadır. Bu anlatılar hem göçebe hem yarı yerleşik Türk toplulukları arasında millî bilincin canlı tutulmasında ve ortak kimliğin inşâ edilmesinde büyük katkı sağlamıştır (Uğuz Kağan Destanı, 2022: 11). Bu yönüyle Oğuz Kağan Destanı, çalışmada hem tarihî hem mitolojik bağlamda at kültürünü değerlendirmek üzere temel başvuru kaynakları arasında yer almıştır sağlamıştır (Uğuz Kağan Destanı, 2022: 12).

13. Dede Korkut Hikâyeleri

Dede Korkut Hikâyeleri, Türk kültürünün toplumsal yapısını, değer sistemini, tarihî hafızasını ve sözlü anlatı geleneğini yansıtan en önemli eserlerden biridir. İçeriğinde boylar arası ilişkiler, kahramanlık ve savaş temaları, aile yapısı, dinî inanışlar, ahlakî değerler ile dönemin siyasî ve sosyal yapısına dair önemli veriler bulunmaktadır. Destansı nitelik taşıyan bu anlatılar aynı zamanda birey ile toplum, insan ile doğa ve insan ile kutsal arasındaki ilişkileri epik ve şiirsel bir üslupla işler. Dede Korkut ismi etrafında şekillenen bu anlatılar Oğuz Türklerinin sözlü hafızasında yaşayan hikâye parçaları, geleneksel değer yargıları ve ideal tipler üzerinden millî kimliğin oluşmasında etkili olmuştur (Dede Korkut Hikâyeleri, 2017: 9). Bu çalışma kapsamında özellikle at kültürünün kahramanlık anlatılarındaki yeri bakımından Dede Korkut Hikâyeleri'nden faydalanılmıştır (Dede Korkut Hikâyeleri, 2017: 30).

14. Orhun Yazıtları

Türk tarihinin en eski yazılı belgeleri arasında yer alan Orhun Yazıtları, Göktürk Devleti'nin siyasî yapısını, toplum düzenini, yönetim anlayışını ve kültürel değerlerini doğrudan aktaran birincil kaynaklardandır. VIII. yüzyıla tarihlenen bu yazıtlar Bilge Kağan, Kültigin ve Tonyukuk adına dikilmiş olup hem tarihî olayları kronolojik biçimde anlatmakta hem de Türk milletine yönelik öğütler ve uyarılar içermektedir. Türklerin devlet kurma bilinci, bağımsızlık ideali, hakan-halk ilişkisi ve millî birlik vurgusu bu metinlerde açık bir biçimde görülmektedir. Halkın yaşam biçimi, savaşlar, göç hareketleri ve toplumsal değerler hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır (Orhun Âbideleri, 2003: 4-10). Bu yönüyle Orhun Yazıtları hem tarihî hem kültürel bağlamda Türklerin at ile kurduğu ilişkiyi, savaşçı kimliğini ve bozkır yaşam tarzını anlamak açısından bu çalışmada temel kaynaklardan biri olarak değerlendirilmiştir (Orhun Âbideleri, 2003: 4-10, 19).

15. Dîvânü Lugâti't-Türk

Kâşgarlı Mahmud tarafından XI. yüzyılda kaleme alınan Dîvânü Lugâti't-Türk, Türk dilinin Araplara tanıtılması amacıyla hazırlanmış bir sözlüktür. Türk kültürünün çok yönlü yapısını yansıtan ansiklopedik bir eserdir. Farklı Türk boylarından derlenen kelimelerle oluşturulan bu eser dil bilgisi kuralları, ses özellikleri ve yapı bilgisi açısından da bir gramer kitabı işlevi görmektedir. Ayrıca Türklerin tarihî coğrafyaları, boy adları, kişi adları, yer adları, mitolojik unsurlar, folklorik veriler ve halk edebiyatı örneklerine de yer vermesi bakımından kapsamlı bir kaynak niteliğindedir (Kaşgârlı Mahmud, 2005: 5-7). Eserde yer alan at ile ilgili terimler, kavramlar ve kültürel referanslar Moğollar ve Türkler arasındaki at kültürünün ortak yönlerini anlamaya katkı sağlamıştır (Kaşgârlı Mahmud, 2005: 38, 46, 58, 61, 69, 72, 254).

16. Carpini ve Seyâhatnamesi

Johann de Plano Carpini, Papa IV. Innocentius'un emriyle, Güyük Han'a mektup iletme göreviyle elçi olarak gönderilmiştir. Carpini'nin görevi Moğollar hakkında bilgi toplamak ve Güyük Han'ı Hıristiyanlık dinine ikna etmektir. Görevi gereği Moğolların egemenliği altındaki toprakları baştan sona kateden Carpini, bu süreçte Moğolların kültürleri ve dönemin siyasî olayları hakkında ayrıntılı gözlemler yapmış ve önemli bilgiler sunmuştur. Bu eser özellikle Avrupalı bir bakış açısıyla Moğolları değerlendirmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir (Carpini, 2000: 5-9). Çalışmada, Carpini'nin Seyahatnâmesi'nin Ergin Ayan tarafından Türkçeye çevrilen nüshası kullanılmıştır. Eserde atın Moğol toplumundaki yeri, at

yetiştiriciliği, askerî ve günlük hayattaki kullanımıyla ilgili gözlemlerinden yararlanılmış, bu bilgiler at kültürünün Moğol siyasal ve toplumsal yapısındaki önemini ortaya koymakta kullanılmıştır (Carpini, 2000: 49, 77-79, 81).

17. Marco Polo Seyahatnâmesi

Orta Çağ'ın en ünlü seyyahlarından biri olan Venedikli Marco Polo, ününü büyük ölçüde Moğol topraklarına yaptığı seyahatler ve burada geçirdiği zamandan elde ettiği deneyimlerle kazanmıştır. Ticaretle uğraşan köklü bir aileden gelen Marco Polo, 1271 yılında babası Nicolo Polo ve amcası Matteo Polo ile Doğu'ya ticaret yapmak için yola çıkmıştır. Genç yaşta iyi bir analiz yeteneği sergileyen Marco Polo, seyahat ettiği bölgeler hakkında bilgi toplamış ve farklı dilleri öğrenmeye çalışmıştır. Bu gözlemleri ve analiz yeteneği Kubilay Han'ın dikkatini çekmiştir. Bunun sonucunda Marco Polo, 1295 yılına kadar Kubilay Han'ın hizmetinde kalmıştır. Marco Polo'nun kaleme aldığı seyahatnâme, sadece Kubilay Han'ın nezdinde elde ettiği imtiyazları değil aynı zamanda geniş bir coğrafya hakkında sunduğu değerli bilgiler ve bir Avrupalı perspektifiyle Moğolları değerlendirmesi bakımından da büyük öneme sahiptir (Marco Polo Seyahatnâmesi, 2015: 9-19). Çalışmada, söz konusu seyahatnâmenin Ömer Güngören tarafından Türkçeye çevrilen nüshası ile Tercüman Gazetesi tarafından yapılan baskıları kullanılmıştır. Eserde atın Moğol toplumsal ve askerî yaşantısındaki yeri ve işleviyle ilgili Marco Polo'nun gözlemlerinden yararlanılmıştır (Marco Polo Seyahatnâmesi, 2015: 100, 105).

18. İbn Battûta Seyahatnâmesi

Eser, Orta Çağ'ın en önemli seyyahlarından biri olan İbn Battûta tarafından kaleme alınmıştır. XIV. yüzyılda Afrika, Endülüs, Arap Yarımadası, Anadolu, Irak, İran, Orta Asya, Hindistan ve Çin'i ziyaret eden İbn Battûta, bu seyahatlerinden elde ettiği deneyimlerini ve gözlemlerini kapsamlı bir şekilde seyahatnâmesinde toplamıştır. Seyahatnâme, İbn Battûta'nın ziyaret ettiği ülkelerdeki hükümdarlar, yönetimler ve kültürler hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. İbn Battûta'nın birçok hükümdar ile bizzat görüşme fırsatı bulmuş olması, eserin tarihsel açıdan önemli kılan başlıca unsurlardan biridir. (İbn Battutâ Seyahatnâmesi, 2000: XXXIV-XL). Çalışmada, seyahatnâmenin A. Sait Aykut tarafından Türkçeye çevrilen nüshası kullanılmıştır. Eserden atın Moğol toplumundaki sosyal ve kültürel önemine dair İbn Battutâ'nın gözlemlerine yer verilmiştir (İbn Battutâ Seyahatnâmesi, 2000: 466).

19. Ch'ang Ch'un Seyahatnâmesi

Ch'ang Ch'un, Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı adlı eserinde, Taoist simyacı olarak, Cengiz Han'ın otağına ulaşmak amacıyla en yakın müritleriyle birlikte gerçekleştirdiği uzun yolculuk sırasında elde ettiği gözlemleri ve izlenimlerini anlatmaktadır. Kitap, Ch'ang Ch'un'un Cengiz Han'ın hükümetinin zirvesine doğru yapılan bu yolculuk sırasında yaşadığı deneyimlerin yanı sıra, dönemin kültürel ve toplumsal yapısına dair önemli ipuçları da sunmaktadır. Bu seyâhatname uzun yıllar sonra bir manastırda bulunarak günümüze ulaşmış ve dönemin önemli bir belgesel kaynağı olarak tarihsel bir değer taşımaktadır (Ch'ang Ch'un, 2019: 11-12). Eserden özellikle Cengiz Han'ın ülkesine yapılan yolculuk sırasında atların kullanımı ve Moğol toplumundaki at kültürüne dair gözlemlerinden yararlanılmıştır taşımaktadır (Ch'ang Ch'un, 2019: 28, 93, 104, 208).

20. Wilhelm Von Rubruk Seyahatnâmesi

Rahip Wilhelm von Rubruk'un 1253-1255 yılları arasında Moğol coğrafyasına yaptığı seyahati konu alan bu eser hem Orta Çağ Avrupası'nın Moğollar hakkındaki algısını hem de dönemin bozkır toplumlarının yaşam biçimini ayrıntılı bir şekilde yansıtır. Rubruk'un Seyahatnâmesi Fransız Kralı IX. Louis'nin görevlendirmesiyle misyonerlik amacı taşısa da dönemin sosyal, dinî, askerî ve kültürel yapısına dair gözlem ve bilgiler dikkat çekicidir. Özellikle Moğol yaşam tarzı, göçebe düzen, dinî hoşgörü ortamı ve at kültürü gibi konulara dair özgün bilgiler sunması bakımından önemli bir kaynak konumundadır (Willem, 2010: 17-20). Söz konusu eserin Zülal Kılıç tarafından Türkçeye tercüme edilen nüshasından faydalanılmıştır. Çalışmada özellikle Moğolların günlük yaşam ve savaşlardaki at kullanımı ile at kültürüne dair yazarın özgün gözlemlerinden yararlanılmıştır (Willem, 2010: 36, 90, 102, 148).

21. Araştırma Eserler

Çalışmada ana kaynakların yanı sıra çağdaş araştırmacıların eserlerinden de geniş ölçüde faydalanılmıştır. Vlademirtsov'un "Moğolların İhtimai Teşkilâtı" adlı eseri, Moğol toplumundaki atların sosyal ve ekonomik rollerine değinirken, çok fazla kullanılan bir çalışmadır. Dohsson'un "Moğol Tarihi" eseri atların devletin askerî yapısındaki önemini analiz etmek için rehber olmuştur. Roux'un "Moğol İmparatorluğu Tarihi" atların savaş stratejileri ve imparatorluk sınırlarındaki hareketlilikteki kritik rolünü ortaya koymuştur. "Moğolların ve Türklerin Eski Dinî" eseri ise at kültürünün dinsel ve töresel boyutlarını anlamada katkı

sağlamıştır. Spuler'in "İran Moğolları" adlı çalışması, özellikle İlhanlılar döneminde atların ekonomik ve askerî işlevlerini incelemede kullanılmıştır. Barthold'un "Moğol İstilasına Kadar Türkistan" adlı eseri, bölgedeki at kültürünün tarihî gelişimini değerlendirmede yardımcı olmuştur. Grousset'in "Bozkır İmparatorluğu" kitabı, Moğol atlarının savaşlardaki etkisi ve bozkır toplumundaki yeri hakkında bilgi vermiştir. Ögel'in "Türk Kültür Tarihine Giriş" adlı eserindeki kımız ve yaylaklar konusunda önemli ölçüde faydalanılmıştır. Togan'ın "Çengiz Han" adlı eserinden, atların hânedanlık siyaseti ve devlet teşkilâtındaki önemi konusunda faydalanılmıştır. Sümer'in "Anadolu'da Moğollar" adlı çalışması, Anadolu'daki Moğol at kültürünün izlerini takip etme konusunda çok faydalı olmuştur. Kafalı'nın "Altın Orda Hanlığı" adlı eserinden, Moğolların sosyal, ekonomik ve askerî rollerine örnekler verirken yararlanılmıştır. Özgüdenli'nin, Özcan'ın ve Yuvalı'nın eserleri ise, Moğol toplumunda atların günlük hayatlarında, savaşlarında ve dinî ritüellerindeki yeri konusunda faydalandığımız önemli çalışmalardır.

GİRİŞ

Atlar, arkeolojik bulgular ve mağara resimleriyle birlikte değerlendirildiğinde diğer tüm hayvan türlerinden çok daha fazla betimlendikleri ve insan ile at ilişkisinin yaklaşık 30 bin yıl öncesine kadar uzandığı anlaşılmaktadır (Kalkan, 1997: 1129). Söz konusu ilişki yalnızca pratik işlevlerle sınırlı kalmamış, kültürel, sembolik ve toplumsal anlamlar da taşımıştır. Özellikle Asya coğrafyasında at kalıntılarına dair en erken bulgular, tarihî ve kültürel açıdan Türklerin anayurdu olarak kabul edilen sahalarda ortaya çıkmıştır. M.Ö. 2500-1700 yıllarına tarihlenen Afanasyevo Kültürü'ne ait yerleşim alanlarında saptanan at kalıntıları, insan ile at etkileşiminin tarihsel köklerini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu kültürün ardından gelen ve onunla kültürel süreklilik taşıdığı anlaşılan M.Ö. 1700-1200 yıllarına ait Andronovo Kültürü'nde de benzer buluntulara rastlanmıştır. Söz konusu durum atın, sadece dönemsel değil uzun soluklu ve devamlılık arz eden bir yaşam pratiği içinde yer aldığını ortaya koymaktadır. Özellikle Andronovo Kültürü'nün etkisinin görüldüğü bölgelerde düzenli şekilde tespit edilen at iskeletleri, söz konusu hayvanın erken dönem topluluklarındaki yerini ve fonksiyonunu anlamaya katkı sağlamaktadır. Tüm bu bilgiler atın erken çağlardan itibaren Türk-Moğol toplumlarında yapı taşı haline geldiğini ve kültürel bellekte kökleştiğini göstermektedir (Kafesoğlu, 1998: 218).

Kuzey Amerika'da bulunan 35 milyon yıllık at benzeri fosiller ile Avrasya bozkırlarında artan çayırılık alanlar, bu türün geniş düzlüklerde evrimleşip Bering Boğazı üzerinden her iki kıtaya yayıldığını göstermektedir. Öte yandan atların Asya'dan aynı güzergâh ile Kuzey Amerika'ya geçmiş olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Atın ilk kez hangi topluluk tarafından evcilleştirildiği uzun süredir tartışma konusudur. Çinli, Türk ve Moğol tarihçiler atın evcilleşme devrimini kendi atalarına malederlerken, bölgedeki fosil ve kültürel bulgular daha nesnel bir tablo sunmaktadır. Görüldüğü üzere atların kökenine dair kesin kanıt zor elde edilse de günümüz Moğolistan topraklarındaki midilli benzeri fosil buluntuları önemli veri sunmaktadır. Genel olarak antropologlar ve tarihçiler atın ilk kez Doğu ve Kuzeydoğu Asya'da M.Ö. 2000'den çok daha önce evcilleştirildiği konusunda hemfikirdir (Öztürk, 2011: 945).

M.Ö. 2000'li yıllara gelindiğinde, Batı Avrasya bozkırlarında atın yeniden evcilleştirilmesi, insanlık tarihinin yönünü değiştiren bir kırılma noktası oluşturmuştur. Daha önce koyun, keçi, sığır ve köpek gibi hayvanları evcilleştirmiş olan Batı Asya toplumları, atın hız ve dayanıklılığından faydalanabilmek amacıyla yeni kontrol teknikleri geliştirmiştir. Gem,

dizgin ve hafif tekerlekli savaş arabalarının bu ihtiyaca cevap olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Böylece at, yalnızca yük taşıyan bir hayvan olmaktan çıkarak savaş, avcılık ve uzun mesafeli yolculuklarda merkezî bir rol üstlenmiştir (Taylor, 2023). Bu erken evcilleştirme sürecinde eyer ve üzengi gibi donanımlar henüz mevcut olmadığından, doğrudan binme pratiği hem atların hem de binicilerin iskelet yapılarında çeşitli deformasyonlara yol açmıştır. Bu durum zamanla daha uysal, güçlü ve biniciliğe uygun türlerin bilinçli şekilde seçilmesine neden olmuş, at yetiştiriciliğinde önemli bir evrimi beraberinde getirmiştir.

Tarih öncesi çağlardan itibaren Asya ve Avrupa'nın farklı bölgelerinde çeşitli yabancı at türlerinin evcilleştirilerek insan hizmetine sunulması, insanlık tarihinin ilerleyişinde belirleyici rol oynamıştır. Otobur hayvanlar arasında en güçlü adale yapısına sahip, zor iklim koşullarına en dayanıklı türlerden biri olan at; din, sanat ve edebiyat gibi alanlarda da etkili olmuştur. At sayesinde ilk kez somutlaşan "sürat" kavramı, mesafelerin zihinsel olarak kısılmasına ve zaman mefhumunun yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Maharet ve cesaret gerektiren ata binme eylemi ise biniciye yalnızca fiziksel değil sembolik bir üstünlük de kazandırmış; bireyi yaya insana göre hem maddî hem de manevi düzlemde ayrıcalıklı bir konuma taşımıştır (Kafesoğlu, 1991: 26).

M.Ö. 1000'li yıllardan itibaren bozkır ve çöl kültürlerinde atlı savaşçılar toplumsal hiyerarşi içinde özel bir konum edinmeye başlamış, bu dönemde at kurbanı uygulamaları bazı toplulukların cenaze ritüellerine dâhil edilmiştir. Nitekim M.Ö. IX. yüzyıla ait bir İskit Kral Mezarı'nda tam donanımlı şekilde gömülmüş yaklaşık 200 ata ait kalıntılar tespit edilmiştir (Taylor, 2023). Bu bulgular atın inanç sistemlerinde de önemli bir sembol olduğunu göstermektedir.

Doğu Asya'da da atın değeri kısa sürede fark edilmiştir. M.Ö. 100 yılı civarında Çin İmparatorluğu, "Cennet Atları" olarak bilinen Fergana atlarını elde edebilmek için batı yönüne 30 bin kişilik bir ordu göndermiş, Fergana kentini kuşatarak hükümdarını öldürtmüştür. Bu gelişme atın askerî ve diplomatik bir unsur olarak da değer kazandığını ortaya koymaktadır. M.S. IV-VIII. yüzyıllar arasında bozkır toplulukları üzengi gibi binicilik teknolojilerini farklı bölgelere taşımış, söz konusu teknolojik aktarım süvari temelli askerî sistemlerin gelişiminde kritik bir rol oynamıştır. Böylece atın tarihî gelişimi yalnızca biyolojik evrimle sınırlı kalmamış, medeniyetlerin yükselişi, kültürel etkileşimler ve devlet yapılarının şekillenmesinde belirleyici bir unsur haline gelmiştir (Taylor, 2023).

Türk kültüründe atın rolünü ve yerini anlamak, atın Moğol toplumlarındaki kullanımını daha iyi kavrayabilmemizi sağlayacaktır. Çalışmamızda Türk toplumlarında atın ekonomik,

sosyal ve askerî açıdan taşıdığı önem üzerinde de durarak Moğollar ile olan benzerlikleri ve farklılıkları daha sağlıklı bir çerçevede değerlendirebiliriz.

Kafesoğlu, Türklerin atı ilk evcilleştiren topluluklardan biri olduğunu vurgulayarak bu katkının insanlık tarihinde yeni bir çağı başlattığını belirtmiştir. Ona göre atın evcilleştirilmesiyle birlikte Türkler, göçebe yaşamın dinamizmini artırmış, savaş ve ulaşımdaki üstünlükleri sayesinde tarih sahnesinde belirleyici bir rol oynamaya başlamışlardır (Kafesoğlu, 1998: 220).

Türklerin atı ehlileştiren ve konar-göçer kültürünü sistemli bir biçimde oluşturan ilk topluluklar arasında yer almaları, onların tarihî ve kültürel gelişiminde belirleyici bir unsur olmuştur. Atın evcilleştirilmesi, göçebe yaşam tarzının hareket serbestisini büyük ölçüde artırmıştı. Bu da siyasî, ekonomik ve askerî yapılanmaların dinamik biçimde şekillenmesine zemin hazırlamıştı. Bozkır coğrafyasının sert iklim koşullarına ve geniş düzlüklerine uyum sağlayan Türkler, at sayesinde geniş alanlara hızlıca ulaşabilmiş, yüksek dağları aşarak uzun mesafeler katetmiş ve böylece hem yerleşim alanlarını genişletmiş hem de fetih hareketlerine ivme kazandırmışlardı (Durmuş, 2021: 2). Bu yönüyle at Türk tarihinin işleyişini belirleyen stratejik bir unsur olmuştur.

Tarihî kaynaklar, Türklerin atı etkin kullanma hususunda en mahir topluluklardan biri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Orta Asya'nın engin bozkırlarında at sırtında hareket eden Türkler, böylelikle hem coğrafi engelleri aşmış hem de süratle geniş alanlara yayılabilmişlerdir. Yüksek sıradağlar, derin ırmaklar ve uçsuz bucaksız düzlükler, at sayesinde aşılmıştı. Böylelikle düzenlenen akınlar ve fetih hareketleri başarıya ulaşmıştı (Kafesoğlu, 1998: 220; Sümer, 1983: 1).

At Türk toplumunun tarihsel gelişiminde çok önemli bir rol oynamış, kültürel kimliklerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Türk kültürü büyük ölçüde atlı yaşam tarzına dayalıydı ve at, sadece bir binek hayvanı olmanın ötesinde, günlük yaşamın pek çok alanında kullanılmıştı. Atın etinden, sütünden, kılından ve derisinden yararlanılmasının yanı sıra özellikle taşımacılık ve ulaşımda da kritik bir işlevi olmuştur. Atın hızı onun uzak mesafeleri kısaltan ve iletişimi hızlandıran bir araç olmasını sağlamıştır. Ayrıca binek olarak kullanılması, insanlık tarihinin önemli kültürel devrimlerine yol açmıştır. At; binen kişiye sadece fiziksel bir güç katmakla kalmamış, ona özgürlük ve bağımsızlık hissi de vermiştir. Güzelliği, uyumu, gücü ve hızıyla at Türkler için hem pratik bir araç hem de manevi bir yoldaş olmuştur (Kavalcı Şana, 2024: 187).

Türkler atlarını askerî, kültürel ve ekonomik birer sembol olarak da kullanmışlardı. At Türk toplumunun her aşamasında önemli bir yer tutardı. Türk'ün silahı, hayvanı ve koşum

takımlarıyla ilgili her şey her zaman yanlarında bulunurdu. Özellikle at Türklerin hız ve çevikliklerini simgeleyen, onları diğerlerinden ayıran bir unsuruydu. Türkler, atlarını kendi elleriyle eğitir ve yetiştirirdi. Atlarının isimlerini söylediklerinde hemen onu takip etmelerini sağlardı. Bu derin bağ Türklerin kültürel kimliklerinin bir parçası olarak atı kabul etmelerini sağlamıştı. Türklerin at ile olan ilişkisi, yalnızca askerî zaferlere dayalı bir bağ değildi. Aynı zamanda günlük yaşamda at, çobanlık, süvarilik, baytarlık gibi işlerde de kullanılmıştı. Türkler bir yandan seyis, bir yandan cambaz, diğer yandan ise süvariye. Türk'ün hayatının büyük bir kısmı atının sırtında geçerdi. Bu da Türklerin at ile olan ilişkisinin ne kadar derin ve çok yönlü olduğunu göstermektedir. At, Türkler için yalnızca bir taşıma aracı değil bir kültür, bir yaşam biçimi ve toplumsal düzenin bir yansımasıdır. Atın Türkler arasındaki yerinin bu kadar güçlü olması Türklerin göçebe yaşam tarzlarıyla da yakından ilişkilidir (Kafesoğlu, 1991: 28; Kavalcı Şana, 2024: 188).

Türk toplumunda at, coğrafyanın, iklimin ve kaderin zorlukları karşısında direnişin, kararlılığın ve istikrarın bir simgesi olarak öne çıkmaktadır. Orta Asya'nın sert koşullarında varlık mücadelesi veren Türk boyları için at, gündelik yaşamın, sosyal organizasyonun ve askerî stratejilerin merkezinde yer alan vazgeçilmez bir unsurdu. Orhun Yazıtları'nda geçen ifadeler, atın hem fiziksel hem de sembolik anlamda nasıl bir değer taşıdığını çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle Soğd Seferi sırasında askerlerin atlarının zayıf düşmesi, azık sıkıntısı çekilmesi ve tüm bu olumsuzluklara rağmen savaşın sürdürülmesi, Türk savaş sisteminin belkemiğini oluşturan insan at bütünlüğünü açıkça sergilemektedir. Atın dayanıklılığı, Türk toplumunun hareket kabiliyetini ve manevî direncini de pekiştirmiştir (Orhun Âbideleri, 2003: 19).

Alp Şalçı'nın "*ak atına binip hücum etmesi*" (Orhun Âbideleri, 2003: 19) sahnesi, klasik bir savaş anlatımından çok daha fazlasını yansıtır. Burada at, bir kahramanlık anlatısının ayrılmaz parçası, neredeyse bir mitolojik figür olarak tasvir edilir. Zaferin kazanılmasında atın adıyla anılması toplumun ortak hafızasındaki yerini de pekiştirir. Nitekim Orhun Yazıtları'nda at bir müttefik gibi savaşlara katılmakta, düşüğünde ise kahramanın kaderiyle birlikte anılmaktadır. Söz konusu durum atın yalnızca fiziksel bir varlık olmadığını, aksine Türklerin zihin dünyasında anlam katmanlarıyla donanmış bir kült nesnesi olduğunu göstermektedir.

Atın kutsal bir varlık olarak tasavvur edildiği, pek çok tarihî kaynağa yansımıştır. Örneğin, Efrasiyab¹, atın yöneticilere olan gerekliliğini "*Atın meliklere lazım olması, göğün*

¹ Efrasiyab; İran millî destanında İran düşmanı olarak gösterilen Turan hükümdarıdır. Bkz. (Yazıcı, 1994: 478-479).

aya lazım olması gibidir” (Öztürk, 2017: 172) şeklinde dile getirmiştir. Bu bakış açısı atın egemenlik ve kudretle olan ilişkisinin ne denli güçlü olduğunu vurgular. Aynı zamanda atı yüceltmek gerektiği de belirtilmektedir.

“Ata hor bakanlar, düşman elinde hor olurlar” (Öztürk, 2017: 172) sözü ise tarih boyunca atın savaşların kaderini belirleyen stratejik ve kutsal bir varlık olarak kabul edildiğinin göstergesidir. Türk-Moğol toplumunda at, gücün, özgürlüğün ve toplumsal prestijin sembolüydü. Atına saygı göstermeyen, ona gerekli önemi vermeyen birey veya toplum hem askerî hem de sosyal açıdan zayıflığa mahkûm sayılırdı. Bu nedenle ata gösterilen hürmet, savaşta başarı ve hayatta kalmanın temel şartlarından biri olarak görülmüştür. Atın değerini anlamak, dönemin toplumlarının varlıklarını sürdürme stratejileriyle yakından bağlantılıdır. Bu ifade atın tarih boyunca kültürel kimlik ve güç simgesi olarak nasıl yüceltildiğini ve ona duyulan saygının siyasî ve askerî bir gereklilik olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Oğuz Kağan *“Ovalar otağımız, at sırtı yatağımız”* (Uğuz Kağan Destanı, 2022: 12) diyerek atın göçebe yaşamdaki önemini vurgulamaktadır. *“Benim tahtım bir eğer, işim hep baturcadır”*² (Uğuz Kağan Destanı, 2022: 12) ifadeleriyle atın hükümdarlık ve kahramanlık sembolü olduğunu ortaya koymaktadır.

Bozkır coğrafyasının sert iklim koşulları ve sınırlı tarım imkânları tarih boyunca Türk topluluklarının ekonomik yapısını şekillendirmiştir. Bu doğal çevre özellikle çobanlık ve hayvancılık temelli bir ekonomik modelin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Yüksek rakımlı ovalar, geniş ve verimli meralar özellikle at yetiştiriciliği açısından son derece uygun bir ortam sunmuştur. Bu nedenle at yalnızca ekonomik faaliyetlerin temel unsuru olmakla kalmamış, askerî hareketlilik, ulaşım, ticaret ve toplumsal statü açısından da vazgeçilmez bir rol üstlenmiştir. Bozkır yaşam tarzının vazgeçilmez bir parçası olan at, Türk toplumlarının göçebe kültürü, savaşçı kimliği ve siyasî teşkilatlanma süreçlerinde belirleyici bir unsur olmuştur (Kafesoğlu, 1998: 317).

Cûzcânî’nin *“Türkler atlarının üzerinde gelip Fırat kıyısına ayak bastıklarında kıyâmet kopacaktır”* (Cûzcânî, 2016: 41) ifadesi, Türklerin bölgede görünmeye başlamasından ne denli kaygılanıldığının çarpıcı bir örneğidir. Burada hem Türklerin at sırtında gerçekleştirdiği süratli ve yıkıcı akınlar hem de doğu’dan gelen bu dinamik gücün yerleşik medeniyetler üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır. At, Türk savaşçısının en önemli unsuru olarak bu sembolik anlatımda

² Kahramanlık, yiğitlik anlamına gelir. bkz.: E.T. 14.04.2025: <https://tamga.ktu.edu.tr/2020/11/web-tabanl-eski-turkce-sozluk-6-9-yuzyl.html>.

merkezî bir yer tutar. Bu tür ifadeler tarihî bir dönüşümün, yani göçebe bozkır halklarının yerleşik uygarlıklar üzerindeki uzun vadeli etkilerinin de habercisi olarak okunabilir.

Türklerde atın yerini anlamada önemli bir eser olan Dede Korkut hikâyelerinde at kahramanı taşımanın ötesinde onun gücünü ve itibarını pekiştiren, zor koşullardan çıkmasını sağlayan önemli bir rol üstlenirdi. Bu durum, Bamsı Beyrek'in boz atıyla ortaya çıkıp kahramanlık göstermesi sahnesinde açıkça görülmektedir. Boz at, Beyrek'in mücadelelerinde en büyük yardımcısı olmuş, zor durumlarda sahibinin yanında yer almıştır. Bu sahne, kahraman ile at arasında kurulan bağın bozkır halkları arasında ne denli köklü ve zorunlu olduğuna işaret etmektedir. At, adeta kahramanı tamamlayan ve onun kudretini ortaya çıkaran bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Dede Korkut Hikâyeleri, 2017: 30).

Kaşgârlı Mahmûd'un Dîvânü Lügati't-Türk adlı eserinde at ile ilgili yaklaşık yüz elli kelimenin yer alması ve bunlara ek olarak, en az bir o kadar kelimenin açıklamasında da at sözcüğüne doğrudan veya dolaylı biçimde değinilmiş olması atın bozkır toplumsal hayatındaki merkezî konumunu dil yönünden de pekiştirmektedir (Kaşgârlı Mahmûd, 2005: 38, 46, 58, 61, 69, 72, 76, 77, 78; Mercimek Ahmed, ty.: 16).³ Bu durum atın bozkır halklarının düşünsel dünyasında yaşamlarında ne denli yerleşik ve köklü bir yere sahip olduğunu açık biçimde gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu durum Türk-Moğol kültüründe atın yaşamı anlamlandırma biçiminin temel yapı taşlarından biri olduğunu göstermektedir.

Kaşgârlı Mahmûd'un "*Atlar Türkler için kanatlar gibidir*" (Kaşgârlı Mahmud, 2005: 254) ifadesi, atın Türk kültüründeki eşsiz ve vazgeçilmez konumunu güçlü bir biçimde yansıtmaktadır. Bu söz atın bozkır halklarının ruhunu, özgürlüğünü ve kudretini yücelten bir simge olarak kabul edildiğini ortaya koyar. At, fiziksel işlevlerinin yanı sıra, kültürel hafıza da yer etmiş bir güç, sadakat ve özgürlük temsilidir.

Manas Destanı da atın Türk kültüründeki yerini gözler önüne seren önemli bir anlatıdır. Destanda, at yarışları büyük törenlerin vazgeçilmez bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kahramanlar, savaşta olduğu kadar yarışlarda da atlarının gücü ve çevikliğiyle üstünlüklerini kanıtlamaktadır. Manas'ın babası Cakıp, gördüğü rüyayı tâbir ettirmek için büyük bir şölen düzenler ve bu şölenle atlar, develer ve koyunlar kesilerek kurban edilir. Bokmurun'un cenaze töreninde babasının başına kara at bağlanması, atın yas ritüellerindeki önemini de gözler önüne sermektedir (Manas Destanı, 2017: 50; Ögel, 1993: 524-525).

Manas Destanı'nda geçen bir diğer önemli yarış sahnesinde halkın büyük bir heyecanla koşu atlarını izlediği görülmektedir. En güçlü atlar, meydanda sergilenerek halkın önünden

³ Örneğin; bir hayvan için bu at ne tülüg (Bu atın rengi nedir) (Kaşgârlı Mahmûd, 2005: 46).

geçer ve yarış öncesinde büyük bir merak uyandırır. Bu sahnede atlar sahiplerinin gücünü ve prestijini simgeleyen birer varlık olarak öne çıkmaktadır (Manas Destanı, 2017: 62).

Kutadgu Bilig’de yer alan “*Eri översen bak eliyle aslan tutar; atı okşarsan koşar, uçan kuşa yetişir*” ifadesi (Yusuf Has Hacib, 2019: 206) Orta Asya Türk toplumunun insan hayvan ilişkisindeki değer algısını yansıtan önemli bir kültürel göndermedir. Bu sözde hem insan gücünün takdirle nasıl teşvik edildiği hem de atın duygusal ve fiziksel gelişiminin ilgi ve şefkat ile nasıl desteklendiği dile getirilmiştir. At burada sahibinin tutumu doğrultusunda gelişen, onunla duygusal bir bağ kurabilen canlı bir varlık olarak temsil edilir. Söz konusu ifadede geçen “atı okşarsan koşar, uçan kuşa yetişir” benzetmesi, atın eğitilebilir bir hayvan olduğunu, duygusal zekâsını ve sadakatini de ima eder. Bu yaklaşım atın sahip olduğu yeteneklerin ancak insanî etkileşimle, yani sevgi, ilgi ve eğitimle ortaya çıkarılabileceği düşüncesine dayanır. Kutadgu Bilig, bir siyasetnâme olduğu kadar, döneminin toplumsal değerlerini de yansıtan bir rehberdir. Hayvanlara, özellikle atlara, yönelik bu tür söylemler toplumun ahlakî yapısında atın ne denli önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Dolayısıyla Yusuf Has Hacib’in bu sözü Türk, siyaset ve toplum anlayışının bir özeti olarak da okunabilir. Ayrıca atın eğitimi, sahibine olan bağlılığı ve görev bilinciyle hareket etmesi, onu bir savaş makinesinden öte insanla kader ortaklığı yapan bir varlık olduğunu göstermektedir.

At, bozkır toplumunda ekonomik ve kültürel hayatın temel unsurlarından biri olmuştur. Etinden ve sütünden yararlanılan, kurban olarak sunulan atlar, önemli bir ticaret aracı olarak da kullanılmıştır. Arkeolojik buluntular ve yazılı kaynaklar, atın Türk tarihinde oynadığı merkezî rolü açıkça ortaya koymaktadır. Türkler tarihte atlı kültürün öncüsü olmuşlardır. Onlar bu kültürün gelişimini sürdüren ve farklı coğrafyalara yayan bir toplum olarak tarih sahnesinde yerlerini almışlardır (Durmuş, 2021: 2).

I. BÖLÜM

1. MOĞOLLARDA AT

Moğollar, tarih boyunca Orta Asya bozkırlarında göçebe yaşam tarzını benimseyen ve at ile kurdukları derin ve işlevsel bağlar sayesinde siyasî, askerî ve kültürel alanlarda önemli üstünlükler elde etmiş bir halk olarak dikkat çekerler. Bozkır yaşamının doğrudan sonucu olan dinamik yapı Moğol toplumunun sosyal örgütlenmesinden savaş stratejilerine, ulaşım sistemlerinden ekonomik faaliyetlerine kadar pek çok alanı şekillendirmiştir. Etnik köken açısından Türklerle yakın ilişkilere sahip olan Moğollar, tarihî süreçte uzun bir dönem ortak bir kültürel zemin üzerinde gelişmiş, aynı coğrafyayı paylaşmış ve benzer yaşam biçimlerini sürdürmüşlerdir. Nitekim iki topluluk, M.Ö. 600'lü yıllara kadar Çin kaynaklarında "Jung-Ti" (ya da Rong-Di) adı altında aynı etnografik kategori içerisinde anılmıştır. Ancak söz konusu tarihten itibaren Türk-Moğol kültürel birlikteliğinde belirgin bir ayrışma yaşanmaya başlamıştır. Bu ayrışma özellikle dil yapısı, toplumsal organizasyon, siyasî kurumlar ve ekonomik faaliyetler gibi temel unsurlarda kendini göstermiştir. Çinli tarihçiler, zamanla Türkler ile Moğollar arasında ortaya çıkan bu farklılıkları kayıt altına almış ve onları ayrı etnik ve kültürel kategoriler altında değerlendirmeye başlamıştır. Bu dönemde başlayan ayrışma, daha sonraki yüzyıllarda her iki halkın kendine özgü kimliklerinin ortaya çıkmasıyla devam etmiştir (Kalkan, 1997: 1132).

Büyük Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra Orta Asya'nın geniş bozkırlarında büyük bir siyasî otorite boşluğu meydana gelmiştir. Bu durum söz konusu coğrafyada yaşayan göçebe toplulukların yeniden yapılanmalarını ve yeni güç dengeleri kurmalarını zorunlu hale getirmiştir. Siyasî merkezîyetin ortadan kalkması, özellikle bugünkü Moğolistan topraklarında yaşayan kabilelerin kendi iç örgütlenmelerini geliştirerek daha dayanıklı ve esnek yapılar oluşturmalarına imkân sağlamıştır. Söz konusu kabileler hem iklim koşulları hem de coğrafi sınırların zorluğu nedeniyle yaşam biçimlerini doğaya uyumlu bir şekilde kurgulamak zorunda kalmışlardır. Hayvancılık merkezli ekonomi, göçebe yerleşim düzeni ve savaşçı karakter ön plânda olmuş ve tüm bu alanlarda at belirleyici unsur olarak öne çıkmıştır (Işık, 2012: 10).

Moğol kabilelerinin varlığını sürdürebilmesinde, at yetiştiriciliği ve binicilik yetenekleri belirleyici bir rol oynamıştır. Atın sağladığı hareketlilik, göçebe yaşam tarzının vazgeçilmez olurken savaş meydanlarında hız, çeviklik ve stratejik üstünlük kazandırmıştır. Bu durum Moğolların doğa koşullarına olan uyumunu kolaylaştırmakla kalmamış, onları askerî bakımdan da dönemin öne çıkan güçlerinden biri haline getirmiştir. Orta Asya'nın kurak ve

çetin iklimine karşı koyabilen bu toplumlar at sayesinde hem uzak mesafeleri aşabilmiş hem de hayvancılığa dayalı ekonomik yapıyı sürdürebilmiştir. Tarihsel olarak bakıldığında, Moğolların sahneye çıkışı kısa süreli olsa da etkileri oldukça derindir. XIII. yüzyılda Cengiz Han (1206-1227)⁴ önderliğinde kurulan Moğol İmparatorluğu, kısa sürede Asya'nın büyük bölümünü ve Doğu Avrupa'nın önemli bölgelerini içine alan devasa bir siyasî yapı haline gelmişti. Bu imparatorluk kurduğu idarî sistem, uyguladığı hukuk anlayışı ve farklı kültürlerle kurduğu etkileşim ile Avrasya tarihinde kalıcı izler bırakmıştı (Genceli Kiragos, 2018: 11; Sümer, 2011: 168). Bu tarihsel süreçte at kültürü hem siyasî gücün hem de toplumsal yapının ayrılmaz bir parçası olarak konumlanmıştı. Bu başarının temelinde binyıllardır süregelen Orta Asya atçılığı geleneğinin bir miras olarak yaşatılması ve sistemli biçimde geliştirilmesi yatmaktaydı. Nitekim M.Ö. 2000'li yıllarda şekillenen Andronovo kültürü, atın evcilleştirilmesi ve sürü halinde yetiştirilmesi bakımından bozkır kültürünün temelini oluşturdu. Bu kültür çevresi Doğu'da Baykal Gölü'nden Batı'da Don Nehri'ne kadar uzanan geniş bir sahada etkili olmuştu. Hayvancılığın özellikle at ve koyun odaklı yürütülmesi, bu kültürün belirleyici özelliği haline gelmişti (Kafesoğlu, 1998: 51).

Bozkır kültürünün temelinde, coğrafyanın zorluklarını avantaja çeviren bir yaşam tarzı yatmaktaydı. Bu yaşam tarzının merkezinde ise at yer alırdı. Hızlı hareket kabiliyeti, dayanıklılığı ve uzun mesafeleri kısa sürede katetme yetisi sayesinde at, bir savaş aracı, ekonomik kaynak ve kültürel simge haline gelmişti. Bozkır halklarının gündelik hayatından ritüellere, sosyal organizasyondan askerî yapılara kadar her alanda at vazgeçilmez bir unsur olarak öne çıkardı. Demir Çağı'nın başlamasıyla birlikte savaş teknolojilerinde meydana gelen köklü dönüşüm, bu durumun daha da belirginleşmesine neden olmuştu. Özellikle savaş arabalarının yerini süvari birliklerinin alması, atlı savaşçıların manevra kabiliyetini ve savaş alanındaki etkisini artırmıştı (Crossley, 2022: 30).

Moğollar atlı savaş kültürünü en yüksek düzeye taşıyan topluluklardan biri olmuştu. Moğolların bozkır yaşamına tam uyumlu bedenî ve zihinsel dayanıklılıkları, onları hem at yetiştiriciliğinde hem de binicilikte ustalaştırmışlardı. Bu ustalık at üstünde ok kullanma, mızrakla saldırma ve yüksek hızda manevra kabiliyeti gibi becerilerle birleşerek eşsiz bir süvari savaşçısı profilinin ortaya çıkmasını sağlamıştı (Crossley, 2022: 30). Özellikle düşman hattına

⁴ Asıl adı Temuçin olan Cengiz Han, 1155'te Onon Nehri kıyısında, Moğol kabilelerinden Yesügey Bahadır ile Houlen Ece'nin oğlu olarak doğdu. Babasını henüz çocukken kaybedince zor şartlar içinde hayatta kaldığı bu dönemde mücadele yeteneğini pekiştirdi. Dağınık Moğol boylarını 1206'da "Cengiz Han" ünvanıyla kendi liderliği etrafında birleştirerek Orta Asya'da etkili bir imparatorluğun temelini attı. Cengiz Han, askerî başarılarının yanı sıra oluşturduğu hukukî ve idarî düzenlemelerle de imparatorluğunun istikrarını sağladı (Moğolların Gizli Tarihi, 1986: 3-4; Cüveynî, 2013: 91-93; Kafalı, 1993: 367-369).

ani baskınlar, çevik geri çekilmeler ve kuşatma altında dahi mobil kalabilme yetenekleri Moğol ordularına büyük avantaj sağlamıştı.

Moğol askerî sisteminin belkemiğini oluşturan bu binicilik kültürü stratejik bir zihniyetin de göstergesiydi. At sayesinde geniş bozkır coğrafyalarında hızlı haberleşme, lojistik destek ve birlikler arası koordinasyon mümkün hale gelmişti. Savaşın seyri atlara göre şekillenmişti. Vur-kaç taktikleri, pusular, sahte geri çekilmeler ve ani baskınlar (Sahte Ricat Turan Taktiği) gibi savaş teknikleri, tamamen at üzerinde geliştirilen bu esneklik ve hızın ürünüydü (May, 2023: 95-98).

Moğollar için at, toplumsal ve psikolojik bir işlev de taşımaktaydı. At, insan ruhunu okşayan iki önemli boyut sunmuştu. İlk olarak at üzerinde olmak, bireye diğer insanlardan üstün olma duygusu kazandırmıştı. Bu durum atın sağladığı özgürlük ve hızla bağlantılı olarak bireylerin kendilerini güçlü ve ayrıcalıklı hissetmelerini sağlamıştı. İkinci olarak ise atın sürati, büyük bir avantaj sağlamış ve kısa süre içinde geniş topraklarda hareket edebilme arzularını tatmin etmişti. Atın sunduğu hız ve özgürlük, bozkır halklarında büyük bir devlet anlayışının ve ufuklara hükmetme arzusunun temellerini atmıştı. Bu üstünlük ve özgürlük hissi, evrensel devlet anlayışının desteğiyle pekişmiş ve Moğolların geniş topraklara sahip olma hedefini güçlendirmişti (Kafesoğlu, 1998: 346).

Avrasya'nın geniş bozkır coğrafyası, doğal olarak atın yaşam alanı olduğu için bu bölgede gelişen tüm kültürel oluşumlarda at merkezî bir unsur haline gelmişti. Bu bakımdan Moğollar, bu coğrafyadan beslenen onu şekillendiren ve dönüştüren bir toplum olarak dikkat çekerler. Atlar Moğolların askerî başarılarının yanı sıra sosyal statüleri, liderlik yapıları ve toplumsal organizasyonları üzerinde de belirleyici rol oynamıştır. Bu köklü atlı gelenek tarih öncesi çağlardan itibaren Orta Asya'da gelişen hayvancılık merkezli kültürlerin devamı niteliğinde olup XIII. yüzyılda Cengiz Han liderliğinde kurulan Moğol İmparatorluğu ile doruk noktasına ulaşmıştır. Moğollar, at sayesinde sadece kıtalararası bir imparatorluk inşâ etmekle kalmayarak Avrasya'nın kültürel, siyasal ve ekonomik yapısını derinden etkilemişlerdir. Dolayısıyla Moğol atçılığı, binicilik sanatı, bir medeniyetin taşıyıcısı ve dönüştürücüsüdür. Bu yönüyle Moğol atı hem tarihsel hem de kültürel anlamda bir kimlik ve hafıza ögesi olarak değerlendirilmelidir.

1.1. Moğol Atlarının Fiziksel Özellikleri ve Dış Görünüşleri

Moğol atları, dış görünüş itibarıyla kısa boylu ve tıknaz yapılı olmakla birlikte son derece dayanıklı ve güçlü hayvanlardı. Bu atlar, uzun mesafeleri yorulmadan katedebilmek

kabiliyetleriyle tanınırlardı. Söz konusu atlar sert iklim ve bozkır coğrafyasına mükemmel bir biçimde uyum sağlamışlardı. Nitekim Moğol ordusunun başarısında bu atların olağanüstü dayanıklılığı ve savaşta sergiledikleri performans belirleyici bir rol oynamıştı. Fiziksel olarak Batı'daki cins atlara nazaran daha küçük olmalarına rağmen, Moğol atları sahip oldukları direnç, çeviklik ve sürat ile göçebe savaş sisteminin belkemiğini oluştururdu (Özcan, 2020: 116; Cochran, 2023).

Moğol atlılarının zırhları, savaşçıların hem kendilerini hem de atlarını korumak için gelişmiş bir şekilde tasarlanırdı. At zırhları çoğunlukla hayvan derilerinden yapılır ve birkaç katman halinde birbirine bağlanarak atın vücudunu sarardı. Bu zırhlar, atın hareketine uyum sağlayacak şekilde tasarlanır; atın sırtını, kalçalarını, göğsünü ve boynunu korurdu. Ayrıca zırhlar demir parçalarla güçlendirilmiş ve parlak hale getirilirdi. Bu düzenek, Moğol atlılarının savaş alanındaki hareket kabiliyetini artırırken onları görsel olarak da etkileyici kılardı (Carpini, 2000: 77).

Savaş meydanında ilerleyen Moğol süvarilerinin atlarının boyunlarına asılı gümüş takılar, güneşin altında parıldayarak etkileyici bir manzara oluşturuyordu. Aynı şekilde okçuların sırtlarında taşıdıkları oklar, gün ışığını yansıtarak hem göz kamaştırıcı bir ihtişam hem de psikolojik bir üstünlük sağlıyordu. Bu tür görsel unsurlar yalnızca estetik değil aynı zamanda düşmana gözdağı verme amacı da taşımaktaydı (Sönmez, 2023: 48).

Moğol süvarilerinin savaş stratejileri, atlarının çevikliği ve hareket kabiliyetine büyük ölçüde bağımlıydı. Bu nedenle onlar ağır zırh ve donanım taşımaktan kaçınırlardı. Avrupa atlarına kıyasla daha küçük ve dayanıklı olan Moğol atları, bu hareket kabiliyetinin temelini oluşturmaktaydı. Ancak bu atların fiziksel yapısı, ağır yük taşımalarına sınırlama getirmekteydi. Savaşlarda kullanılan bu küçük yapılı atlar, günümüzde Przewalski atı olarak bilinen ve Asya kavimlerinin askerî başarılarında önemli rol oynayan bir türdür. Avrupa atlarının ortalama 450 kilogram ağırlığa sahip olmasına karşın, Orta Asya atları yaklaşık 270 kilogram ağırlığındadır. Genel kabul gören bir kural olarak bir atın taşıyabileceği yük, kendi ağırlığının yaklaşık %17'si kadardır. Bu da Orta Asya atları için yaklaşık 46 kilogramlık bir yük anlamına gelirdi. Moğol süvarilerinin ağırlığı genellikle 65-70 kilogram civarındaydı (Uyar, 2020: 18).

Moğol atları, bozkır coğrafyasının zorlu koşullarına uyum sağlamış, dayanıklı ve çevik hayvanlar olmakla birlikte, fiziksel olarak Avrupa atlarına kıyasla daha küçük bir yapıya ve kısa bacaklara sahipti. Boyları nadiren bir buçuk metreyi aşmaktaydı (Özcan, 2013: 60; May, 2023: 36).

Türk ve Moğol toplumlarının kaderini şekillendirmede atların oynadığı rol, bu kültürlerdeki atın konumunu diğer toplumlardan ayırmaktadır. Zaman zaman “midilli” olarak da adlandırılan bu atlar; kısa boylu, sık ve gür yelesi, erkeklerinde kuyruğu yere kadar uzanan karakteristik özelliklere sahipti. Buna ek olarak Moğollar atlarının yelesi ve kuyruklarını hem estetik kaygılarla hem de pratik ihtiyaçlar doğrultusunda düğümler veya örlerdi (Roux, 2022: 47).

Moğol göçebe toplumlarında atlar özelliklerine ve renklerine göre adlandırılırdı. Nitekim Moğolların Gizli Tarihi’nde çeşitli renkteki Moğol atlarından bahsedilmektedir. En dikkat çeken renkler arasında kırmızı at, siyah çizgili kırmızı at, açık kestane atı, kestane atı, beyaz at, kırmızı boz at ve ak ağızlı kulaklı at yer almaktadır (Moğolların Gizli Tarihi, 1986: 9, 16, 53, 75, 116, 137, 146, 188).

1.2. Moğollarda At Besleme

Moğol atları, Orta Asya bozkırlarının sert iklimine ve sınırlı otlak koşullarına uyum sağlamış bir tür olarak hemen her çevrede beslenebilecek kabiliyete sahipti. Gerek savaş seferleri gerekse uzun göçler sırasında, bu atlar bulabildikleri her türlü ot, kök ve yabancı bitkiyle beslenerek hayatta kalabilirlerdi (Roux, 2022: 47). Moğolların atları genellikle arpa gibi tahılları tüketmezlerdi. Bunun yerine bu hayvanlar yeri tırnaklarıyla kazarak çıkardıkları ot köklerini yerlerdi. Bu atlar kış aylarında dahi karları kazıp altındaki otları yer yine de aç kalmazdı. Bu beslenme alışkanlığı Moğolların göçebe yaşam tarzı ve zorlu coğrafyalarda hayvanlarının ihtiyaçlarını karşılamak için geliştirdikleri pratiklerin bir yansımasıdır. Moğol atlarının bu beslenme alışkanlıkları onların dayanıklılığını artıran ve çevresel koşullara uyum sağlamalarını sağlayan bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, 1941: 4; 102; Kayadibi, 2023).

Moğol süvarileri atları bağlama gereği duymadan onları serbest bırakırlardı. Böylece atlar bulundukları yerde sabit kalırlardı. Atlar gündüzleri beslenmez yalnızca gece beslenirlerdi. Bu uygulama atların gece boyunca yeterli şekilde dinlenebilmesi ve beslenmesi için önemli bir strateji olarak kabul edilirdi. Gece otlatılması atların daha iyi beslenmelerini ve daha dinç bir şekilde seferlere devam etmelerini sağlamaya yönelik pratik bir yöntemdi (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 107, 114). Atlar otlakların bolluğuna göre otlatılırlardı. Otlakların mevcudiyeti, atların beslenme süresini doğrudan etkilerdi. Şafak vaktinde, atların sırtına yük bindirilir ve yolculuk başlar bu esnada ise atlara yem verilmezdi (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 59). Moğol atlarının bir diğer özelliği de insan elinden bir şey

yememeleriydi. Onlar sadece kendileri otlanırlardı (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 107).

Moğol askerî stratejilerinde atların otlamasının bile bir yeri zamanı vardı. Örneğin sefer sırasında atların su içmesine ve otlamasına genellikle müsaade edilmezdi. Bunun nedeni, atların yolda uygunsuz zamanlarda yedikleri yiyeceklerin sağlıklarını bozarak hastalanmalarına yol açmasıydı (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 107). Moğollar, atlarını yalnızca kısa sürelerle otlatmaya izin verirlerdi. Sonbahar hem atların fiziksel uygunluğu hem de tarım toplumlarının hasat mevsimine denk gelmesi bakımından sefer için en uygun dönem olarak kabul edilirdi. Bu sayede düşman kaynakları tahrip edilerek kıtlık yaratılabilir ve köylülerin savunmaya katılımı engellenebilirdi. Her süvari birkaç attan oluşan bir sürüye sahipti ve bu atlar yalnızca otlaklardan beslenirdi. Sürekli otlatma ihtiyacına rağmen, bu durum Moğolların sefer kabiliyetini olumsuz etkilememişti. Moğollar atlarını arpa ya da saman taşımadan yalnızca mera otlarıyla beslerdi. Atlar, binicilerine son derece itaatkâr biçimde, gerektiğinde gece boyu silahlı aksi halde sırtlarında kalabilirdi (May, 2025: 102).

Cengiz Han'ın Tangutlara savaş açmasının arkasındaki en önemli etkenlerden biri, bu bölgenin askerî lojistik açısından sunduğu imkânları. Tangut toprakları, Altan (Jin) Ulusu'na karşı yürütülecek seferde at temini bakımından büyük önem arz ediyordu. Moğol ordusunun başarısı, büyük ölçüde hareket kabiliyeti yüksek süvarilere ve bu süvarilerin dayandığı sağlam at varlığına bağlıydı. Tangut bölgesi at sürülerinin bakım ve beslenmesi için elverişli meralarıyla da öne çıkmaktaydı. Bu nedenle Cengiz Han Altan Ulusuyla doğrudan çatışmaya girmeden önce Tangut sahasını ele geçirerek hem at ihtiyacını karşılamayı hem de mevcut atlarının ikmal ve dinlenme süreçlerini güvence altına almayı hedeflemişti (Duger, 2021: 34).

Moğol sarayı ve prenslerinin her biri, geniş at sürülerine sahip olmanın yanı sıra çok sayıda otlaklara da sahipti. Bu otlaklar hem hayvanların beslenmesi hem de ordunun lojistik ihtiyaçlarının karşılanması açısından büyük önem taşıyordu. Otlaklar Moğolların hayvancılıkla geçinen ekonomisinin temel unsurlarından biri olup her prensin ve sarayın bu kaynakları kontrol etmesi, onların ekonomik ve askerî güçlerini artıran bir faktördü. Bu nedenle Moğol toplumu otlaklara sahip olmanın toplumsal statü ve gücün de bir göstergesi olduğunun bilincindeydi (May, 2025: 100).

272 kilogram ağırlığındaki bir Moğol atı yolculuk sırasında 10,9 milyon kalori alması gerekiyordu. Bu miktar yaklaşık 14 kilogram taze ottan sağlanabilirdi. Bir Moğol atı saatte ortalama 1.320 gram ot yiyebilmekteydi. Günde en az 10,5 kilogram ot alması gerekirdi. Ancak, bu durum atların yavaş hareket etmelerine yol açıyordu. Moğol süvarisi bineklerini otlatmak için günde iki kez durmak zorunda kalarak ortalama 25 kilometre yol alabiliyordu.

Ancak sefer sırasında hızlı ilerleyebilmek için otlama süreleri kısıtlanarak atların yeterli beslenememesi riskiyle karşılaşılıyordu. Moğol atları seferler sırasında, özellikle uzun yolculuklarda, önemli miktarda suya ihtiyaç duyan hayvanlar olarak dikkat çekiyordu. Her bir Moğol atı, günde yaklaşık 19 litre suya ihtiyaç duymakta olup bu miktar büyük bir Moğol ordusunun seferlerinde oldukça önemli bir lojistik gereksinim yaratıyordu. Örneğin 300 bin atlık bir ordu günlük su ihtiyacı olarak yaklaşık 5.700 ton suya ihtiyaç duymaktaydı. Bu miktar seferlerin devamlılığını ve sürdürülebilirliğini sağlamak için oldukça büyük bir zorluktu (Uyar, 2020: 115-116). Bu zorluğu aşabilmek için, Moğollar atlarının su ihtiyacını karşılama noktasında doğa ile uyumlu stratejiler geliştirmişlerdi. Moğol atları genellikle yiyecek bulmakta zorlanmadıkları için otladıkları taze otlardan önemli ölçüde su alabilmekteydiler. Yeterince otlayan bir at, taze otlardan aldığı yaklaşık 14 kilogramlık besinle 9,5 litre suyun karşılanmasını sağlayabilmekteydi. Bu durum atların hayatta kalabilmesi için sadece su kaynaklarına bağlı olmadıklarını çevresel koşullara uyum sağlama kapasitelerinin de yüksek olduğunu göstermektedir.

1.2.1. Moğol Atlarının Semizleşmesi ve Beslenmesinde Yaylakların Rolü

Moğolların göçebe yaşam tarzı hayvancılıkla iç içe olan sosyal ve ekonomik yapılarının bir yansıması olarak yaylak ve kışlak düzenine dayanıyordu. Yaz aylarında hayvanların otlatılması için yüksek rakımlı ve serin bölgeler tercih edilirken (yaylak), kışın ise daha korunaklı ve ılıman alanlara (kışlak) göç edilirdi. Bu yer değiştirme pratiği sadece hayvanların sağlığı ve verimi için önemliydi. Bu uygulama süt ve süt ürünlerinin sürekliliği açısından da hayati öneme sahipti. Moğollar tıpkı Oğuz boylarında olduğu gibi bu konar-göçer düzeni dikkatle korumuşlardı. Türkçede “kışlamak” anlamına gelen “kışlak” terimine karşılık, Moğollar aynı işlevi gören alanlara “übül” kökünden türeyen “übül-ce-be” ya da “übül-çibe” gibi ifadelerle atıfta bulunmuşlardır. Bu terimler Moğolca ile Türkçe arasındaki ortak kültürel mirası ortaya koymakta ve iki toplumun hayvancılıkla ilgili yaşam pratiklerinin benzerliğini gözler önüne sermektedir (Ögel, 2000: 9).

Moğol atçılığında yaylaklar atların sağlıklı gelişimi açısından vazgeçilmez alanlardı. Bu yüksek ve serin otlaklar atların beslenmesi, dinlendirilmesi ve sürülerin geniş çapta otlatılması için elverişli koşullar sunuyordu. Atın varlığını sürdürebilmesi açısından geniş ve verimli meralar yaşamsal bir öneme sahipti. Moğollar, tarih boyunca sulak ve verimli otlaklara sahip bölgeleri tercih etmişti. Bu tercihleri doğrultusunda yaylak ve kışlak alanlarının düzeni üzerine kurulu bir iktidar ve yerleşim sistemi geliştirmişlerdi. Buna bir örnek teşkil eden bir

kayıt Hacı Zeynü'l-Âbidîn-i Kazvînî tarafından kaleme alınan Nüzhetü'l-Kulûb eserinde bulunmaktadır. İlhanlı Dönemi coğrafya tasavvuru ve yerleşim tercihlerini anlamak açısından önemli bir kaynak niteliğindedir. Eserde geçen “*Bu havalide çok iyi otlaklar vardır*” (Hamza, 2008: 103) şeklindeki ifade, özellikle yerleşim yerlerini tercih ederken nelere dikkat edildiğine dair dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Otlakların niteliklerine yapılan bu vurgu Moğol yerleşim anlayışının ardında hayvancılıkla doğrudan bağlantılı ekonomik ve toplumsal dinamiklerin de etkili olduğunu göstermektedir.

1.2.1.1. Bâdgîs

Bâdgîs, Orta Çağ'ın erken dönemlerinde Herât ile Serahs arasındaki bir şehir ve çevresini kapsayan bir alan olarak tanımlanmıştır. İlk İslâm kaynaklarında, Bâdgîs'in Herât'ın kuzeybatısında, Merv'er-rûd'un karşısında, Herât ile Serahs arasında yer alan geniş bir şerit halinde bulunduğu belirtilmektedir. Zamanla bu isim coğrafi kapsamını genişleterek günümüzde Afganistan'ın kuzeybatı kesiminde yer alan daha geniş bir bölgeyi ifade eder hale gelmiştir. Timurlu Dönemi tarihçilerinden Hâfız-i Ebrû'ya göre, XV. yüzyılda Bâdgîs'in sınırları doğuda Kerûh, Herî-Rûd ve Garcistan, kuzeyde Murgab nehri, batıda Serahs ve Câm, güneyde ise Fûşenc (Bûşenc) ile Herât'a komşu olacak şekilde çizilmiştir. Bu tanımlamalar bölgenin hem coğrafi hem de tarihî sınırlarını ortaya koymakta ve Bâdgîs'in stratejik konumunu göstermektedir (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 88, 92, 95; Uyar, 2013: 256; Şahin, 2019: 68).

Bâdgîs Yaylağı özel bir konuma sahipti. Moğollar atlarının sağlıklı ve güçlü kalabilmesi için mevsimsel otlakları düzenli olarak kullanıyorlardı. Bâdgîs Yaylası bu anlamda Herât Kışlağı'nın tamamlayıcısı olarak işlev görüyordu. Bölgede bulunan otlaklar dönemin seyyahları tarafından Asya'nın en kaliteli ve verimli meraları arasında sayılmıştı. Bu yüksek kaliteli otlaklar Moğol atlarının beslenmesi için ideal ortamı sağlamış, atların ihtiyaç duyduğu besin maddeleri açısından zengin bir kaynak oluşturmuştu. Özellikle kuzeye ve güneye yapılan seferlerde, Moğollar atlarını bu otlaklarda besleyerek güçlendirmiş ve semizleştirmişlerdi. Bu uygulama, uzun yolculuklar ve zorlu savaş koşullarında atların dayanıklılığını artırmak açısından kritik bir hazırlık süreciydi. Atların beslenmesinde kullanılan bu yaylak sistemi sadece hayvanların fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, Moğol ordularının harekât kapasitesine de doğrudan katkı sağlamıştır (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 88, 92, 95; Şahin: 2019: 78).

Bâdgîs Yaylası'nın stratejik ve ekonomik değeri o denli büyüktü ki Moğol devletleri arasında bile bu bölgenin kontrolü için çatışmalar yaşanmıştır. 1270 yılında İlhanlılar ile Çağatay Hanlığı (1227-1370) arasında gerçekleşen Herât Savaşı (Şahin: 2013: 139-140) Bâdgîs otlaklarının at beslenmesindeki önemini ve dolayısıyla bölgesel güç dengeleri üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum Moğolların atlarının sağlığı ve performansını güvence altına almak için doğrudan doğa kaynaklarına yöneldiklerini ve bu kaynaklar üzerinde hakimiyet kurmaya çalıştıklarını göstermektedir (Şahin: 2019: 78).

Sonuç olarak, Bâdgîs Yaylası Moğol atlarının beslenmesinde sadece coğrafi bir alan olmanın ötesinde, doğal zenginlikleri ve mevsimsel kullanım özellikleriyle hayati bir beslenme merkezi işlevi görmüş, Moğol atçılığının temel taşlarından biri olmuştur.

1.2.1.2. Arran ve Mugan

Kür ve Aras nehirleri arasına yerleşmiş olan Arran, kuzeyde Şirvan ve Şeki, güneyde Ermeniye ve Azerbaycan, güneydoğuda ise Mugan ile çevrilmiş geniş bir düzlük olarak, Moğol atçılığı için elverişli bir çevre sunmaktaydı. Mugan Yaylası ise özellikle kış ve ilkbahar aylarında at sürülerinin otlatılması açısından uygun bir iklime sahipti. Bu bölgeler Moğolların mevsimlik göç hareketlerinde önemli duraklar olmuş, askerî ve iktisadî lojistik açısından stratejik birer merkez işlevi görmüştü. Yaylak olarak değerlendirilen bu alanlar, Moğol sefer kabiliyetini, hareket hızını doğrudan etkilemişti (Uyar, 2013: 250-251; Keleş, 2020: 50).

XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında Altın Orda Hanlığı (1241-1502)⁵ ile İlhanlılar (1256-1353) arasında süregelen siyasî yumuşama, bu bölgelerin yaylak olarak kullanımını daha da canlandırmıştı. Nitekim Tokta Han (1291-1312) Altın Orda Hanlığı tahtına geçmesiyle birlikte Kafkasya üzerinden sağlanan güven ortamı, ticaretin yeniden canlanmasına vesile olmuştu. Arran ve Mugan yaylaları çadırlarla dolup taşmış, yoğun at ve koyun sürülerine ev sahipliği yapmıştı. Bu bölgeler sadece otlatma alanı değil aynı zamanda geçici yerleşim, lojistik destek ve ekonomik üretim merkezleri olarak da işlev görmüştü. Arran ve Mugan'ın bu çok yönlü rolü, Moğolların hayvancılığa dayalı göçebe yaşam biçiminin sürdürülebilirliği açısından yaylakların ne denli stratejik olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Le Strange, 2015: 230-232; Uyar, 2013: 250-251; Keleş, 2020: 56).

⁵ 1241-1502 yılları arasında Deşt-i Kıpçak'ta hüküm süren bir Türk-Moğol Devleti (Saray, 1989: 538).

1.2.1.3. Aladağ

Fırat Nehri'nin kollarından biri olan Murat Irmağı'nın kaynaklarında, 3.250 metre yüksekliğe ulaşan Aladağlar, Moğol ve İlhanlı dönemlerinde hayvancılık, özellikle de at yetiştiriciliği açısından stratejik bir yaylak alanı olarak kullanılmıştı. Bu bölge yüksek rakımı ve geniş otlakları sayesinde atların yaz aylarında dinlendirilip beslenebildiği ideal bir ortam sağlamıştı. İlhanlılar döneminde, Aladağ Yaylası⁶ hanların cülus törenleri ve kurultaylar için seçtikleri merkezlerden biri olmuştu. Bu durum bölgenin siyasî ve sosyal açıdan taşıdığı önemin yanında, at bakım ve yetiştiriciliğinde de kritik bir rol üstlendiğini göstermektedir. Yaylanın geniş otlakları, sürülerin hem yaz aylarında ihtiyaç duyduğu besin kaynaklarını karşılamasına imkân sağlamış hem de atların dayanıklılık ve kondisyonunun artırılmasına katkıda bulunurdu. Aladağ'daki bu uygun otlak alanları, atların sağlıklı gelişimi ve savaş ya da uzun yolculuklarda kullanılacak şekilde hazırlanmasında hayati bir öneme sahipti. İlhanlı hükümdarları tarafından buraya yazlık saraylar inşa edilmesi ve burada önemli törenlerin düzenlenmesi, bölgenin hem stratejik hem de ekonomik açıdan at yetiştiriciliği için vazgeçilmez bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır (Uyar, 2013: 253).

1.2.1.4. Mâzenderân

Mâzenderân kuzeyde Hazar Denizi kıyıları ile güneyde Elburz Dağları arasında kuzey-güney ekseninde doğuda Cürcan'dan batıda Deylem'e kadar uzanan geniş coğrafya da bulunmaktadır. Tarih boyunca Taberistan olarak anılmıştır. Bu bölge gerek coğrafi konumu gerekse zaman içerisinde farklı kavimlerin yerleşmesi sebebiyle çeşitli adlarla anılmıştır. Fransız şarkiyatçı Darmesteter, "Mâzenderân" adının kökeninin "Mazana-Tara" şeklinde olduğunu, bu ifadenin zamanla bugünkü biçimini aldığını ileri sürmektedir. Öte yandan, Taberistanlı tarihçi İbn İsfendiyar'a göre "Mâzenderân" ismi, 'Taberistan'dan daha sonra kullanılmaya başlanmış bir addır. Bölge halkına ilişkin "Mûz-u Enderûn" ifadesi ise "dağın iç kısmında yaşayanlar" anlamına gelmektedir (Le Strange, 2015: 451; Rençber, 2015: 12).

Mâzenderân otlak bakımından da zengin bir bölgedir. Argun Han (1284-1291)'in tümenlerinin Herât ve Mâzenderân gibi bölgelere yerleştirilmesi atların düzenli ve sağlıklı biçimde beslenebilmesi açısından da stratejik bir tercihti. Mâzenderân bölgesi, Hazar Denizi'nin güneyinde yer alması sebebiyle nemli ve ılıman bir iklime sahipti. Bu özellik

⁶ Bütün otlaklar hakkında bilgi vermek konunun amacının dışına çıkacağı için çok önemlilerine değinildi. Diğer otlaklar için ayrıca bkz. (Uyar, 2013:244-257).

özellikle kış aylarında otlakların kurumasını ve karla kaplanmasını engelleyerek atlar için yeterli mera imkânı sunuyordu. Atların kışın yeterli ot ve su kaynağına erişebilmesi hem sağlıklarının korunması hem de askerî harekâtlarda performanslarının sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahipti. Yaz aylarında ise daha serin ve yüksek rakımlı yaylalara yapılan göç, hayvanların aşırı sıcaklardan etkilenmeden beslenmesini sağlamış, otlakların yıl boyu dengeli biçimde kullanılmasına imkân tanımıştı. Sözü edilen mevsimsel hareketlilik Moğol atçılığının sürdürülebilirliği ve ordunun lojistik gücüyle de doğrudan ilişkilidir (Keçiş-Kaya, 2018: 408).

1.2.1.5. Beyşehir

Beyşehir, aynı adı taşıyan gölün güneydoğusunda yer almaktadır. Selçuklular döneminde, I. Alâeddin Keykubad devrinde kurulduğu tahmin edilen bu şehir Beyşehir Çayı yahut Çarşamba Suyu tarafından ikiye ayrılmaktadır. Bu bölgedeki yaylaklar dışında, Akşehir'in batısında yer alan Ilgın otlakları ile Akşehir ve Afyon arasındaki İshaklı otlakları da Anadolu'nun önemli yazlık konaklama alanlarındandır. Bu yazlık otlaklar mevsim değişikliklerine paralel olarak Akşehir civarındaki kışlaklarla dönüşümlü biçimde kullanılmaktaydı. Söz konusu yer değişiklikleri; Beyşehir, Ilgın ve Akşehir'de konuşlanmış Moğol emirleri tarafından gerçekleştirilmekteydi. Örneğin Niğde'de bulunan bir Moğol emiri yalnızca kendi kışlağından değil Aksaray kışlağından ve Melendiz Dağları ile Aladağlar çevresindeki yaylaklardan da sorumluydu. Kayseri'deki Moğol emiri ise Erciyes Dağları çevresindeki otlaklar ile şehrin kuzey kesiminde yer alan yaylakları gözetimi altında tutmaktaydı (Uyar, 2013: 249-250).

1.3. Moğollarda Atın Terbiyesi ve Bakımı

Bozkır kültüründe at terbiyesi, onu savaş, ulaşım ve oyun gibi alanlarda üstün vasıflarla donatma süreci olarak görülmüştür. Mübarek Zengî'nin aktardığı üzere, tay daha sürüdeyken gözlemlenerek seçilirdi. Özellikle bağımsız davranan, çevik ve sağlıklı olanlara öncelik tanınırdı. Türkmenler tarafından uygulanan özel yöntemlerde tay; aşamalı olarak yük taşımaya, biniciye ve çevresel uyaranlara alıştırlırdı. Beş yaşına kadar süren bu süreç atın kötü alışkanlıklar edinmesini engellediği gibi, onu görevlerine en iyi şekilde hazırlamayı amaçlardı (Köymen, 2001: 284-286; Doğan Us, 2019: 15-19). Türklerde görülen bu disiplinli ve geleneksel eğitim anlayışı, bozkır kültürünün bir devamı olarak Moğollar arasında da gelişerek sürmüştü.

Göçebe bir toplum yapısına sahip olan Moğollar için at toplumsal ve askerî düzenin temel unsurlarından biriydi. Bu nedenle çocuklar daha iki-üç yaşlarına geldiklerinde ata binmeye başlar, yaşlarına uygun yay ve oklarla temel düzeyde okçuluk eğitimine tâbi tutulurlardı. Henüz küçük yaşlardayken at ile kurdukları güçlü bağ sayesinde, savaş sanatlarında da kısa sürede yetkinleşirlerdi. Öyle ki uzun seferler sırasında gerektiğinde atlarının üzerinde uyuyabilecek kadar at ile bütünleşmiş bir yaşam sürerlerdi. Bu durum Moğol toplumunda askerî eğitimin çocukluk döneminden itibaren başladığını ve at ile kurulan ilişkinin kültürel ve ideolojik bir boyut taşıdığını göstermektedir. Moğolların askerî yapısında atlı birliklerin merkezi rolü göz önüne alındığında at üzerindeki eğitimin sistematik bir sürecin parçası olduğu anlaşılmaktadır (Carpini, 2000: 49; Ch'ang Ch'un, 2019: 208).

Atların bakımından sorumlu görevlilere “Ulak”⁷ adı verilirdi. Bu ulakların önemli bir kısmını Uygurlar ve Çinliler oluştururdu. Kayıtlara göre on birimlik bir organizasyonun üçü Uygur, yedisi Çinli bireylerden meydana gelmişti. Bu durum Moğol ordusunda görev paylaşımı ve etnik çeşitliliğin iş bölümü üzerindeki etkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 107). Ayrıca Moğolların toplumsal ve askerî yapısında önemli bir konuma sahip olan ahtacılar, yani ahır bakıcıları, atların bakımı konusunda uzmanlaşmış kimselerdi. Ahtacılar atların günlük bakımı, beslenmesi, atların iğdiş edilmesi, eğitilmesi ve atların savaş öncesi hazırlanmasından sorumluydular. Bu kapsamlı görev tanımı, onların Moğol atçılığı içerisindeki yerini teknik uzmanlıktan öteye taşımaktaydı. Ahtacılık, atların fiziksel kapasitelerinin en verimli şekilde kullanılmasını sağlayarak, özellikle Moğol ordusunun sürat ve manevra kabiliyetini doğrudan etkileyen bir alan haline gelmişti. Dolayısıyla bu meslek grubu atlarla ilgili lojistik bir destek sunmuş, Moğol toplumunun askerî etkinliğinin ve toplumsal düzenin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında temel bir rol üstlenmiştir (Sabbâğ, 2021: 141-143).

Büyük Moğol İmparatorluğu'nun hükümdarı Kubilay Han (1260-1294)⁸ ve saray mensupları, geleneksel Moğol savaşçılık kültürünü sürdürmek amacıyla at sürme ve atlı becerilerini geliştirdikleri özel avlanma bahçelerinde zaman geçirirlerdi. Bu bahçeler Moğol süvarilerinin savaş becerilerini pekiştirmek için önemli bir eğitim alanıydı. Moğollar için at, savaşın belirleyici unsurlarından biriydi. Bu nedenle atların eğitimi ve binicilik becerileri, savaş hazırlıklarının ayrılmaz bir parçasıydı. Kubilay Han ve saray mensupları, bu avlanma

⁷ Ulak terimi tarihte at bakıcılarını tanımlamalarının yanı sıra; kervan ticaretinde görev alan, kervanlardan önce giderek ilgili ülkeye dair haber ve gelişmeleri toplayan haberci ya da kurye konumundaki kişiler için de kullanırdı (Kaşgârlı Mahmud, 2005: 716).

⁸ Bkz. (Prazniak-Özgüdenli, 2019:88-89).

bahçelerinde atlı okçuluk, hızlı manevra yapabilme ve at üzerinde çeviklik gibi savaşçı becerilerini sürekli olarak geliştirerek askerî stratejilerinde bu becerilerin önemini pekiştirmişlerdir (Kyle, 2022: 190).

Gâzân Han (1295-1304) zamanında İlhanlıların askerî gücünün temel unsurlarından biri olan atların bakımına ve özellikle dinlendirilmesine büyük özen göstermişti. Orta Asya bozkır kültürünün mirasçısı olan Moğol toplumu için atlar; savaşta hız, manevra kabiliyeti ve stratejik üstünlük anlamına gelmekteydi. Gâzân Han, uzun süren seferlerin ve yorucu yolculukların ardından atların yeterince dinlenmesini sağlamaya çalışmıştı. Çünkü yorgun düşmüş atlar, savaş meydanında etkinliğini kaybederdi. Bu da askerî başarının tehlikeye girmesi anlamına geliyordu. Dolayısıyla atların düzenli dinlendirilmesi savaş stratejisinin ayrılmaz bir parçasıydı (Korykoslu Hayton, 2023: 196).

Cüveynî'nin verdiği bilgilere göre, Moğol toplumunda dinî otoriteler ibadet ve manevî rehberlik görevleriyle sınırlı kalmamış, zaman zaman doğrudan günlük yaşama ve askerî lojistiğe katkı sağlayacak işlevler de üstlenmişlerdi. Özellikle at ve katır gibi yük ve savaş hayvanlarının bakımına dair faaliyetlerde görev almaları, bu çok yönlü toplumsal rollerin somut bir örneğiydi. Cüveynî, dinî görevlilerin ve âlimlerin kimi zaman ahırlarda hizmet ettiğini, hayvanların sağlık ve refahından bizzat sorumlu olduklarını kaydetmiştir (Cüveynî, 2013: 134-135). Bu durum hayvanlara verilen önemin maddî olduğu gibi manevî bir anlamda da değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Moğol düşünce sisteminde doğayla uyum içinde yaşama ilkesi ve savaşta başarıyı belirleyen unsurların kutsiyet kazanması, bu yaklaşımın arka plânında yer almaktadır. Atlar, bir nevi kader ortakları ve toplumsal düzenin sürdürülmesinde kilit rol oynayan canlılar olarak kabul edilmiştir. Onların bakımının toplumun manevî önderlerine de emanet edilmesi, bir tür ibadet sorumluluğu olarak yorumlanabilir. Din adamlarının bu tür hizmetlere katılımı, manevî liderliğin yaşamın merkezindeki unsurlarla doğrudan ilişkili olduğunu kanıtlamaktadır. Bu da Moğolların din anlayışının ne denli kapsayıcı ve pragmatik bir yapıya sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Marco Polo Moğol atlarının eğitimi hakkında yaptığı gözlemlerde bu hayvanların olağanüstü derecede itaatkâr ve disiplinli olduklarını belirtmiştir. Polo bu durumu “*Tıpkı bir köpek gibi, hayret verici bir şekilde bir oraya bir buraya koşturuyorlar*” (Marko Polo Seyahatnamesi, t.y.: 105) şeklindeki yorumuyla ifade etmiştir. Bu benzetme Moğol atlarının günlük hayatta kontrol edilebilir, yönlendirilebilir ve görev bilinciyle hareket eden canlılar olarak konumlandırıldığını göstermektedir.

Moğol atlarının bu denli itaatkâr olmasında, erken yaşta başlatılan sistematik eğitim sürecinin büyük rolü vardır. Taylar henüz küçükken belirli komutlara alıştırılır, sürü disiplinine entegre edilir ve binici ile at arasında kuvvetli bir bağ kurulmuş olurdu. Bu süreç, savaş disiplini ve topluca hareket etme yetisinin temeliydi. Moğol ordularının hız, çeviklik ve senkronize hareket kabiliyeti bu eğitim sisteminin doğrudan bir ürünüdür. Ayrıca bu türden eğitilmiş atların savaş meydanlarında ani manevralar yapabilmesi, binicinin komutlarına tereddütsüz şekilde yanıt verebilmesi, Moğolların vur-kaç ve hilâl taktiği gibi gelişmiş savaş stratejilerinde üstünlük kurmalarını sağlamıştı. Marco Polo'nun şaşkınlıkla aktardığı bu gözlem, dönemin batı seyyahları için alışılmışın dışında bir hayvan terbiyesiyle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Bu da Moğolların askerî gücünün temelinde onunla kusursuz uyum içinde hareket eden atlarının olduğunu teyit etmektedir.

Moğollar at terbiyesi konusunda oldukça sistemli ve sabırlı bir yaklaşım benimsemişlerdi. Taylar henüz küçükken temel binicilik eğitime tâbi tutulur, kısa süreli alıştırmalarla insan temasına alıştırıldıktan sonra doğal gelişimlerini sürdürebilmeleri için sürü içerisine bırakılırlardı. Bu süreç genellikle üç yıl sürer ve bu süre zarfında atlara doğrudan müdahalede bulunulmazdı. Üç yılın sonunda yeniden yakalanan atlar ikinci aşama eğitime alınarak savaş ve günlük kullanım için hazırlanırlardı. Bu yöntem sayesinde atlar hem doğayla uyum içinde büyümüş olur hem de insanlara karşı saldırganlık geliştirmezdi. Eğitilmiş Moğol atlarının çifte atma ve ısırma gibi istenmeyen davranışlar göstermemesi bu dikkatli ve uzun soluklu terbiyenin bir sonucuydu. Nitekim binlerce atın bir arada dolaştığı sürülerde bile hayvanların sessizliğini ve düzenini koruması Moğol at terbiyesinin disiplinli yapısını açıkça yansıtmaktaydı (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 59). Moğol atları vakitlerini açık arazide otlayarak geçirir ve bu süreçte hem semirir hem de doğa koşullarına karşı direnç kazanırlardı. Genellikle dört yaşına ulaşmış iğdiş edilmiş atlar tercih edilir, binek olarak kullanılmak üzere sürüden ayrılır ve eğitime tâbi tutulurdu. Bu eğitimle atlar hem fiziksel olgunluğa erişmiş olur hem de karakter bakımından daha uysal ve yönetilebilir hale gelirlerdi. Böylece bu atlar savaşta çevik ve dayanıklı olmalarının yanı sıra kontrolü kolay, dengeli mizaca sahip binek atlar olurlardı. Erken yaşlarda başlayan sistemli eğitim sayesinde atlar huy ve davranış bakımından da olgunlaşırdı. Bu türden eğitilen atlar insan komutlarına daha uyumlu yanıt verirlerdi. Aksi halde eğitimsiz atlar en küçük bir sestten ürkererek kişneyip kaçabileceğinden, özellikle suda beklemeyi gerektiren askerî görevlerde güvenilir sayılmazlardı (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 107).

Câmiü't-Tevârîh'te yer alan kayıta Moğolların at terbiyesine büyük önem verdiği açıkça görülmektedir. Kayıda göre atların sağlıklı gelişimi ve dayanıklılığının artırılması

amacıyla belirli bir süre boyunca atların üzerine binilmemesi gerekirdi (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 92). At bakımındaki bu titizlik Moğolların atlardan en yüksek verimi alabilmek için geliştirdikleri bilinçli yöntemlerin bir parçasıydı. Ayrıca atların iyi korunması ve beslenmesine verilen önem Moğol askerî başarısında kritik bir rol oynamıştı. Bu yönüyle at terbiyesi ve bakımı Moğol kültürünün temel unsurlarından biri olarak kabul edilirdi.

Moğollar, erkek atlar arasında en nitelikli olanı “yule” olarak adlandırır ve damızlık olarak kullanırlardı. Bu seçkin at kısrağ sürüsüne katılırken diğer tüm erkek atlar ayrı tutulur ve terbiye edilirdi. Kısrağlarla yalnızca yule ile temas kurarlardı. Başka hiçbir aygır sürüye yaklaştırılmazdı. Bu şekilde kısrağ ve aygırların karışması önlenmiş olurdu (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 108).

Bir at sürüsü genellikle dört yüz-beş yüz arasında attan oluşurdu. Bu büyük sürülere, ellerinde demir uçlu kırbağ taşıyan iki ulak bakardı. Sürü ulaklardan çekinir, onların komutlarına uyum gösterirdi. Her sabah ve akşam sürü çadırların önüne getirilir, bir süre burada bekletildikten sonra otlaklara salınırdı. Atlar kuyulardan sulanır ve bir kuyudan yaklaşık dört yüz-beş yüz at su içebilirdi. Sürü, sırayla suya yönelir, suya doymayan atlar yeniden sıraya girerdi. Sıra düzeni bozulduğunda, ulaklar kırbaçlarını şaklatarak atları düzen içinde tutar, hayvanlar da başlarını eğerek hemen sıraya geri dönerdi (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 108). Bir yule genellikle elli-altmış arasında kısrağa sahip olurdu. Eğer bu kısraklardan biri sürüden ayrılırsa yule hemen müdahale eder, ısırarak ya da çiftleşerek onu yeniden sürüye dâhil ederdi. Başka bir sürüye ait yule sürüye girmeye kalkıştığında ise sürü sahibi yule öfkeyle tepki verir, yabancı aygır ısırarak veya çifte atarak uzaklaştırırdı. Bu davranışlar sürü düzeninin doğallığını ve içgüdüsel koruyuculuğunu sergilerdi (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 108).

Moğollar at bakımında mevsimlerin getirdiği doğal koşulları ve askerî gereksinimleri titizlikle göz önünde bulundurmuşlardı. Özellikle sonbahar aylarında batıdan esen sert rüzgârların başlamasıyla birlikte bazı seçkin atlar sürüden ayrılarak çadırların yakınlara bağlanır, ağızlarına gem vurulurdu. Bu dönem boyunca atlara verilen su ve ot miktarı bilinçli olarak kısıtlanırdı. Böylece yaklaşık bir ay süren kontrollü beslenme uygulanırdı. İlk bakışta bu süreç atların zayıflamasına yol açsa da, aslında onları güçsüzleştirmek yerine daha çevik, daha dayanıklı ve daha dirayetli bir hale getirirdi. Bu yöntemle hazırlanan atlar zorlu ve uzun süren seferlerde terlemeyi ve aşırı yorgunluğu önleyerek yüksek performans sergilerdi. Atların fiziksel direnci ve enerji yönetimi bu sayede kontrol edilmiş olurdu. Ayrıca bu uygulama sayesinde yetiştirilen atlar, sırtlarına büyük yükler konulduğunda dahi uzun mesafeleri yorulmadan katedebilme yeteneğine sahip olurdu. (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012:

107). Moğolların atlara yönelik bu bilinçli ve disiplinli bakım uygulamaları hem atların sağlığını korumuş hem de ordunun etkin hareket kabiliyetini artırarak tarih sahnesinde önemli bir avantaj sağlamıştır. Bu pratikler doğayla uyumlu sürdürülen bir at kültürünün ve stratejik askerî plânlamanın başarılı bir örneği olarak dikkat çekmektedir.

1.4. Moğolların At Ekipmanları

Atlarının hareket kabiliyetini artırmak ve kontrolü sağlamak için çeşitli koşum takımları kullanırlardı. Bu takımlar hem askerî hem de günlük yaşamda atın en verimli şekilde kullanılmasını sağlamak amacıyla dikkatle tasarlanırdı. Ayrıca bu koşum takımları, Moğol süvarilerinin hızla hareket etmelerine ve savaş sırasında manevra kabiliyetlerini maksimize etmelerine imkân tanırdı (Simon de Saint Quentin, 2006: 12).

1.4.1. Nal

At nalı aslında Türk kültürünün önemli bir iziydi ve Orta Asya'da atlı göçebe toplumların tarihsel mirasına dayanıyordu. Atların uzun yolculuklarda özellikle sert iklim koşullarında, dayanıklılığını artırmak amacıyla at nalı kullanılmıştı. Türkler, at nalı kullanımı konusunda da oldukça ileri bir seviyeye ulaşmışlar ve bu gelenek Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olmuştu. Orta Asya'dan batıya göç ettikçe Türkler bu kültürel öğeyi farklı coğrafyalara da taşımışlardı. Ancak at nalı geleneği köken olarak özellikle Türk ve Orta Asya halklarına ait bir uygulamaydı. Bu uygulamanın Moğollar, Altaylar ve diğer Orta Asya halkları arasında da benzer şekilde kullanıldığı görülmüştü. At nalı, sadece atları korumakla kalmaz, aynı zamanda Türk kültürünün atlı yaşam tarzını yansıtan simgesel bir öğe haline gelmişti (Ögel, 1993: 8).

Moğollar atlarının zorlu coğrafi koşullar altında hızlı ve uzun mesafeleri güvenli bir şekilde katedebilmeleri için at nallarını titizlikle seçip kullanırlardı. Nallar, atların farklı arazi koşullarına uyum sağlamasında kritik bir rol oynardı. Demir nallar özellikle taşlı, engebeli ve sert zeminlerde atların kaymasını önleyerek dengeli ve sağlam bir yürüyüş sağlamalarına yardımcı olurdu. Bu nallar Moğol süvarilerinin geniş bozkır arazisinde ve savaş alanlarında hızlı ve etkin hareket etmesini mümkün kılırdı. Öte yandan ahşap nallar daha çok ormanlık ve yumuşak zeminlerde tercih edilirdi. Bu tür nallar atın ayağının zemine daha nazik basmasını sağlayarak yaralanma riskini azaltır ve atın enerji kaybını minimumda tutardı. Böylece, farklı arazi koşullarına uygun olarak seçilen nal türleri, atların performansını en üst seviyeye çıkarırdı (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 107).

Moğolların at nalı üretiminde kullandıkları malzemeler hem işlevsellik hem de dayanıklılık açısından önemliydi. Demir nallar demircilik alanındaki ustalıklarını ortaya koyarken, ahşap nallar da marangozluk becerilerinin göstergesiydi. Bu iki malzeme arasındaki seçim, atın görevine ve kullanım amacına göre de değişiklik gösterirdi. Örneğin, süvariler için daha dayanıklı ve sağlam demir nallar tercih edilirken hızlı ve sessiz hareket gerektiren görevlerde ahşap nallar kullanılıyordu. Bu pratik ve çok yönlü nal kullanımı Moğol ordusunun savaş stratejilerinde ve sefer kabiliyetlerinde hayati öneme sahipti. Atların dayanıklılığı ve hızının artırılması, ordunun geniş coğrafyalarda hızlı hareket etmesine ve ani saldırılar yapmasına imkân tanırırdı. Ayrıca at nalı yapımındaki ustalık, Moğolların demir işçiliği ve ahşap işçiliği gibi zanaatlerde de yüksek bir seviyeye ulaştıklarını göstermekteydi. Bu da Moğol toplumunun teknik bilgi ve pratik becerilerinin ne denli gelişmiş olduğunun somut bir kanıtıdır (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 107).

At nalı uygulaması Moğolların at bakımında sadece bir araç değil aynı zamanda savaşta üstünlük sağlayan stratejik bir unsur olarak işlev görmüştür. Atların zorlu arazi ve iklim koşullarında verimli ve dayanıklı kalması, Moğol imparatorluğunun geniş topraklarda hızlı ve etkin bir şekilde hüküm sürmesinde belirleyici bir faktör olmuştur.

1.4.2. Zırh

Varlıklı ve yüksek rütbeli Moğol savaşçıları, atlarını korumaya büyük önem verirlerdi. Onlar atlarına bacakları koruyan metal zırhlar, baş kısmını kaplayan miğferler ve gövdeyi örten göğüslükler giydirenlerdi. Bu tür koruyucu donanımlar savaş sırasında atların hayatta kalma şansını artırmakla kalmaz aynı zamanda süvarinin hareket kabiliyetini ve savaş etkinliğini de doğrudan etkilerdi. Ancak bu tür donanımlar oldukça pahalı olduğundan yalnızca ekonomik gücü yüksek olan seçkin sınıfa ait savaşçılar tarafından kullanılabilirdi (Uyar, 2025: 20).

Moğollar her ne kadar hafif süvari birlikleriyle özdeşleşmiş bir ordu sistemiyle tanınırsalar da bu durum onların savunma ve koruma unsurlarına önem vermediği anlamına gelmiyordu. Aksine, savaş alanlarında hayatta kalma ihtimali ile manevra kabiliyeti arasındaki dengeyi ustalıklarla kurmuşlardı. Moğol süvarileri düşmanlarına üstünlük sağlamak amacıyla koruyucu savaş teçhizatlarıyla donatılmışlardı. Özellikle stratejik çatışmalarda koruma sağlamak üzere farklı türlerde zırhlar kuşanırdı. Moğol askerlerinin çoğu, savaş meydanına çıkarken zırh giyerlerdi. Bu zırhlar çoğunlukla deriden imal edilir, bazıları ise demir levhalarla takviye edilirdi (Carpini, 2000: 77-79). Ayrıca zırhlar, askerlerin hem gövdesini hem de uzuvlarını koruyacak şekilde tasarlanırdı. Carpini'nin verdiği bilgiye göre, Moğol süvarileri

çoğu zaman zırh kuşanmış şekilde savaş meydanına çıkarlardı. Moğolların bu uygulaması savaşta hayatta kalma ve dirençli olma stratejilerini de benimsediklerini göstermektedir (Carpini, 2000: 77).

At zırhı beş ana bölümden meydana geliyordu. Bunlardan dört tanesi atın iki yanını, göğsünü ve arka ayaklarını korurdu. Beşinci kısım ise atın boyun kısmına yerleştirilen metal bir levhadan ibaretti. Bu levha özellikle süvari hücumları sırasında hedef alınan boyun bölgesini koruyarak atın ölümcül yaralar almasını engellemeyi amaçlıyordu. Bu tür zırhlar yalnızca fiziksel koruma sağlamıyor, aynı zamanda savaş meydanında psikolojik bir üstünlük de kazandırıyor (Carpini, 2000: 78-79).

Moğollar atlarını savaşın yıkıcı etkilerine karşı korumak için gelişmiş ve işlevsel zırh sistemleri kullanmışlardı. Demir ile güçlendirilmiş deri siperler, özellikle atların göğüs, baş ve boyun gibi hayati bölgelerini hedef alan saldırılara karşı koruma sağlardı. Bu zırhlar yalnızca fiziksel savunma amacı taşımakla kalmaz, hafif ve esnek yapısıyla atların hız ve manevra kabiliyetini de koruyarak savaş alanındaki etkinliklerini artırır. Moğol süvarileri, zırhları atlarının savaşta daha uzun süre dayanabilmesi ve uzun seferler boyunca sağlıklı kalabilmesi için stratejik bir unsur olarak kullanırlardı. Bu sayede hem at hem de binici daha güvenli biçimde savaşa katılmış olurdu. At zırhları, Moğolların askerî üstünlüğünü pekiştiren önemli unsurlardan biri olmuştu (Özcan, 2013: 61).

Moğolların atlarının korunmasına verdikleri bu önem onların savaşçılık kültürünün ve atçılıkla olan derin bağlarının bir yansımasıydı. Atların bu tür koruyucu donanımlar sayesinde daha dayanıklı hale gelmesi, Moğol ordusunun süratli hareket kabiliyetini ve esnekliğini daha da artırmış ve onlara birçok askerî zafer kazandırmıştı. Görüldüğü gibi Moğolların zırhı çok iyi kullanmaları, onların askerî stratejilerindeki esnekliği ve teknik gelişmelere açıklığını yansıtan önemli bir unsurdur. Bu uygulama Moğol savaşçıların yalnızca hafif süvari olarak değil aynı zamanda zırhı etkin biçimde kullanan disiplinli bir ordu olarak da değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

1.4.3. Eyer

Eyer binicinin ata rahat ve sağlam bir şekilde oturmasını sağlayan, deri, tahta ve demir gibi malzemelerden yapılmış önemli bir donanımdır. Moğolların kullandığı eyerler, oldukça hafif ve işlevsel olup atların hızlı hareketlerine ve uzun mesafelerdeki dayanıklılıklarına uygun şekilde tasarlanırdı. Eyerin ön kaşı dik arka kaşı ise alçak olduğu için atın sırtını korur ve uzun süreli sürüşlerde yaralanma riskini en aza indirirdi. Üzengi çerçevesi yuvarlak olup bu tasarım,

sürüş sırasında ayakların güvenliğini sağlar ve atın hareketlerine uyum gösterirdi. Üzenginin genişliği, atın üstünde rahat bir şekilde basmayı mümkün kılar, bu da sürüş esnasında daha fazla kontrol ve denge sağlardı. Üzengi kayışı ise deriden yapılır ve tamamen el işçiliği ile hazırlanırdı. Bu da dayanıklılığını artırırken, suya karşı direnç gösterirdi. Özellikle, koyun iç yağıyla hazırlanması sayesinde, eyerin yağmurda ıslanması engellenir ve kullanımı daha uzun ömürlü hale gelirdi. Bu özellikler Moğolların seferlerinde ya da günlük yaşamlarında atlarına olan bakımlarını ve onları uzun süre kullanabilmelerini kolaylaştırırdı. (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 109).

Song elçisinin ifadesine göre Moğolların eyerleri genellikle 4,30 kilogram ile 5 kilogram arasında bir ağırlığa sahipti. Bu eyerler atların sırtındaki şişmeleri engellemek ve su hasarlarından korunmak amacıyla özel bir şekilde tasarlanmıştı. Eyerlerin iç kısmı, koyun yağı ile kaplanmış ahşap malzemeden yapılmıştı. Bu da onları su geçirmez hale getirir ve uzun süre dayanmasını sağlardı. Eyerin arkası ve önü yüksek olarak tasarlanırdı. Söz konusu tasarım binicinin dengeyi sağlamasına yardımcı olurdu. Binici elleriyle ya da diğer silahlarla meşgul olduğunda dahi bu yüksek yapı dengesini kaybetmeden at üzerinde rahatça hareket etmesini sağlardı. Üzengiler ise kısa tutulur, binicinin ağırlığı doğrudan üzenginin ortasına binerdi. Bu tasarım atın hareketlerini daha iyi kontrol etmeye ve gerektiğinde hızlıca dönüp atış yapabilmeye imkân tanırırdı (May, 2025: 105).

1.4.4. Eyer Örtüsü

Türk-İslam Devletlerinde özellikle Selçuklular, Eyyûbîler ve Memlûkler döneminde gâşiye yaygın olarak eyerin altına serilen örtü anlamında kullanılırdı. Arapça kökenli bu terim başlangıçta konfor ve denge sağlama amacıyla kullanılsa da zamanla estetik ve sembolik bir boyut kazanmıştır (Merçil, 1996; 398-399). Genellikle sırmalı, şeritli ve ince işçilikle bezenmiş kumaşlardan imal edilen gâşiyeler, kullanıcısının toplumsal statüsüne göre değişiklik göstermekteydi. Zengin ve yüksek rütbeli kişilere ait olanlar daha değerli malzemelerden yapılır ve zarif motiflerle süslenirdi. Dolayısıyla gâşiye, yalnızca atın değil binicinin de kimliğini ve sosyal konumunu yansıtan önemli bir donanım unsuru haline gelmişti. Özellikle askerî merasimlerde ve resmî geçitlerde gâşiyeler atın ihtişamını artıran sembolik aksesuarlar arasında yer almıştır (Şahin, 2018: 705).

Moğollar atlarının korunmasına büyük önem verirlerdi. Bu amaçla atlarına özel eyer örtüleri kullanırlardı. Eyer örtüleri yalnızca atların sırtlarını rahat ettirmekle kalmaz aynı zamanda onları dış etmenlerden özellikle de soğuk ve kötü hava koşullarından korurdu.

Moğollar hayvanlarının verimli ve uzun süre hizmet verebilmesi için eyer örtülerini titizlikle seçer ve kullanırlardı. Bu örtüler genellikle dayanıklı kumaşlardan yapılır ve bazı durumlarda deri veya yün ile güçlendirilirdi. Atların sırtlarını korumak, aynı zamanda yolculuk sırasında uzun süreli oturma veya ağır yük taşımının yarattığı zorlukları azaltmak için bu örtüler hayvanların sırtlarını rahat tutar ve olası yaralanmaların önüne geçerdi. Ayrıca bu örtüler Moğol atlarının hızlı ve dayanıklı olabilmelerini sağlamak amacıyla sıcaklık düzenlemelerini de kolaylaştıran bir işlevsellik sunardı (May, 2025: 92).

Moğol at kültüründe eyer örtüsü hem işlevsel hem de sembolik yönleriyle önemli bir unsur olarak öne çıkmaktaydı. Temel işlevi itibarıyla eyer örtüsü atın sırtının eyerle doğrudan temasını engelleyerek sürtünme sonucu oluşabilecek yaralanmaları ve tahrişleri önlemeydi. Aynı zamanda, binicinin eyerle olan temasını yumuşatarak özellikle uzun seferler ve zorlu iklim koşullarında yolculuğu daha konforlu hale getirirdi. Bu örtüler atın terini emerek eyerin kaymasını önleme işlevi de görürdü. Böylece hem atın performansını korur hem de binicinin denge ve kontrolünü artırır. Moğollar ve diğer bozkır toplumları bu örtüleri statü ve saygınlık sembolü olarak da kullanmışlardı. Örtülerde yer alan süslemeler, renkler, motifler ve kullanılan kumaş türleri sahibinin toplumsal konumunu, askerî rütbesini ya da kabile aidiyetini yansıtacak şekilde seçilirdi. Özellikle yüksek rütbeli komutanlar ve soylular, değerli kumaşlardan yapılmış nakışlı ya da işlemeli eyer örtüleri kullanarak, savaş meydanında görsel bir ihtişam sergilemeyi amaçlamışlardı. Bu yönüyle eyer örtüsü, bir kimlik göstergesi olmuştu (Sümer, 1983: 41-42). Nitekim eyer örtüsünün bu çok yönlü kullanımı bozkır halklarının at ile kurduğu ilişkinin derinliğini yansıtıyordu. At sosyal aidiyetin, estetik anlayışın ve güç gösterisinin de taşıyıcısı olmuştu. Eyer örtüsü gibi ayrıntılı donanımlar hem günlük yaşamda hem de savaş ortamında atın değerini artıran unsurlar arasında sayılmıştı.

Eyer örtüsü atın derisinin aşınmasını ve zarar görmesini engellerken, binicinin rahatlığını da sağlardı. Bu örtü binicinin eyerle doğrudan temasını azaltarak, uzun süren yolculuklarda veya zorlu koşullarda konforu artırır. Ayrıca örtü eyerin estetik değerini artırarak onu süsler ve görsel bir zenginlik katardı. Tarihsel olarak at biniciliği kültüründe bu tür örtüler hem işlevsel hem de sembolik bir rol oynamış özellikle savaşçılar ve soylular arasında saygınlık unsuru olarak kullanılmışlardı (Sümer, 1983: 41-42).

1.4.5. Gem

Gem binicinin at üzerindeki hâkimiyetini sağlamak amacıyla kullanılan en eski yönlendirme araçlarından biridir. At ile insan arasındaki iletişimi sağlayan bu araç bir

medeniyetin at ile kurduğu ilişkinin teknolojik yansımasıydı. Moğolların kullandığı gem türleri, sade yapısıyla hayvanın ağızına zarar vermeyecek biçimde tasarlanır ve özellikle uzun mesafeli seferlerin gereklerine göre hafif materyallerden üretilirdi (Sümer, 1983: 49).

Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu gibi dönemin Çin kaynaklarında Moğol atlılarının kullandığı dizgin ve gem sistemlerinin sadeliğı ve etkinliğı sıkça övgüyle anılmıştır. Moğol atları pratikliğı önceleyen gemlerle yönlendirilmekteydi. Gemin bu tür kullanımı hem hayvanın fiziksel direncini artırmakta hem de binicinin ani yön değışikliklerine hızlı tepki almasını mümkün kılmaktaydı. Böylece Moğol süvarileri düşmana üstünlük sağlamak adına uyguladıkları hilâl taktiğı, sahte geri çekilme ya da kuşatma gibi klasik stratejileri başarıyla yerine getirmişlerdi (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 109).

Tarihsel olarak değıerlendirildiğinde gem Moğol askerî sisteminin başarısında rol oynayan stratejik bir bileşen olarak karşımıza çıkar. Göçebe yaşam tarzının getirdiğı pratiklik ilkesi, Moğol gem sisteminde de kendini göstermişti. Bu da onların savaş alanındaki çevikliğini ve disiplini desteklemiş nihayetinde dünya tarihinin en başarılı süvari ordularından biri olmalarının zeminini oluşturmıştı.

Soylu Moğol kadınlarının kullandıkları gemler, estetik açıdan dikkat çekiciydi. Bu gemler, gümüş kakmalar, yaldızlı motifler ve ince işçilikle bezenmiş olup kadınların zarafetini olduğı kadar mensubu oldukları sosyal sınıfın ihtişamını da yansıtmaktaydı. Bu tür ayrıntılar Moğol toplumunda kadının hem sembolik hem de sosyo-politik rolünü görünür kılan unsurlar arasında yer alıyordu (Subaşı, 2021: 53).

1.4.6. Üzengi

Üzengi eyerin her iki yanında asılı olarak yer alan ve binicinin ata bindiğı anda ayaklarını rahatlıkla yerleştirebileceğı, dengeyi sağlamaya ve sürüş esnasında kontrolü artırmaya yarayan önemli bir donanımdı. Genellikle metalden, alt kısmı düz bir halka biçiminde tasarlanırdı. Üzengi binicinin ata binip inme sürecini kolaylaştırmakla kalmaz aynı zamanda at üzerinde dengeli bir oturuş pozisyonu sağlardı. Bu denge özellikle uzun mesafeli yolculuklar ve zorlu arazi koşullarında binicinin hareket kabiliyetini artırarak hem sürüş güvenliğini hem de rahatlığını önemli ölçüde yükseltirdi. Üzenginin varlığı binicinin vücut ağırlığını eşit olarak dağıtmasına imkân tanırken, at üzerindeki duruşunu daha dengeli hale getirirdi. Böylece binici atın hareketlerine uyum sağlama ve gerektiğinde hızlı müdahalelerde bulunma imkânı bulurdu. Ayrıca üzenginin sunduğı destek sayesinde binici ata iniş ve binişlerde daha az güç harcardı. Bu durum özellikle savaş, avcılık veya uzun yolculuklarda

büyük avantaj sağlardı. Kaynaklara göre üzengi binicilik kültüründe işlevsel bir araç olmanın ötesinde, at ile insan arasındaki ilişkiyi güçlendiren bir unsur olarak kabul edilirdi (Türk Dil Kurumu Resmî Web Sitesi).

Üzengi, biniciliğin teknik ve estetik yönlerini bir araya getiren vazgeçilmez bir donanım olarak Moğol-Türk ve Orta Asya kültürlerinde derin bir anlam taşımaktaydı. Ayrıca Moğol toplumunda kadınların kullandığı üzengilerin erkeklere kıyasla daha kısa olması dikkat çekicidir. Bu kısalık kadınların ata binme süreçlerini kolaylaştırmakla kalmayıp at üzerinde yüksek derecede çeviklik ve esneklik sergilemelerine de imkân tanımıştı. Üzengilerin bu özellikleri sayesinde kadınlar sadece günlük yaşamda binicilik faaliyetlerini başarılı bir şekilde sürdürmekle kalmamış aynı zamanda savaş alanlarında da etkili ve aktif roller üstlenmişlerdi. Kadınların binicilikteki bu ustalıkları Moğol kültüründe onların toplumsal rollerinin ve statülerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Moğol savaş kültüründe kadınların ata binme konusundaki ustalıkları ve savaş alanındaki etkinlikleri toplumun ortak savaşçı kimliğinin güçlenmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu durum kadınların sosyal yaşamda olduğu kadar askerî alanda da yüksek derecede etkili ve aktif bir konuma sahip olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, üzengilerin tasarımındaki bu incelik kadınların binicilikteki özgün yeteneklerini destekleyerek Moğol toplumunun savaş ve günlük hayatındaki cinsiyet rollerine dair önemli ipuçları sunmaktadır (Carpini, 2000: 49; Willem, 2010: 102; Subaşı, 2021: 53).

1.4.7. Yular

Yular tarih boyunca atçılıkla ilgili kültürlerde vazgeçilmez bir araç olarak görülmüştü. Genellikle doğal liflerden özellikle de kendirden yapılmış olan bu ip atın kontrolünü sağlamak amacıyla kullanılırdı. Yuların baş kısmında herhangi bir bağlantı yer almazdı. Sap kısmı ise atın başına, özellikle alın veya boyun bölgesine bağlanarak sabitlenirdi. Yular saplarının uzunluğu, kullanılan malzemenin türüne ve coğrafi bölgeye göre değişiklik göstermekle birlikte genellikle 120-150 cm arasında değişirdi. Türkiye'nin çeşitli yörelerinde yular saplarına “çılbr” (veya çilbir) denir. Bu terim Moğolca kökenli olup Orta Asya ve çevresindeki atlı kültürlerde benzer anlamlar ve kullanımlar taşımaktadır. Daha az yaygın olmakla birlikte, “ıltar” terimi de bazı bölgelerde yular sapı için kullanılmıştır (Sümer, 1983: 56-57; Lugatim, 2022, <https://lugatim.com>). Yular genellikle atın başından çıkarılmazdı. Özellikle gemle sürülen atlarda yular her daim başında bulunurdu. At satışı sırasında ise yular çoğunlukla yeni alıcıya verilmezdi. Bu hem atın kontrolünün önceki sahibinde kalması hem de yuların sahibine

ait bir kültürel emanet olarak görülmesinden kaynaklanmaktaydı. Gem ile sürdürülen atlarda yular sapı, atın ön kaşının sol tarafında bulunan bir halka ya da topuza bağlanırdı. Bunun yanı sıra bazı yörelerde yuların atın boynuna dolanarak kullanılması geleneksel bir yöntem olarak sürdürülmekteydi. Bu farklı kullanım biçimleri, at kültürünün işlevsel ve sembolik unsurlarını yansıtmaktaydı. Yuların hem günlük yaşamda hem de törenlerdeki kullanımı, Moğol atçılığı etkilerini ve Türk halklarının at ile kurduğu tarihî ve kültürel bağları açık biçimde ortaya koymaktadır (Sümer, 1983: 56-57).

II. BÖLÜM

2. MOĞOLLARIN İDARÎ VE ASKERÎ HAYATINDA AT

2.1. Moğol İdarî Hayatında At

2.1.1. At Üzerinde İktidarın Tezahürü

Moğol ve benzeri bozkır kültürlerinde ata binmek toplumsal statünün, askerî otoritenin ve siyasî gücün dışavurumu olarak önemli bir işlev görmüştü. At bu anlamda kişinin toplum içindeki konumunu belirleyen sembolik bir araçtı. Özellikle yüksek rütbeli askerî yetkililer ile hanlar, sefere çıktıklarında bu toplumsal hiyerarşi at üzerinden somut bir biçimde görünür hale getirilirdi. Ata biniş tarzından kullanılan eyer ve koşum takımlarına, refakatçilerinin konumlanmasından seyahat sırasında gösterilen törene kadar pek çok unsur bireyin statüsünü vurgulamak amacıyla bilinçli biçimde düzenlenirdi (Dohsson, 2008: 227). Nitekim bir general sefere çıktığında, onun toplumsal ve askerî üstünlüğü yolculuk boyunca kendisine sunulan özel protokol uygulamalarıyla da ortaya konurdu. Örneğin, general ata bindiğinde başı üzerine bir görevli tarafından gölgesini alacak şekilde şemsiye tutulurdu. Bu uygulama onu halktan ya da alt rütbeden ayıran sembolik bir koruma çemberi işlevi görmekteydi. Aynı zamanda bu şemsiye yalnızca güneşten korunmanın yanı sıra iktidarın semâvî boyutla ilişkisini de ima eden kutsal bir göstergeydi. Yine general yolculuk sırasında konakladığında, onun için yere gümüşten yapılmış özel bir oturak yerleştirilirdi. Bu uygulama fiziksel konforu sağlamanın ötesinde, liderin yeryüzündeki ayrıcalıklı konumunu simgeleyen tören bir jest niteliği taşımaktaydı (Dohsson, 2008: 227). Bu tür görsel ve törensel ritüeller, Moğol toplumunda iktidarın yalnızca emir verme gücünden ibaret olmadığını aynı zamanda belirli simgeler ve davranış kalıpları üzerinden görünür kılındığını ortaya koymaktadır. Atın bu düzlemdeki işlevi, onu göçebe aristokrasi içerisinde yalnızca bir ulaşım vasıtası olmaktan çıkarıp iktidarın hem bedenle hem de mekânla kurduğu ilişkinin taşıyıcısı haline getirmişti. Bu yönüyle at Moğol siyasal kültüründe otoritenin taşındığı, temsil edildiği ve meşrûlaştırıldığı sembolik bir zemine dönüşmüştü.

Batu Han gibi yüksek düzeyli yöneticilerin ata binişi, Moğol siyasal kültüründe siyasî otoritenin açıkça sergilendiği, ritüelleşmiş bir iktidar gösterisiydi. Bu uygulama bozkır geleneklerinin Cengiz Han sonrasında devlet yapısına entegre edilmesiyle birlikte kurumsallaşmış bir diplomatik pratik haline gelmişti. Nitekim Batu Han'ın ata bindiği anlarda tüm hâne reislerinin ona eşlik etmesi, sadakat bildirimi olarak işlev gördüğünü göstermekteydi.

Bu durum XIII. yüzyıl Moğol siyasî yapısında bağlılık ilişkilerinin nasıl beden ve mekân üzerinden yeniden kurulduğunu anlamak açısından da önemlidir.

Moğol hanlarının at sırtındaki yürüyüşleri meşrûiyetin sahnelenmesidir. Han'a eşlik eden ileri gelenler, bu ritüel vasıtasıyla hem hanın egemenliğini tanıdıklarını hem de onun etrafında kümelenmiş siyasî yapıyı teyit ettiklerini gösteriyorlardı. Dolayısıyla at burada hanın hükümlanlık alanını temsil eden ve ona yüklenen anlamlar doğrultusunda siyasî hiyerarşinin işaret taşı haline gelmiştir. Özellikle Batu Han gibi Altın Orda Hanlığı'nın kurucusu olan bir liderin ata binişi, Moğol tarihinin klasikleşmiş iktidar tezahürlerinden biri olarak değerlendirilmelidir. At sırtında gerçekleşen bu yürüyüşler hem iç siyasetteki hiyerarşiyi pekiştirmekte hem de dış gözlemcilere karşı Moğol hanlarının prestijini ve diplomatik kudretini sergilemekteydi (Willem, 2010: 148). Bu uygulama bozkır geleneklerinin Cengiz Han sonrasında devlet yapısına entegre edilmesiyle birlikte kurumsallaşmış bir diplomatik pratik haline gelmişti. Nitekim Batu Han'ın ata bindiği anlarda tüm hâne reislerinin ona eşlik etmesi, bu sahnenin sıradan bir hareketlilik değil bir sadakat bildirimi olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Bu durum XIII. yüzyıl Moğol siyasî yapısında bağlılık ilişkilerinin nasıl beden ve mekân üzerinden yeniden kurulduğunu anlamak açısından da önemlidir.

2.1.2. Moğollarda Atların Diplomatik İlişkilerdeki Roller

Orta Çağ bozkır siyaseti, semboller ve törenlerle şekillenen çok katmanlı bir diplomatik yapıya sahipti. Bu yapının merkezinde ise at, siyasî bir iletişim aracı olarak önemli bir yer tutuyordu.

Tayıçıut, Kongurat, Celayir ve Tatar gibi çeşitli boyların Cengiz Han'a bağlılıklarını bildirmeleriyle birlikte bozkırda gücün merkezileşme süreci hız kazanmıştı. Ancak bu bağlılık bildirimi sembolik hediyeler aracılığıyla gerçekleştirilmişti. Kabilelerin Cengiz Han'a sundukları at, inek, koç ve köpek gibi değerli hayvanlar diplomatik niyetlerin açık birer göstergesi olarak değerlendirilmişti. Özellikle at hem ekonomik hem de kültürel değer açısından öne çıkan başlıca sembol olmuştu. Moğol siyasî geleneğinde at sunmak hem hediyeleşme hem de sadakat, barış ve bağlılık bildirisinin fiziksel temsili olarak kabul edilirdi (Sönmez, 2023: 48).

Cuci, babası Cengiz Han'ın huzuruna geldiğinde, geleneksel bir saygı göstergesi olarak diz çöküp elini öptü. Ardından kardeşlerinin yanına çekildi ve onlarla selamlaştı. Cengiz Han'a olan bağlılığını ve saygısını ifade etmek için bir dizi değerli hediye takdim etti. Bu hediyelerin arasında en dikkat çeken, toplamda yüz bin atı kapsayan bir bağıştı. Cuci'nin yüz bin at

sunması hem askerî gücünü hem babasına olan derin saygısını gösteren büyük bir diplomatik jestti (Sönmez, 2023: 127).

Cebe Noyan, Burguci ile giriştiği çatışmada⁹ rakibinin atını bir ok darbesiyle öldürmüş, ardından savaş alanından geri çekilmişti. Ancak kısa süre içinde ileriye düşünerek Cengiz Han'ın hizmetine girmeye karar vermişti. Cengiz Han, Cebe'nin cesaretini ve harp kabiliyetini takdir ederek onu önce onbaşılığa, ardından gösterdiği başarılarla sırasıyla yüzbaşılığa, binbaşılığa ve nihayet on binbaşılığa (tümen komutanlığına) yükseltmişti. Cebe, Güçlük Han üzerine düzenlenen seferde zafer kazandıktan sonra, ele geçirdiği topraklardan bin adet ak renkte atı derleyerek, geçmişte bir atını öldürdüğü gerekçesiyle Cengiz Han'a bir nevi kefarete ve bağlılık nişânesi olarak takdim etmişti. Bu olay, Cebe'nin sadakatini, Cengiz Han'ın bağışlayıcılığını ve liyakate verdiği önemi de ortaya koymaktadır. Nitekim bu gelişmeler Karahitay topraklarının da Moğol egemenliğine geçişinde önemli bir dönüm noktası olmuştu (Dohsson, 2008: 82; Bartold, 1990: 428).

1222 yılında Cengiz Han ile Taoist üstad Ch'ang Ch'un arasında gerçekleşen görüşmelere dair bilgileri Türk, Moğol, Çin ve Fars dillerinde kayda geçiren kişi Çinkay idi. Cengiz Han ve ondan sonraki Moğol hükümdarları döneminde büyük hizmetleri olan bu kıymetli devlet adamının özellikle, Naymanlara karşı düzenlenen askerî sefer sırasında Cengiz Han'ın kendi atlarından birini Çinkay'e hediye etmesi dikkat çekiciydi. Bu takdim yalnızca bir ödüllendirme aracı olmanın ötesinde, siyasî sadakat ve kişisel teveccühün bir nişânesi olarak değerlendirilmelidir. Moğol siyasal kültüründe at hem savaşçı kimliğin hem de iktidar ilişkilerinin sembolü olduğundan bu tür bir armağan Çinkay'in hükümdar nezdindeki özel konumuna işaret etmekteydi (Ch'ang Ch'un, 2019: 104).

Elçilere at armağan edilmesi de diplomatik teamüllerin önemli bir parçasıydı. Bu uygulama Moğol siyasî kültürünün temelini oluşturan karşılıklı saygı ve hiyerarşi anlayışının bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Önemli kaynaklardan biri olan Cengiznâme'de Ötemiş Hacı, bu uygulamaya şu örneği vermiştir: “*Beyler elçiyi hemen alıp döndüler (elçiye), at, giyim verip uğurladılar*” (Ötemiş Hacı, 2014: 47). Bu ifade elçilerin fiziksel armağanlarla onurlandırıldığını ve atın hem misafirperverlik hem de siyasî nezaketin bir göstergesi olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır.

Elçilere at verilmesi Moğol devlet anlayışında karşı tarafla kurulan ilişkinin samimiyet derecesini gösteren önemli bir sembolik davranış olarak öne çıkmaktadır. Bu tür armağanlar

⁹ Cebe Noyan ile Burguci arasındaki çatışmanın kesin tarihi kaynaklarda tam olarak belirtilmemekle birlikte, bu olayın Cengiz Han'ın Moğol birliğini sağlamaya çalıştığı 1200'lerin başında özellikle 1199-1205 yılları arasında gerçekleştiği kabul edilebilir.

taraf lar arasındaki dostane niyetin pekiştirilmesini hedeflerken Moğol hükümdarının cömertliğini ve iktidarını da sergilemektedir. Nitekim bu tür hediyeler yalnızca diplomatik temsilcileri onurlandırmakla kalmaz, aynı zamanda mesajın taşıdığı önemin, verilen değerin ve arzu edilen ittifak düzeyinin de bir yansımasıydı. Dolayısıyla at bu tür temaslarda Moğol diplomatik geleneğinde anlam yüklü, stratejik bir armağan konumundaydı.

Moğol İmparatorluğu'nda elçilik misyonları ve diplomatik ilişkiler devletin düzeni ve işleyişi açısından son derece önemli bir rol oynuyordu. Elçi olarak gönderilen herhangi bir kişiye elçilik görevini yerine getirebilmesi için gerekli olan malzeme ve ulaşım araçları sağlanması, bu toplumun devlet düzeninin işleyişine dair önemli bir göstergedydi. Moğollar sayıları ne olursa olsun elçilere gerekli atları ve iışeyi temin etmekle yükümlüydüler. Bu durum, göçebe yaşam biçimlerinin ve hareketliliğin ne denli merkezî bir rol oynadığını ortaya koyuyordu. Elçilerin görevlerini yerine getirebilmeleri için at ve yiyecek temini, devletin idarî yapısının organize olmasını ve her bireyin bu sistemin bir parçası olarak işlev görmesini gerektiriyordu (Carpini, 2000: 69). Moğollar elçilere at, araba ve iışe sağlamak, diplomatik ilişkilerin sürekliliğini ve devletlerarası iletişimin sağlıklı bir şekilde devam etmesini sağlamışlardı. Bu düzen Moğol İmparatorluğu'nun geniş sınırları ve çok sayıda halk arasında iletişimi sürdürebilme becerisinin bir örneğidir. Moğollar çeşitli etnik ve kültürel grupları bir arada tutmuş, onları sistemli bir şekilde organize etme yeteneklerini diplomatik misyonları ve elçilik ilişkileri yoluyla pekiştirmişlerdi (Carpini, 2000: 69).

Moğol İmparatorluğu'nda at, devletin diplomatik ve idarî işleyişinde temel bir unsur olarak da kullanılmıştı. At, diplomatik ilişkilerin tesisinde ve temsilî gücün gösteriminde merkezi bir role sahip olmuştu. Özellikle şehzâdelerin merkezden uzak bölgelerde gönderdikleri elçiler vasıtasıyla sürdürdükleri diplomatik faaliyetler sırasında, atın hem sembolik hem de pratik bir işlevi olduğu görülmektedir (Carpini, 2000: 70).

Elçiler, gidecekleri yerlere ulaşmak ve seyahatlerini sürdürmek için sık sık yerel halktan temin edilen atlara ihtiyaç duymaktaydı. Bu ihtiyaç sadece birkaç atın geçici kullanımıyla sınırlı kalmayıp, yol boyunca düzenli olarak atların değiştirilmesini zorunlu kılan bir sistemle desteklenmişti. Böylece at, diplomatik heyetin hareket kabiliyetini belirleyen temel unsurlardan biri haline gelmişti. Bu uygulama Moğolların “Yâm” adı verilen posta ve ulaştırma sistemi içinde de kurumsallaşmıştı. Elçilere tahsis edilen atlar, onların prestijini ve temsil ettiği otoritenin kudretini sembolize ederken, yerel halkın şehzâde otoritesine doğrudan hizmetle yükümlü olduğu bir vasat yaratmaktaydı. Nitekim, bir şehzâdenin elçisinin gelişi, bölge halkı açısından yalnızca siyasî bir ziyaret değil aynı zamanda somut ekonomik ve sosyal yükümlülükler anlamına gelmekteydi. Elçilerin ihtiyacı olan atların sağlanması, bu atların

bakımı seyahat boyunca değişimi ve hatta onları yönlendirecek uşakların temini, yerel halkın görevleri arasında yer almaktaydı. Bu tür uygulamalar halkın hem Hakan'a hem de şehzâdeye eşzamanlı olarak bağlı olduğunu ve bu bağlılığın en açık göstergesinin at üzerinden sağlanan hizmetlerle ifade edildiğini göstermektedir (Carpini, 2000: 70). Giovanni da Pian del Carpine'nin gözlemleri de bu durumu desteklemektedir. Carpini, Moğol elçilerinin geçtikleri bölgelerde halktan at ve hizmet talep ettiklerini, bu durumun taşradaki yöneticilere de güçlü bir meşrûiyet kazandırdığını belirtmektedir (Carpini, 2000: 70). Bu bakımdan at diplomatik ilişkilerin kurulmasında, siyasî gücün tanınmasında ve toplumsal itaate dayalı yapının sürdürülmesinde aktif bir araç işlevi görmüştür.

Moğol diplomasi anlayışında at, iktidarın görünürlüğünü ve işleyişini sağlayan vazgeçilmez bir unsurdu. Şehzâde elçilerine hizmet için seferber edilen atlar, fizikî ulaşımın yanı sıra siyasî temsilin ve hiyerarşik düzenin simgesi olarak işlev görmüştü. Böylece Moğol İmparatorluğu'nda at diplomasinin taşıyıcısı ve iktidarın vasıtası olmuştu.

2.1.3. Atın Hediye Olarak Sunulması

Moğol İmparatorluğu'nda kurultaylar devletin en önemli karar organlarından biri olarak işlev görüyordu. Bu kurultaylar siyasî ve askerî meselelerin tartışıldığı yerler olmalarının yanı sıra toplumsal bağlılıkların ve hediyeleşme geleneklerinin de sergilendiği yerlerdi. Tuluy, bir kurultaya katıldıktan sonra, babasıyla buluşmuş ve ona birçok değerli eşya ile soylu atlar hediye etmişti. Bu hediyeleşme "pişkeş" adı verilen bir gelenek doğrultusunda gerçekleşmişti. Pişkeş, Moğol toplumunda bir kişinin statüsünü pekiştiren ve karşılıklı saygıyı simgeleyen önemli bir kültürel uygulamaydı (Cüveynî, 2013: 159). Tuluy'ın babasına yirmi bin soylu at hediye etmesi, sadece zenginlik ve güç göstergesi olarak kabul edilmekle kalmayıp Moğol toplumunun toplumsal hiyerarşi ve bağlılık anlayışını da pekiştiren bir davranıştı. Atlar Moğol kültüründe statü, zenginlik ve askerî güç simgeleri olarak değer buluyordu. Bu nedenle yirmi bin atın hediye edilmesi, Tuluy'ın, babasına olan sadakatinin, ona duyduğu saygının ve Moğol toplumunun savaşçı geleneğine olan bağlılığının bir ifadesidesidir (Cüveynî, 2013: 159).

Marco Polo'nun gözlemlerine göre, Moğollar nezdinde beyaz renk halk arasında bolluk ve bereketin simgesi olarak kabul edilmekteydi. Bu nedenle özellikle yılbaşlarında beyaz renkli hediyeler verilmesi bir gelenek haline gelmişti. Yeni yıla girerken Kubilay Han'a sunulan hediyeler arasında beyaz atlar özel bir yere sahipti. Rivayetlere göre, her yılın başlangıcında Han'a 100 bin civarında beyaz at takdim edilirdi. Üstelik bu atlar rastgele seçilmiş sıradan

hayvanlar değildi. Özenle yetiştirilmiş, soyca değerli ve fiziksel nitelikleri bakımından kıymetli atlardan oluşmaktaydı (Marko Polo Seyahatnamesi, t.y.: 107).

Moğol İmparatorluğu'nda özellikle Moğol üst düzey görevliler arasında kişisel onur ve sadakat büyük bir öneme sahipti. Çağatay (1221-1241)¹⁰ bir gece sarhoş bir durumda Ögedey Kağan (1229-1241)¹¹'a hakaret ettiğinde, bu davranışının sonuçları ağır olabilecek bir durum yaratmıştı. Bu tür bir davranış Moğol toplumunda yüksek bir onur ihlali olarak kabul edilebilirdi. Ancak Çağatay, hakaretinin ardından hayatını vermeyi teklif ederek, yaptığı hatayı kabul etmiş ve bununla birlikte kendi onurunu kurtarmaya çalışmıştı. Ögedey Kağan, Çağatay'ın bu teklifini reddetmiş ve onu cezalandırma yoluna gitmek yerine affetmişti. Bu affedilme Moğol kültüründe bazen bir sadakat testi ya da görünür bağışlama eylemi olarak görülürdü (Roux, 1994: 66).

İlhanlılar döneminde yaşanan taht mücadeleleri askerî veya siyasî kriz olmanın yanında Moğol diplomatik ritüellerinin ve sembolik iletişim araçlarının belirleyici rol oynadığı süreçler olmuştu. Bu çerçevede Gâzân Han ile Baydu arasındaki çekişme, dönemin siyasî kültürünü ve özellikle atın diplomatik alandaki temsil gücünü anlamak bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Gâzân'ın, Baydu'nun kendisine danışmaksızın İlhanlı tahtına oturduğunu öğrenmesiyle birlikte duyduğu öfke, Moğol siyasal meşrûiyet anlayışının ne derece ritüellere ve hiyerarşik kabule dayandığını göstermektedir. Moğol geleneğinde hükümdarlık kuvvetle değil belirli geleneklere bağlı olarak kazanılan bir meşrûiyetle temellendirilirdi. Gregory Abû'l-Farac'ın eserine yansıttığına göre Baydu'nun bu gelenekleri hiçe sayarak kendi başına tahta oturması Gâzân nezdinde bir siyasî tehdit, hanlık otoritesine karşı işlenmiş bir saygısızlık olarak algılanmıştı (Abû'l-Farac, 1950: 651). Bu gelişmelerin ardından Baydu'nun sergilediği uzlaştırmacı tutum, Moğol diplomasi geleneğinde hediyein taşıdığı simgesel anlamı da gözler önüne sermektedir. Baydu'nun Gâzân'a çok sayıda at, sığır ve koyun sürüsü sunma girişimi Moğol toplumunda özellikle atın taşıdığı sembolik anlam çerçevesinde değerlendirildiğinde dikkat çekicidir. Moğol kültüründe at onur, sadakat, hürmet ve siyasal bağlılığın da bir göstergesiydi. Dolayısıyla Baydu'nun bu hediyeleri sunma kararı Gâzân'ın gönlünü alma amacı dışında onun siyasal üstünlüğünü kabul etme niyetiyle de ilişkilendirilebilir (Abû'l-Farac, 1950: 651).

¹⁰ Çağatay Hanlığı'nın kurucusu ve ilk hükümdarı (Yuvalı, 1993: 176).

¹¹ Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümünden sonra yerine geçen Moğol Hanı (Cüveynî, 2013: 185-190).

Atın oynadığı rol Moğol diplomatik geleneğindeki çok katmanlı işlevini de ortaya koymaktadır. Bir hükümdara veya üstün statüdeki bir lidere at sunmak o kişiyi onurlandırmanın, meşrûiyetini tanımanın ve kimi zaman da üstünlüğünü kabul etmenin en güçlü göstergelerinden biri olarak görülürdü. Özellikle savaş sonrası veya siyasal gerilimlerin çözümünde başvuru söz konusu hediyeler karşı tarafın statüsünü hem açıkça hem de sembolik bir dille kabul etmek anlamına gelirdi. Bu nedenle Baydu'nun Gâzân'a yönelttiği bu jest yalnızca bir bağış değil aynı zamanda siyasî bir boyun eğme davranışı olarak okunmalıdır (Abû'l-Farac, 1950: 651).

Gâzân ile Baydu arasındaki taht çekişmesi, Moğol siyasî kültüründe meşrûiyetin ne derecede ritüellere bağlı olduğunu ve bu ritüeller içerisinde atın ne kadar güçlü bir diplomatik araç olarak kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu örnek atın İlhanlı döneminde ekonomik bir varlık, askerî gereç olmasının yanı sıra siyasî müzakerelerin dili, sembolü ve vasıtası olarak da iş gördüğünü göstermektedir. Dolayısıyla at Moğol diplomasisinde meşrûiyetin, saygının ve iktidar ilişkilerinin maddi bir temsilcisi olarak işlev görmüştü.

2.1.4. Moğol Posta Hizmetlerinde Atların Rolü

Moğol İmparatorluğu'nun geniş topraklara yayılan merkeziyetçi idaresini ayakta tutan en önemli unsurlardan biri, haberleşme ve lojistik ağını oluşturan Yâm teşkilâtıydı. Yâm" sözcüğü Moğolcada "posta istasyonu" anlamına gelmekte olup devlet görevlilerinin, istihbaratçıların ve emir taşıyan elçilerin hızlı ve güvenli bir şekilde seyahat etmesini sağlamak amacıyla organize edilmiş bir devlet kurum niteliğindeydi (Karaduman, 2024: 21).

Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşuyla birlikte zamanla imparatorluk sınırları içinde düzenli ve işlevsel bir haberleşme ağı teşkil edilmişti. Siyasî ilişkilerini çok sayıda devletle sürdüren Moğollar istihbarat faaliyetlerine özel bir önem atfetmişlerdi. Moğol dönemine ait hızlı ve etkili askerî başarıları yalnızca ordunun büyüklüğüyle açıklamak yetersiz kalacaktır. Moğollar tarafından geliştirilen ve tüm imparatorluk boyunca faal olan "Yâm" adlı posta sistemini dikkate almak gereklidir. Moğolların kurduğu bu sistem sadece bilgi akışını sağlamakla kalmamış merkezî otoritenin uzak eyâletler üzerindeki kontrolünü de mümkün kılmıştı. Böylesine geniş bir coğrafyada etkili bir yönetim sağlamak, ancak güçlü bir iletişim altyapısıyla mümkün olabilirdi. Dolayısıyla Yâm teşkilâtı fetihler sürecinde doğan lojistik ve yönetsel ihtiyaçlara doğrudan bir yanıt olarak ortaya çıkmıştı. Moğol idarî sisteminin temel yapı taşlarından biri haline gelmişti (Karaduman, 2024:21).

Cengiz Han döneminde, her 35-45 kilometrede arasında kurulan istasyonlarla temelleri atılan Yâm posta sistemi, imparatorluğun idarî ve askerî iletişimini sağlamak amacı taşıyordu. Ancak bu yapı Han'ın ölümüne dek Moğolistan dışına yayılmamıştı. Onun ardından Ögedey Kağan sistemi genişletmiş ve posta taşıyıcılarının statüsünü belirleyen ahşap, gümüş ve altın gerege (pasaport) uygulamasını başlatmıştı. Bu pasaportlar taşıyıcının istasyonlardan hangi imkânlarla faydalanabileceğini belirlemekteydi. İstasyonların bakım ve ihtiyaçları ise yerli halk ya da göçebelerce karşılanıyordu. İyi işleyen bu sistem sayesinde bir posta binicisi, imparatorluğu baştan sona olağanüstü bir süratle katedebiliyordu (Cüveynî: 2013: 415-416).

Cengiz Han devletin ana yolları üzerinde, günlük mesafeyi kapsayacak şekilde düzenli posta menzilleri (Yâm) kurulmasını emretmişti. Bu menzillerde postacılar görev yapacak ve elçiler için yirmi ata kadar hayvan bulundurulacaktı. İstasyonların yönetimi eyâletlerdeki naiplere, daha üstte ise sahibi divanlara tevdi edilmişti. Ögedey Kağan, ikinci kurultayda bu sistemi geliştirmişti. Menzilleri belirleyerek hânedan üyeleri arasındaki iletişimi sağlamak üzere özel bir posta amiri tayin etmişti. Şimalî Çin ile Karakurum arasında sadece büyük Han'a tahsis edilen bir hat dahi oluşturulmuştu. Ancak zamanla sistemde suistimaller ortaya çıkmıştı. Bu nedenle Möngke Han (1251-1259), tüccarların bu imkândan faydalanmasını yasaklamıştı (Cüveynî: 2013: 415-416; Spuler, 1987: 459-460).

Moğol posta teşkilâtında “ulak” terimi hem haber taşıyan memurları hem de bu hizmet için özel olarak tahsis edilen atları tanımlamak üzere kullanılmıştı. Bu çift anlamlı kullanım Moğol haberleşme sisteminin at merkezli yapısını açık biçimde ortaya koymaktadır. Ulak sistemi, imparatorluk içindeki idarî düzenin ve merkezî otoritenin sürekliliğini sağlamada önemli bir araç işlevi görmüştü. Altın Orda Hanlığı sahasında “ulak” terimi, halkın devlet hizmeti için binek atı sağlama yükümlülüğü anlamında da kullanılmış ve posta teşkilâtının sürekliliği için toplumsal bir sorumluluk alanına dönüşmüştü (Meriç, 2019: 34).

Uygur belgelerinde “ulakçı” teriminin “seyis” olarak çevrilmiş olması, posta sisteminin sadece atların kullanımıyla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda bu atların bakımından sorumlu özel görevlilerin de bulunduğunu göstermektedir. Moğolların Gizli Tarihi'nde geçen “yâmçin” (posta durağı bekçileri) ve “ulaçin” (ulaklar) ifadeleri ise bu sistemin kurumsal yapısının çok katmanlı olduğunu ortaya koymaktadır. Kaynaklarda “ulak” kelimesinin “at” anlamını koruması, teriminin tarihsel anlamda öncelikli olarak posta atını tanımlamak üzere kullanıldığını düşündürmektedir. Buna göre, Moğol posta teşkilâtında “ulak” ya da “ula'a” posta için kullanılan binek atını, “ulaç” ya da “ula'aç” ise bu hizmeti yürüten posta sürücüsünü ifade etmekteydi. Bu ayrım Moğol devlet yapısının haberleşme konusundaki organizasyon

kabiliyetini ve hayvanların bu sistemdeki merkezî rolünü ortaya koymaktadır (Meriç, 2019: 34).

Ögedey Kağan Çin'den döndükten sonra 1234 yılında kurultayı toplamıştı (Dahsson, 2008: 172; Kafalı, 2005: 66). Bu kurultayda alınan kararlar arasında, her yüz baş hayvandan bir başı ve 10 kilogram mahsulden 1 kilogram vergi olarak alınması kararlaştırılmıştı. Elde edilen vergiler, yerli halkın refahı için harcanacak ve toplumun ekonomik dengesini güçlendirmek amacıyla kullanılacaktı. Posta hizmeti ve iletişimin hızlandırılması için de önemli bir düzenleme yapıldı. İmparatorluk genelinde posta hizmetini yürüten habercilerin süratle seyahat edebilmesi için konak yerlerinde özel atlar bulundurulması kararlaştırılmıştı (Dahsson, 2008: 173; Willem, 2010: 36; Kafalı, 2005: 66-67). Ayrıca posta hizmetlerinde kullanılacak binek atlar, yiyecek olarak koyunlar ve süt ihtiyacı için kısıraklar belirli sayılarda hazır tutulurdu (Kafalı, 2005: 67).

Moğol posta teşkilâtının bir parçası olan Yâm istasyonları arasında “kargüs” adı verilen gözetleme kuleleri bulunmaktaydı. Her kulede iki görevli nöbet tutar, bu görevliler on günde bir düzenli olarak değiştirilirdi. Gözetleyicilerin temel görevi özellikle düşman tehdidinin ortaya çıktığı durumlarda, kuleler arasında ışık sinyalleriyle hızlı haberleşmeyi sağlamaktır. Ancak bu istihbarat ağı yalnızca kulelerle sınırlı değildi. Acil haberlerin iletiminde atlı ulaklar hayati bir rol oynuyordu. Işıkla gönderilen uyarılar üzerine derhal harekete geçen bu süvariler yüksek dayanıklılığa sahip özel posta atlarıyla mesajları büyük bir hızla merkeze ulaştırırlardı. Bu yöntem sayesinde normalde aylar sürecektir bir bilginin yalnızca bir gün ya da bir gece içinde ilgili makamlara ulaşması mümkün hale geliyordu. Kule destekli bu atlı istihbarat sistemi, Moğolların askerî organizasyonundaki disiplinin ve at odaklı stratejik yapının açık bir göstergesiydi (Karaduman, 2024: 39).

Moğol posta sistemi, elçilerin ve habercilerin hedefledikleri yerlere zamanında ulaşmalarını sağlamak için büyük bir organizasyon gerektiriyordu. Posta idaresinin temel işlevlerinden ilki, devlet işlerinde yaşanabilecek gecikmeleri önlemek, ikincisi ise resmî görevle seyahat edenlerin halk üzerinde baskı kurmalarını engellemektir. Halka baskı yapılmasını önlemek amacıyla, genellikle yerleşim yerlerinden uzak bölgelerde posta istasyonları kurulmuştu. Bu sistemde posta taşımacılığı için her bin kısırak attan biri ve bir de kısırak ile at değişimi yapılacak şekilde bir düzen kurulmuştu. Atlar ve bakıcıları, sürekli olarak değiştiriliyor ve posta hizmetinin kesintisiz devam etmesi sağlanıyordu. Posta istasyonlarında at yetersizliği ve acil durumlar söz konusu olduğunda, göçebe yerleşim alanlarından geçişe izin veriliyordu. Bu düzenleme Moğol posta sisteminin etkinliğini ve atlı taşımacılıkla devlet

işlerini yönetme becerisini gözler önüne sermektedir (Ch'ang Ch'un, 2019: 93; Bartold, 1990: 495).

Moğolların posta sistemi oldukça düzenli ve etkili bir yapıya sahipti. Dört yüz posta atından yalnızca iki yüzü bir ay boyunca posta durağında hazır bulundurulurdu. Geriye kalan iki yüz at ise otlatılmak üzere gönderilirdi. Ay sonunda otlatılan atlar diğerlerinin yerine geçerdi. Posta sisteminin önemli bir parçası olan özel ulağalar ya da atlı postacılar yolları üzerinde bir ırmak ya da göl varsa, bu bölgedeki kentlerde sürekli olarak bulunurlardı (Marco Polo, 2015: 100). Özellikle acil durumlar için ulaklar gece de at koşturabilirlerdi. Ay ışığının olmadığı gecelerde, ellerindeki fenerlerle önlerinde koşarak bir sonraki durağa kadar yol gösterirlerdi. Bu ulaklara büyük bir saygı ve ilgi gösterilirdi. Hızlıca ulaştırılması gereken haberler örneğin bir isyanın veya bir Han'ın başkaldırısının bildirilmesi gerektiğinde, ulaklar 200-250 mil arasında olan bir mesafeyi bir günde katedebilecek kadar hızlılardı. Bu verimli posta sistemi Moğol İmparatorluğu'nun hızlı iletişim kurmasını sağlamış aynı zamanda geniş topraklarındaki düzenin korunmasına da yardımcı olmuştu (Marco Polo, 2015: 100).

Resmî haberleşme, önemli yollarda kurulan at konak yerleri ve Moğol süvarileri vasıtasıyla sağlanıyordu. Bu konak yerleri posta istasyonlarının işlevini görmek yanı sıra, aynı zamanda misafirhâne olarak da hizmet vermekteydi. Konak yerleri arasındaki mesafe 25 ile 30 fersah arası olarak belirlenmişti. Konak yerlerinde kullanılan atlar, her ayın yarısında çalıştırılır, diğer yarısında dinlendirilirdi. Atlar ve yemleri çevre halkı tarafından temin edilirdi. Halkın bu hizmeti karşılığında vergilerinden indirim yapılırdı. Böylece yerel ekonominin desteklenmesi sağlanmış olurdu (Dohsson, 2008: 226). Bahsedilen posta hizmeti sadece iletişimi sağlamakla kalmamış, aynı zamanda çalıştığı bölgelerde düzen ve asayışı temin etmiştir. Özellikle Moğol bozkırlarında eşkıya faaliyetlerinin yaygın olması, seyahati büyük bir tehlike haline getirmişti. Ancak, kurulan haberleşme ve ulaşım ağı bu tehditleri en aza indirerek güvenliği sağlamış, devletin merkezî otoritesinin bozkır coğrafyasına etkin bir şekilde hâkim olmasına imkân tanımıştır. Posta istasyonlarının ve düzenli at değişim sistemlerinin sağladığı hız ve süreklilik, habercilerin güvenli bir şekilde seyahat etmelerini temin etmiş ve bu sayede devletin kontrolü daha geniş bir alanda etkin kılınmıştı (Dohsson, 2008: 152). Bu uygulama Moğol devlet teşkilâtının at temelli yapısının önemli bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Çağatay Han, kendi hâkimiyet sahasında güçlü bir posta ağı kuracağını bildirmiş, aynı teşkilâtın Batu Han tarafından da oluşturulmasını istemiş, Posta istasyonlarını “işlerin en mühimi” olarak nitelendirmişti. Kurulan bu sistemde görev yapan memurlar titizlikle seçilirdi. Görevini ihmal edenler ağır biçimde cezalandırılırdı. Örneğin burun ya da dudak kesme gibi

uygulamalara başvurulurdu. Bu durum Moğol yöneticileri nezdinde haberleşme ve istihbaratın ne denli hayatî olduğunu göstermektedir. Nitekim Ögedey Kağan da Yâm sistemiyle oluşturulan posta ağını, kendi döneminin en önemli kazanımlarından biri olarak değerlendirmişti (Köklünar, 2021: 22).

Kubilay Han döneminde posta teşkilâtına özel bir önem atfedildiği görülmektedir. Onun saltanatı döneminde özellikle resmî yazışmaların ve haberlerin mümkün olan en kısa sürede ulaştırılması, devlet içinde büyük bir titizlikle takip edilmişti. Bu amaçla kurulan “Yâm” istasyonları hem atların hem de posta görevlilerinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmişti. Söz konusu konaklama merkezlerinde atlar için ayrı bölümler, görevliler içinde çeşitli büyüklükte odalar ve geniş yemek salonları bulunmaktaydı. Genellikle her 30-40 kilometre arasında bir inşâ edilen bu hanlarda posta görevlilerinin yanı sıra yüksek rütbeli devlet adamlarına ve yabancı elçilere tahsis edilmiş özel mekânlar da yer almaktaydı. Bu durum Moğol devlet teşkilâtının ulaşım ve haberleşme ağını ne denli sistemli ve işlevsel bir şekilde örgütlediğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Marco Polo, posta hizmetlerinde yaklaşık 200 bin at kullanıldığını ve bir postacının günde ortalama 250 kilometre yol katettiğini aktarmıştır ki bu mesafe Orta Çağ için oldukça dikkat çekicidir (Marko Polo Seyahatnamesi, t.y.: 130, 135-136).

Yâm sistemi ordu içerisindeki lojistik, komuta kontrol faaliyetlerini siyasî yönetimin merkez ile taşra arasındaki ilişkiyi de sağlamaktaydı. Bu yönüyle Moğolların at üzerinden kurduğu iletişim ağı dönemin en gelişmiş haberleşme sistemlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla at Moğol İmparatorluğu’nda kurumsal iletişimin omurgasını oluşturan stratejik bir unsurdu (May, 2025: 118).

2.1.5. Moğol Devletlerinde Atlarla İlgili Hukukî Düzenlemeler

Moğol İmparatorluğu’nda atlar hukukî bir düzenlemeye tâbi mülkiyet unsurları olarak değerlendirilmişti. Devlet yapısının merkezî karakteri; atların üretimi, dağıtımı ve sahipliği gibi konularda bireysel serbestliğe sınırlamalar getirerek, bu alanı belirli kurallar çerçevesinde denetim altında tutmuştu. Bu durum Moğol yönetiminin hayvancılık ve özellikle atçılık konusundaki plânlı yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır. Atlar yalnızca sahiplerinin değil aynı zamanda devletin de malı olarak görülmüş ve bu nedenle mülkiyet hakları sıkı yasalarla korunmuştu. Moğol atçılığına ilişkin hukukî düzenlemeleri gösteren önemli örneklerden biri, XIII. yüzyıl ortalarında Batu Han döneminde yaşanan bir vakadır. Bu olay devletin atlara verdiği değeri ve bu değerın yasal düzlemde nasıl korunduğunu gözler önüne sermektedir

(Carpini, 2000: 38). Carpini'nin seyahatnâmesinde verdiği bilgiye göre, Rusya topraklarında hüküm süren Chernigov¹² büyük prensi Andreas, Moğol atlarını kendi mülküymüş gibi başka ülkelere satmakla suçlanmıştı. Bu durum sadece bir mülkiyet ihlali olarak değil doğrudan Moğol devlet otoritesine karşı bir suç olarak değerlendirilmişti. Atlar devletin savaş kabiliyetini doğrudan etkileyen unsurlar olduğundan, üzerlerinde özel tasarruf hakkı Moğol hükümdarına aittir. Suç kesin kanıtlarla ispat edilememiş olsa da merkezî yönetimin kararlılığı gereği prens ölüm cezasına çarptırılmıştı (Carpini, 2000: 38). Bu karar Altın Orda Hanlığı'nda atların hukukî anlamda da değerli varlıklar olarak kabul edildiğini gösteren önemli delillerden biridir.

Moğol atları halk arasında serbestçe dolaşırdı. Bunun sebebi hırsızlığa ve zarara karşı oldukça sert ve caydırıcı kuralların varlığıydı. Bu sebeple atlar için özel çobanlar ya da koruyucular görevlendirildiği görülmezdi. Hırsızlık vakaları oldukça az meydana gelirken yakalandığı takdirde hırsıza oldukça ağır cezalar uygulanıyordu. Öyle ki çalınan atın dokuz misliyle iade edilmesi zorunlu tutulurdu. Eğer fail bu bedeli ödeyecek malî güce sahip değilse çocukları, çocukları da olmayanlar ise koyun gibi kesilerek cezalandırılırdı (İbn Battutâ Seyahatnâmesi, 2000: 466). Bununla birlikte Moğol yasasında atlara verilen zarar ya da bunun neden olabileceği mağduriyetler de belirli kurallara bağlanmıştı. Örneğin yanlışlıkla ya da av sırasında bir kimsenin atını öldüren kişi, bunun yerine daha değerli ya da en azından ölen atın sahibine eşdeğer bir at vermek durumunda kalırdı. Zarar gören taraf isterse daha iyi bir at talep etme hakkına da sahipti (Alıng, 1967: 72). Bu düzenleme atlara verilen değeri ve onların toplum için taşıdığı rolün önemini ortaya koymaktadır.

Ögedey Kağan ve Möngke Han, dönemlerinde, Moğol İmparatorluğu'nda atların değeri ve önemi göz önüne alındığında, atların kontrolü ve sahipliği ile ilgili sıkı hukukî düzenlemeler getirilmişti. Özellikle, Song Çin'ine karşı alınan tedbirler çerçevesinde Moğollar, atların kaçırılmasını engellemek amacıyla fermanlar çıkarmışlardı. Bu fermanlar Moğol toplumunun sınırlarının güvenliğini sağlamak adına da önemli bir adım olmuştu. Öyle ki, bir Moğol ya da ulak dışında herhangi bir kişiyi, sınır boyunca ata binmesi, idamla cezalandırılacak kadar ciddi bir suç olarak kabul edilmişti. Bu yasal düzenlemelerin getirilmesinin arkasında yatan önemli nedenlerden biri, Moğol toplumunun artık mamul mallar için yerleşik komşu toplumlara bağımlı hale gelmemesi, dolayısıyla savaşçı gücünün ve atların stratejik öneminin korunmasıydı (May, 2025: 105).

¹² Günümüzde Ukrayna'nın kuzeyinde yer alan Çernigiv şehri (Google Arts & Culture, t.y.).

Moğol İmparatorluğu'nda özellikle fermanlar aracılığıyla yapılan düzenlemeler, toplumun temel yapılarından birini oluşturan savaşçı sınıf ile at sahipliğini korumaya yöneliktir. Bir ferman, Moğol toplumu için son derece önemli olan bu varlıkları ve bu varlıklara sahip kişilerin haklarını güvence altına almak amacıyla çok açık bir şekilde şu ifadeyi içermektedir: “*Nerede durursa dursun, kimse onu alıkoymasın, onun adamlarına dokunmasın, atlarına ve başka şeylerine el koymasın*” (Kemaloğlu-Özyetgin, 2017: 78) ifadesi Moğol hükümetinin, özellikle atların ve savaşçıların güvenliğini sağlamaya yönelik aldığı kararlılığını ortaya koymaktadır.

Möngke Han'ın yayınladığı bir ferman, dönemin yönetim anlayışı ve at kültürüne verdiği önemi yansıtmaya açısından dikkat çekicidir. İlgili fermenda, “*Kağan'ın oğlunun atının narin tırnaklarının zarar görmemesi için, Elmalığ (Almalığ) ve Mâverâünnehr şehirleri sınırından başlayarak Horâsân'a kadar uzanan tüm yolların taş ve kumlardan itinayla temizlenmesi*” (Güler, 2018: 70) emredilmiştir. Bu hüküm yalnızca atlara atfedilen değer bir yansıması olmanın ötesinde Moğol yönetici sınıfının sosyal hiyerarşi içindeki ayrıcalıklı konumunu ve onların refahını sağlama yönündeki çabaları da gözler önüne sermektedir. Atların fiziksel konforu için gösterilen bu titizlik aynı zamanda devletin fiziksel altyapıya müdahale ederek siyasî gücünü gündelik yaşama ne denli nüfuz ettirebildiğini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Yolların temizlenmesi gibi zahmetli ve geniş çaplı bir uygulamanın yalnızca bir prensin bineği için emredilmiş olması, Moğol elitlerinin sembolik gücünü ve onların taşıdığı statünün toplumsal düzende ne denli belirleyici olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Moğollarda zor durumda olan ya da yorgun kalan yolculara yeni bir at ve gece kalacak yer vermeyi reddetmek de cezayı gerektiriyordu. Bu kurala uymayanlar, üç yaşında bir kısırak ödemek zorunda kalırdı. Benzer biçimde halk arasında huzur içinde atıyla yolculuk yapan kimselere hakaret etmek ya da onları rahatsız etmek de yasaktı. Bu suçu işleyen kişi bunun bedelini bir at ödeyerek telafi etmek zorunda kalırdı (Alıng, 1967: 118-119, 166).

Carpini'nin kayıtlarına göre Moğollar, at ile ilgili belirli davranışları yasaklamışlardı. Bunlar arasında kamçıya dayanmak, oklarla kamçıya dokunmak, kuşları kamçıyla öldürmek, atı yularla vurmak ve çadır içinde işlemek gibi eylemler yer almaktaydı. Bu yasaklar Moğolların atlarına duydukları derin saygıyı ve onları nasıl kutsal bir varlık olarak kabul ettiklerini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır (Carpini, 2000: 39).

Moğol devlet düzeninde atların korunmasına yönelik çeşitli hukukî uygulamalar geliştirilmişti. Özellikle savaş sonrası dönemlerde, atların fiziksel olarak toparlanabilmesi için ilkbahar mevsiminin başında özel düzenlemeler yapıldı. Bu çerçevede savaşta kullanılan atların taze otlaklara salınması sağlanır, bu süreçte hayvanların dinlenebilmesi amacıyla

binilmeleri ya da koşturulmaları kesin biçimde yasaklanırdı. Söz konusu uygulama Moğol hukuk sisteminde atın stratejik değerine atfedilen önemin açık bir göstergesiydi (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 107).

Moğol toplumunda atlar yalnızca ulaşım ya da tarım aracı olmanın ötesinde askerî ve kamusal hizmetlerde de kritik bir işleve sahipti. Özellikle orduda ve devletin posta teşkilâtında kullanılan atların korunması, doğrudan kamusal düzenin devamıyla ilişkilendirilirdi. Görevli atlara kasıtlı zarar vermek ciddi bir suç sayılırdı. Nitekim böyle bir eyleme karşılık suçlunun yıllık gelirinin yarısının tahsil edilmesi ya da ceza olarak on at vermesi gibi yaptırımlar uygulanırdı (Alinge, 1967: 190).

2.2. Moğol Askerî Hayatında At

2.2.1. Moğol Askerî Taşıma Sistemleri ve Su Geçiş Stratejilerinde At

Moğol askerî düzeni içerisinde hareketlilik ve lojistik, büyük oranda atlar aracılığıyla sağlanıyordu. Ordu mensupları uzun mesafeli yolculuklarını çoğunlukla at sırtında gerçekleştirirdi. Özellikle su geçişlerinde bu yetenekli hayvanlardan etkili biçimde faydalanırlardı. Moğollar nehir gibi doğal engellerle karşılaştıklarında, özgün ve pratik çözümler geliştirerek ordunun sefer kabiliyetini kesintisiz şekilde sürdürebilmişlerdi. Her komutanın yanında genellikle ince deriden yapılmış özel torbalar bulundurulurdu. Bu torbalar, silah, giysi ve diğer kişisel eşyaların taşınmasında kullanılırdı. Torbanın ağzı sağlam bağlarla sıkıca kapatılır ve içine hava dolacak şekilde şişirilerek su yüzeyinde kalması sağlanırdı. Komutanlar büyük eşyaları atın eyerine yerleştirdikten sonra, şişirilmiş torbalar da atların kuyruğuna bağlanırdı. Nehir geçişi sırasında bir asker, atın yularını tutarak önde ilerlerken, komutan ise eyerin üzerinde ya da torbanın üstünde yer alırdı. Bu esnada askerlerin bazıları yüzerek, bazıları da torbaların üzerine oturup kürek çekerek nehri geçerdiler (Carpini, 2000: 80; Bartold, 1990: 446). Öte yandan, daha büyük birliklerin geçişi sırasında farklı teknikler de kullanılırdı. Eğer nehrin derinliği atların boyunu aşmıyorsa, çok sayıda at bir araya getirilip suya sürülerek bir tür canlı set oluşturulurdu. Bu yöntemle hem nehir akıntısı hafifletilir hem de geriden gelen askerlerin güvenli geçişi sağlanırdı. Moğolların bu teknikleri Memlûkler de dâhil olmak üzere diğer bazı göçebe kültürler tarafından da bilinmekteydi. Bununla birlikte, Moğollar yalnızca geleneksel geçiş yöntemleriyle yetinmemiş, zamanla mühendislik faaliyetlerine de yönelmişlerdi. Hülâgû Han (1256-1265) döneminden itibaren, özellikle hızlı ve güvenli geçişin gerekli olduğu durumlarda köprü ve iskele inşâsına başvurulmuştu. Nitekim 1266 yılında Abaka Han (1265-1282) zamanında Altın Orda Hanlığı ile yapılan bir savaş

esnasında, Kür Nehri üzerine geçici iskeleler kurularak ordu nehirden geçirilmişti (Spuler, 1987: 465). Bu teknikler Moğolların mühendislik ve lojistik kapasite bakımından yüksek organizasyon yeteneğine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Göçebe hayat tarzının zorunlu kıldığı pratik zekâ ve doğa ile uyumlu yaşam becerileri, askerî başarılarının ardındaki temel unsurlardan biri olmuştur.

2.2.2. Moğol Savaş Strateji ve Taktiklerinde Atların Rolü

Moğol toplumu göçebe bozkır yaşamının bir gereği olarak çocukluktan itibaren at ile iç içe bir hayat sürdürürlerdi. Moğol bireyi neredeyse at sırtında büyüdü. Onun bu becerisi bu beceri yaşamının her alanına yansdı. Boş vakitlerinde savaş sanatlarıyla meşgul olan Moğollar, ilkbahardan kış mevsimine dek süren uzun av faaliyetleriyle hem avcılık becerilerini geliştirir hem de savaş için pratik yaparlardı. Moğol ordusunda yaya askerlere neredeyse hiç rastlanmazdı. Savaşçıların tamamı süvarilerden oluşurdu. Bu durum onların hızlı hareket kabiliyeti, geniş coğrafyalarda etkili savaş stratejileri uygulayabilmesi ve ani baskınlarda üstünlük sağlaması açısından büyük avantaj teşkil etmekteydi (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 58).

Moğol ordusu meydan muharebelerinden önce sistemli bir şekilde düzenlenirdi. Komutanlar, düşmanın hareketlerini gözlemlemek amacıyla genellikle yüksek ve stratejik mevkiilerde konuşlanırdı. Bu liderlerin yönetimindeki birliklerde erkek savaşçılar ile atlı kızlar, kadınlar ve genç oğlanlar da yer alırdı. Moğolların sıkça başvurduğu savaş hilelerinden biri de gerçek asker sayısını olduğundan fazla göstermek amacıyla insan biçiminde kuklalar hazırlayıp bunları atların üzerine yerleştirmektir. Bu yöntem düşman üzerinde psikolojik üstünlük kurmak ve ordunun büyüklüğüne dair yanıltıcı bir izlenim oluşturmak için kullanılmıştı (Carpini, 2000: 81). Söz konusu taktik, düşmanı yanıltarak psikolojik bir baskı kurmayı amaçlıyordu. Ancak düşman ordusu tüm bu hilelere rağmen direncini sürdürdüğünde, Moğollar bir strateji olarak çemberde bir boşluk bırakırdı. Bu boşluk düşman ordusuna kaçma fırsatı tanır ve böylece düşman safları bozulurdu. Kaçmaya çalışanları takibe alarak, genellikle esir almak yerine onları öldürürlerdi. Moğollar, doğrudan göğüs göğüse savaşa girmektense, uzaktan ok ve yay kullanarak düşman askerlerini ve atlarını zayıflatmayı tercih ederlerdi. Düşman güçleri zayıfladığında, nihayetinde yakın çatışmaya girerek savaşı sonlandırırlardı (Carpini, 2000: 82).

Kale kuşatmalarında halk bir kaleye sığındığında, Moğollar kuşatma için 3 bin ile 4 bin asker veya daha fazla bir kuvvetle harekete geçerlerdi. Diğer birlikler ise kaleyi kuşatan kuvvetlerden ayrı olarak, ülkenin farklı bölgelerinde atlı sürüleriyle hareket eder ve karşılarına

çıkanları öldürerek bölgeyi kontrol altına almaya çalışırlardı. Bu strateji Moğolların savaşta hem psikolojik hem de fiziksel baskı kurmalarını sağlayan önemli bir taktik unsuruydu. Kaleye sığınan halk bu tür saldırılar ve kuşatma karşısında psikolojik olarak bir çöküş de yaşırdı (Carpini, 2000: 96).

Moğol askerleri savaş sırasında atlarını sık sık değiştirme stratejisi izlerlerdi. Bir atı kullanmaya başladıktan sonra, genellikle üç ile dört gün boyunca aynı atı tekrar kullanmazlardı. Bu yaklaşım atların yorgunluk seviyelerini en aza indirmeyi amaçlarken aynı zamanda savaşın sürdürülebilirliğini de garanti altına alıyordu. Moğollar, ellerinde sürekli olarak çok sayıda yedek at bulunduruyorlardı. Bu sayede atların yorulup verimsiz hale gelmesi önlenmiş olurdu. Ayrıca bu strateji savaş esnasında askerlerin hızını ve çevikliğini koruyarak düşmana karşı üstünlük sağlamalarına yardımcı oluyordu. Lojistik açıdan bu sistem verimlilik ve sürdürülebilirlik sağlamanın yanı sıra, savaş sırasında atların uzun süre dayanmasını ve askerlerin enerjilerinin korunmasını mümkün kılıyordu (Carpini, 2000: 98).

Cengiz Han'ın *“Atından düşen adam nasıl kalkabilir? Ayağa kalksa bile, atlı düşmana karşı yaya olarak nasıl savaşabilir ve nasıl zafer kazanabilir”* (Vladimirtsov, 1995: 38) sözleri Moğol savaş anlayışının temel dinamiğini açık biçimde yansıtmaktadır. Bu ifade Moğol askerî kültüründe atın vazgeçilmezliğini betimleyen de bir zihniyetin ürünüdür. Moğol ordusu büyük oranda atlı birliklerden oluşurdu. Sürat, çeviklik ve geniş coğrafyalarda hızlı intikal bu süvari birlikleri sayesinde mümkün hale gelirdi. Atından mahrum kalan bir savaşçı taktiksel üstünlüğünü de yitirirdi. Bu bakımdan at Moğol askerî teşkilâtında savaşçının ayrılmaz bir parçası, zaferin aslî koşuluydu (Vladimirtsov, 1995: 38).

Moğol ordusunda savaşa intikal sırasında her askerîn birden fazla ata sahip olması, yüksek hareket kabiliyeti sağlayan temel bir strateji olarak kabul edilmekteydi. Bu sistem sayesinde askerler atlarını dönüşümlü biçimde kullanarak hem kendi fizikî dayanıklılıklarını korumuş olur hem de hayvanların dinlenmesini sağlardı. Atlar, Moğol ordusunun geniş coğrafyalarda hızlı hareket edebilmesini sağlamış ve “her an her yerde” olabilme yeteneğini pekiştirerek askerî başarılarının temel dinamiklerinden biri haline gelmişti (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 59).

Moğol savaş anlayışı yerleşik ordu yapılarından farklı olarak, hızlı hareket edebilen ve esnek birlikler üzerine kurulmuştu. Bu düzenin temelinde atlı birliklerin üstün hareket yeteneği yer alıyordu. Bozkır savaş geleneğinden gelen bu anlayışta doğrudan çatışmaya girmek çoğu zaman tercih edilmezdi. Onun yerine düşmanı yıpratmaya ve dağılmaya zorlayan, kontrollü geri çekilme ve ani saldırılara dayanan yöntemler uygulanırdı. Moğol atlısının savaş alanında gösterdiği çeviklik binicisiyle kurduğu tam uyumla da ilgiliydi. Bu birliktelik savaş alanında

ileri atılma, ani duruş, geri çekilme ve geriye doğru ok atma gibi incelikli hareketleri mümkün kılmıştı. Bu teknik eski çağlardan itibaren İskitler ve Partlar gibi bozkır toplumlarında görülen, ardından Hunlar, Göktürkler ve sonunda Moğollar tarafından ustalıkla kullanılan bir savaş yöntemi idi. Düşmana doğrudan saldırı görüntüsü verildikten sonra hedefin erişim alanında ani bir geri çekilme yapıldı. Bu sırada süvari, at üzerinde dengesini koruyarak omzunun üzerinden geriye doğru ok fırlatırdı. Bu hareket, kaynaklarda genellikle “Part oku” olarak anılsa da Moğol savaş kültüründe alışılmış bir uygulama haline gelmişti (Roux, 2001: 40-41). Moğol ordusunun bu tür hareketli taktiklere dayanan yapısı çok geniş coğrafyalarda kısa sürede egemenlik kurabilmesinin de en önemli nedenlerinden biri olmuştu.

İlhanlı ordusunun savaşlarda atı kullanmalarına dair önemli verilerden biri 1232 yılında Sandagu Noyan’ın Musul Kalesi’ne yardıma gelen Memlûk ordusunu karşılamak üzere sefere çıkması sırasında kaydedilmiştir. Bu kayıtlarda Sandagu Noyan’ın bir tümene komuta ettiği ve her asker’in yanında, bindiği at haricinde üçer adet yedek at bulunduğu belirtilmektedir. Bu durum, Moğol ordusunun süratli hareket kabiliyetini ve uzun mesafelerdeki stratejik üstünlüğünü nasıl sağladığını ortaya koymaktadır (Uyar, 2020: 158). Benzer şekilde Gâzân Han’ın 1299 yılında Memlûklerle Vâdî’l-Haznedâr Savaşı için Tebriz civarından sefere çıktığında, her asker’in yanında altı aylık erzak yüklü beş yedek at ile savaşa katıldığı kaynaklara yansımıştır. John Masson Smith, bu savaşta orduya eşlik eden at sayısının 300 bin civarında olduğunu söylemektedir. Bu bilgiler Moğol ordusunda atın lojistik destek unsuru olarak, kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Bu çoklu at sistemi sayesinde, askerler yorgunluk yaşamadan uzun menzilli görevler gerçekleştirebilmişlerdir. Bu da Moğolların sefer kabiliyetini ve savaşlardaki başarı oranını önemli ölçüde artırmıştır (Uyar, 2020: 158).

Kaynaklar, sefere çıkan her Moğol askerinin yanında bulundurması gereken at sayısı konusunda farklı görüşler sunmakla birlikte genellikle beş at mâkul bir ortalama olarak kabul edilebilir bir sayıydı. Ancak bu sayıyı temin etmek, özellikle sefer öncesi lojistik hazırlıklar açısından oldukça zahmetliydi. Nitekim bazı araştırmacılara göre yalnızca bir okçunun beş günlük savaşa hazır halde kalabilmesi için yaklaşık otuz atlık bir sürünün bakım ve desteğine ihtiyaç duyuluyordu. Bu durum Moğol ordusunun çok ciddî bir hayvan varlığına ve bu varlığın sürdürülebilir yönetimine dayandığını göstermektedir (May, 2025: 101).

Cengiz Han askerî disipline verdiği önemi doğrudan verdiği emirlerle de ortaya koymuştu. Komutanlarından Sübetey’e verdiği bir talimat bu anlayışı açıkça yansıtıyordu. Cengiz Han askerlerine, eyerlerini atın kuyruk kıllarına bağlamalarını ve yular takmalarını emrederdi. Böylece atlar dizginsiz kalacağından, askerler yol boyunca hayvanlarını kontrolsüz şekilde koşturamazlardı. Bu yöntemle hem sürünün düzeni korunmuş olur hem de askerî

intizam sağlanmış olurdu. Emre itaatsizlik gösterenlerin ise derhal yakalanıp cezalandırılması, örneğin falakaya yatırılması emredilmişti (Uyar, 2020: 115).

Hârizmşah Sultanı Celâleddin Hârizmşah (1220-1231) Gazne'ye ulaştığında, Sultan'ın yaklaşık on beş gün önce Sind geçidini aşmak üzere bölgeden ayrıldığı bilgisine ulaşan Moğol komutanı Mama Yalavac'ı orada yönetici olarak bırakarak süratle harekete geçti. Bulutları dağıtan bir rüzgâr gibi hızla ilerleyen Moğol süvarileri, üstün manevra kabiliyetleri sayesinde kısa sürede Sultan'ın ordusuna Sind Nehri'nin¹³ kıyısında yetişti. Moğol atlı birlikleri, yüksek hareket kabiliyetlerini kullanarak düşman kuvvetlerini her yönden kuşatıp kavis şeklinde sardı. Bu taktik atın savaş alanındaki hız ve çevikliğini ustalıkla kullanarak düşmanı psikolojik ve stratejik olarak zor durumda bırakma anlayışını gösteren bir örnekti (Cüveynî, 2013: 155).

Sultan Celâleddin Hârizmşah, içinde bulunduğu durumun vahametini fark ettiğinde, sayıca çok az kalan kuvvetiyle çarpışmaya mecbur kaldı. Savaş boyunca bir yandan sağ cenahtan sola, diğer yandan merkezden kenarlara saldırılar düzenledi. Ancak Moğol ordusu yüksek koordinasyon yeteneği ve atlı birliklerin çevikliği sayesinde Sultan'ın manevra alanını sistemli biçimde daraltmaya başladı. Her ne kadar sultan, savaş alanında bir aslan gibi mücadele etse de Moğol süvarilerinin stratejik çevreleme taktiği karşısında üstünlük sağlamak mümkün olmadı. Kaynaklara yansıyan bir betimlemeye göre, “*At sürdüğü her yerde toprağı kana buluyordu*” (Cüveynî, 2013: 155) şeklindeki ifade, bu çatışmanın ne denli şiddetli geçtiğini ve atlı birliklerin savaşın merkezindeki rolünü çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır.

Altın Orda Hanlığı'nın siyasî ve askerî hâkimiyetinin bir sonucu olarak, Rus askerî yapılanmasında dikkat çekici bir değişim gözlemlenmişti. Moğol hâkimiyeti öncesinde Rus soyluları savaş meydanlarında Batı Avrupa'daki çağdaşlarına benzer biçimde, zırhlı ve ağır teçhizatlı süvariler olarak savaşıyorlardı. Ancak Altın Orda Hanlığı'nın askerî sistemiyle temas ettikten sonra, bu geleneksel savaş anlayışında dönüşüm meydana gelmişti. Bu etkileşim sonrası Rus soyluları Moğol tarzı atlı okçuluk sistemini benimsemeye başlamıştı. Böylece, ağır süvarilikten ziyade hız, çeviklik ve uzak mesafeden etkin atış yeteneği gibi niteliklere dayanan hafif süvari taktikleri öne çıkmıştı (May, 2025: 231).

¹³ Sind Nehri (bugünkü adıyla İndus Nehri), kaynağını Tibet Platosu'ndan alarak Himalayalar'dan doğmakta ve Pakistan topraklarını baştan başa geçerek Umman Denizi'ne dökülmektedir. Yaklaşık 3.180 km uzunluğundaki bu nehir tarih boyunca hem coğrafi hem de kültürel bir sınır teşkil etmiştir (Özcan, 2009: 242-244).

2.2.3. Moğol Atlarının Dayanıklılıkları, Hızları ve Savaş Yetenekleri

Dünya tarihinin en geniş sınırlara ulaşan imparatorluklarından biri olan Moğol İmparatorluğu'nun bu denli büyük bir başarıya ulaşmasında Moğol atının olağanüstü sağlamlığı ve dayanıklılığı belirleyici bir rol oynamıştı. Moğol atları kısmî zırhlarla donatılmış olsalar da genellikle fiziken zayıf gibi görünmelerine rağmen çetin iklim koşullarına ve zorlu coğrafi şartlara son derece uyum sağlamışlardı. Bu atlar görünüşte pek etkileyici olmasalar da güçlü bünye yapıları ve kalın derileriyle dikkat çekerlerdi. Bu özellikleri onları zorlu yaşam koşullarında hayatta kalmalarını sağlayacak şekilde donatmıştı. Kıt besin kaynaklarına rağmen dayanıklılıkları sayesinde hayatta kalmayı başarabiliyorlardı. Moğolların bu atlar sayesinde göçebe yaşam tarzlarını sürdürebilmesi ve seferlerde başarılı olmaları sağlanıyordu (Uyar, 2020: 26).

Smith, Moğol ordularının otlaklara olan bağımlılıkları nedeniyle hareket kabiliyetlerinin sınırlı olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre atların günlük otlama ihtiyacı ordunun ilerleyiş hızını düşürmekteydi ve bu sebeple Moğol birlikleri genellikle günde 15 milden¹⁴ daha az mesafe katedebiliyordu (May, 2025: 102-103).

Moğol atı dayanıklılığı, sağlam bünyesi ve zorlu doğa koşullarına karşı gösterdiği yüksek uyum kapasitesiyle bozkırın gerçek bir parçası olarak öne çıkmaktaydı. Sert kışlar, az otlak, uzun mesafeli yürüyüşler ve sınırlı su kaynakları gibi pek çok zorlayıcı koşula rağmen, Moğol atı fizikî gücünü ve performansını kaybetmeden varlığını sürdürebilmişti. Dinlenme ve yeterli otlama imkânı sağlandığında, bir Moğol atı bir gün içerisinde ortalama 100 kilometreye kadar yol gidebiliyordu. Bu olağanüstü mesafe dönemin diğer at ırklarına göre son derece yüksekti (Roux, 2022: 47).

Moğol ordusunun ve haberleşme ağının etkinliğinde atların yüksek hız kapasitesi belirleyici bir unsur olmuştu. Argun Han dönemine ait kayıtlarda, Arûku adlı bir emiri yakalamak için görevlendirilen Bayıtmış Kuşçi ve Tamuday Aktaçı adlı elçilerin Errân'dan Erbil'e altı gün Ayrıca atlı birliklerin bir gecede yaklaşık 10 fersah¹⁵ yol alabildikleri kaydedilmiştir. İlhanlı ordusuna ait atların Horasan ile Tebriz arasındaki mesafeyi bir ayda katettikleri bilgisi ise bu uzun yolculukların dayanıklılık açısından da ne denli etkileyici olduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Uyar, 2020: 158).

Çinliler, Moğolların atlarına verdikleri özel eğitimin bu hayvanlara olağanüstü bir dayanıklılık kazandırdığını ifade etmişlerdir. Onlara göre, savaş alanına sevk edilen bir Moğol

¹⁴ Yaklaşık olarak 24 kilometreye denk gelmektedir (Kallek, 2020: 53-54).

¹⁵ Bkz. 1 fersah denizcilikte 3 deniz mili yani 5,570 kilometredir (Halaçoğlu, 1995: 412).

atı su ve yem açısından son derece yetersiz koşullarda dahi 8-10 gün arasında kesintisiz görev yapabiliyordu. Her ne kadar bu tür anlatımlar bir ölçüde abartı barındırsa da söz konusu ifadeler Moğol atlarının fiziksel mukavemeti ve eğitimiyle ilgili dönemin yerleşik toplumlarında oluşan algıyı açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum Moğol atlarının askerî ihtiyaçlara da üstün bir şekilde adapte edilebildiğini göstermesi bakımından önemliydi (May, 2025: 104). Bu sayede Moğol orduları çok kısa sürede büyük mesafeleri aşabilmekte, düşmanlarını beklenmedik anlarda baskınlarla gafil avlayabilmekteydi. Atların bu uzun menzilli hareket kabiliyeti, Moğolların hem taarruz hem de geri çekilme stratejilerinde esneklik sağlamış, onları savaş alanında son derece çevik ve öngörülemez bir kuvvet haline getirmişti. Bozkırların sunduğu sınırsız manevra alanı içinde bu atlar hız ve çevikliğin yanı sıra az yiyecek ve suyla uzun süreli performans gösterebilme yetenekleriyle Moğol ordularının kıtalararası hareketliliğine büyük katkı sağlamıştı. Nitekim Moğol atının bu nitelikleri diplomatik görevlerde, posta sisteminde ve ticaret yollarında da tercih edilmesini sağlamış, onun askerî, ekonomik ve idarî hayatta merkezî bir konuma yerleşmesine yol açmıştı (Roux, 2022: 47).

Moğollar sefer hazırlıkları sırasında kendi fizikî durumlarından çok atlarının sağlık ve dayanıklılığına öncelik tanımışlardı. Bozkır yaşamında ve uzun süren askerî harekâtlarda atların performansı doğrudan ordunun hareket kabiliyetini, savaş alanındaki etkinliğini ve dolayısıyla seferin nihai başarısını belirlemekteydi. Bu anlayış Moğol savaş stratejisinin temel taşlarından biri haline gelmiş ve onları, çağdaşlarına kıyasla daha hızlı ve etkili bir süvari gücü haline getirmişti (Korykoslu Hayton, 2023: 211-212).

Moğol askerleri yanında üç ile dört yedek at bulundururdu. Bu uygulama Moğol askerî teşkilâtının hareket kabiliyeti açısından son derece stratejik bir uygulama olarak kabul edilirdi. Bu sistem askerlerin uzun süreli seferlerde yıpranmadan savaşa kapasitesini artırmaktaydı. Yedek at bulundurma geleneği, Moğol süvarisinin bitmek tükenmek bilmeyen enerjisini, kesintisiz ilerleyişini ve düşmanı şaşırtan ani baskınlarını mümkün kılmıştı. Bu da onları zamanın diğer ordularına kıyasla daha çevik daha hızlı ve daha dirençli kılıyordu. Ayrıca bu uygulama Moğol ordusunun lojistik üstünlüğünün temel taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Çünkü asker hem ulaşım hem de yiyecek (süt, kıyma, gerektiğinde et) gibi temel ihtiyaçlarını bu atlar aracılığıyla karşılayabiliyordu (Uyar, 2020: 26). Nitekim Moğol ordusunun Orta Asya'dan Avrupa içlerine kadar kısa sürelerde ilerlemesini mümkün kılan temel faktörlerden biri bu çoklu at sistemi olmuştu. Askerî hareketlilikteki bu üstünlük düşmanlarının beklediği hızda cephe değiştirmelerine ve ani kuşatma ya da geri çekilme manevraları yapmalarına imkân tanımıştı. Bu da hem savaş stratejileri hem de sefer organizasyonu açısından Moğolları eşsiz kılmıştı.

III. BÖLÜM

3. MOĞOL SOSYAL VE İKTİSADÎ HAYATINDA AT

Moğollar hayvancılıkla geçinen göçebe bir toplum olarak başta at olmak üzere deve, sığır, koyun ve keçi gibi hayvan türlerinden oluşan kalabalık sürülere sahiptiler (Carpini, 2000: 33). Moğol coğrafyası, çevreyle ilgili çeşitliliği açısından dikkat çekiciydi. Ülkenin bazı bölgeleri yoğun ormanlık alanlara sahipken bazı kesimleri tamamen ağaçsız bozkırlardan oluşuyordu. Bu durum bölgenin iklimsel ve topografik özellikleriyle doğrudan bağlantılıydı. Yakacak odunun sınırlı olduğu ağaçsız bozkırlarda Moğolların ısınma ve pişirme ihtiyaçlarını karşılamak için sığır ve at dışkısı (tezek) kullanırlardı. Bu uygulama göçebe yaşam tarzının bir gerekliliği idi. Odun temini zor ve zahmetli olduğu için Moğollar hayvansal kaynakları en verimli şekilde kullanmayı öğrenmişlerdi (Carpini, 2000: 26).

At, Moğol toplumu için savaşta ve avda vazgeçilmez bir yardımcı, aynı zamanda da besin ve hammadde kaynağıydı. Moğollar günümüz göçebelerinde olduğu gibi atın hem etinden hem sütünden faydalanır, ayrıca derisi ve kılını çeşitli amaçlarla kullanırlardı (Korykoslu Hayton, 2023: 238; Vladimirtsov, 1995: 38).

Carpini'nin gözlemlerine göre Moğolların ve özellikle Deşt-i Kıpçak¹⁶ coğrafyasında yaşayan diğer göçebe halkların sahip olduğu hayvan varlığı dikkat çekici bir zenginlik arz etmekteydi. Göçebe toplulukların iktisadî temelini oluşturan bu hayvancılık sistemi onların sosyal ve askerî yapılarıyla da doğrudan ilişkiliydi. Bu toplumlar deve, sığır, koyun, keçi ve özellikle at gibi hayvan türlerine büyük önem atfetmiş, bu türlerin her biri hem geçim kaynağı hem de göçebe hayatın devamlılığı açısından vazgeçilmez unsurlar haline gelmişti. Nitekim Carpini bu durumu “*Deve, sığır, koyun, keçi ve at gibi hayvanları çoktur. Bütün dünyada bu kadar çok yük hayvanı bulunmadığını sanıyorum*” (Carpini, 2000: 33; Yakubovskiy, 1976: 77) ifadeleriyle hayvan varlığının sayısal üstünlüğünü ve bu toplumlar için taşıdığı stratejik önemi vurgulamıştı.

Kabusname’de geçen şu kayıt dikkate değerdir: “*Ey oğul, eğer bir at alırsan, hazırlıklı ol ki aldanmayasın. Atın ve insanın cevheri birdir. İyi ata ve insana ne denli çok değer verirsene kaldırır; kötü atı ve kötü insanı ne denli yersen o denli yermeye yarar*” (Mercimek Ahmed, ty.: 235) şeklindeki sözler at ile insanın değerinin aynı ölçütlerle değerlendirildiğine işaret eder. Metnin devamında geçen “*Âlem insanla kaimdir ve insan hayvanla kaimdir. Hayvanın iyisi*

¹⁶ Deşt-i Kıpçak, Kafkas Dağları'nın kuzeyinde, Dinyester ile İrtiş ırmakları arasındaki bölgenin tarihsel adı (Yücel, 2022: 419-421).

attır, bunun ölçüsü atın ululuğundadır” (Mercimek Ahmed, ty.: 235) ifadesi ise atı toplumsal düzen ile bireyin konumuyla ve değer yargılarıyla doğrudan ilişkili sembolik bir unsur olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle at hem bireysel hem de toplumsal düzlemde saygınlığın, itibarın ve denge anlayışının bir taşıyıcısı olarak kabul edilmişti.

Moğol toplumunda at sahibi olmak, toplumsal hiyerarşide daha yüksek bir konum elde etmeyi ifade ediyordu. Bir bireyin atı varsa toplum nezdinde, bu durum onun daha itibarlı, güçlü ve sözü geçen biri olarak kabul edilmesine neden olurdu. Çünkü at, özellikle savaşçı kimliğin ayrılmaz bir parçasıydı. Yalnızca bir ulaşım veya savaş aracı olmanın ötesinde, sahibinin kudretini, cesaretini ve prestijini temsil eden simgesel bir varlıktı. Bu nedenle at sahibi olmak kişiyi sembolik olarak da yüceltmekteydi. Bir savaşçının atı onun sahadaki hareket kabiliyetini artırmasının yanı sıra, toplum içindeki konumunu da belirleyen en önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilirdi. At bir anlamda insanın dış dünyaya yansıyan değerini belirleyen canlı bir ölçüt haline gelmişti (Mercimek Ahmed, ty.: 235).

Kabusname’de geçen şu kayıt dikkate değerdir: “*Sen elbiselerini ve atını hoş tut ki, atın ve elbisen seni hoş tutsun*” (Mercimek Ahmed, ty.: 235) bu söz yalnızca bir estetik tavsiyeden ibaret olmayıp kişinin sahip olduğu değerlerin dış dünyaya yansımalarıyla doğrudan ilişkili bir anlam taşımaktadır. Esasen burada hem at hem de giyim kuşam, bireyin toplumdaki konumu, saygınlığı ve kişisel itibarını şekillendiren iki temel unsur olarak ele alınır. Atın bakımı, eğitimi ve görünümü, insanın sosyal kimliğini ve aidiyetini temsil ederken kişinin kıyafetleri ise dış görünüş yoluyla onun iç disiplinini, refah seviyesini ve nezaket anlayışını ortaya koyardı. At bireyin sosyal meşrûiyetini güçlendiren ve onun toplumsal ilişkilerdeki yerini pekiştiren kültürel bir simge olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece insan ile at arasındaki ilişki, yalnızca biyolojik ya da pratik bir düzlemde değil aynı zamanda sembolik ve sosyal bir düzeyde de karşılıklı etkileşim içinde şekillenmişti.

Moğol atları bozkırda hayatta kalma ve toplumsal düzeni sürdürme açısından merkezî bir konumdaydı. Göçebe yaşam tarzının ve geniş coğrafyalarda hareketlilik gereksiniminin temel unsurlarından biri olan at Moğollar için kültürel, ekonomik ve askerî gücün simgesiydi. Atlar bu toplumun hayatını sürdürebilmesi için kritik bir araçtı. Çünkü bozkırın zorlu koşullarında hayatta kalabilmek, atların sağlığına ve verimliliğine doğrudan bağlıydı (Moğolların Gizli Tarihi, 1986: 208).

Moğol toplumunda atların kaybı ise sadece bireylerin günlük yaşamlarını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda sosyal ve ekonomik yapıyı derinden sarsardı. Bu durum atların Moğol kültüründeki vazgeçilmez yerini ve bu hayvanlara atfedilen yüksek değeri net bir şekilde gözler önüne sermektedir. Atın kaybı bireylerin ekonomik varlıklarını ve sosyal statülerini

yitirmeleriyle sonuçlanabilirdi. Bu da atların toplumda ne denli hayatî bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Roux, 2022: 83).

Cengiz Han, kurduğu büyük imparatorluğun refahı karşısında zaman zaman halkının nankörlüğe düşeceğinden kaygılanmıştır. Onun şöyle dediği rivayet edilir: *“Benim halkım altın işlemeli giysiler giyecek, en leziz yemekleri yiyecek, en güzel atlara binecek ve güzel eşler edinecekler. Ancak bütün bunlara kimin sayesinde sahip olduklarını hatırlamayacaklar”* (Dohsson, 2008: 155). Bu ifade, Cengiz Han’ın geleceği düşünen, başarılarının halkı üzerindeki etkisini sorgulayan bir devlet adamı olduğunu göstermektedir. Cengiz Han’ın; *“Benim halkım en güzel atlara binecekler”* (Dohsson, 2008: 155) sözü, Moğol toplumunda ata atfedilen yüksek değeri gözler önüne sermektedir. Bu ifadeden çıkarılabilecek temel anlam şudur: Atın güzelliği ve kalitesi, bireyin toplum içindeki yerini belirleyen bir ölçüt haline gelmişti. En iyi atlara sahip olmak hem güç hem de prestij anlamına geliyordu.

3.1. Moğol Toplumunda Ulaşım Aracı Olarak At

Moğolların ulaşım sisteminin temelini atlar oluşturuyordu. Geniş bozkır coğrafyasına yayılmış yaşam tarzları onların erken yaşlardan itibaren atlarla iç içe bir hayat sürmelerine neden olmuştu. Ordu taşımacılığında da atlar vazgeçilmezdi. Moğol orduları seferlere çıkarken erzak ve mühimmat gibi lojistik ihtiyaçları ya atların sırtında ya da deve kervanlarıyla taşırlardı. Atlar hız ve manevra kabiliyeti açısından öne çıkarken, develer ise daha ağır yüklerin uzun mesafelere taşınmasında tercih edilirdi (May, 2025: 114).

Moğol atları yalnızca hızlı hareket ve savaşta manevra kabiliyeti sağlamakla kalmayıp aynı zamanda harp araçlarının taşınmasında da kritik bir görevi üstlenmişlerdi. Özellikle büyük ölçekli kuşatmalarda ve uzun seferlerde, ağır kuşatma malzemelerinin, mancınıkların ve diğer savaş gereçlerinin cepheye ulaştırılması için atların taşıma gücü vazgeçilmez olmuştu. Bu durum Moğol ordusunun savaş lojistiğinde atların ne denli merkezî bir konumda olduğunu göstermektedir. Atların taşıma kapasitesi ordunun hareket kabiliyetini ve savaş alanındaki esnekliğini artırarak, kuşatma taktiklerinin ve geniş çaplı savaş plânlarının uygulanabilirliğini sağlamıştı. Örneğin, 1261 yılı nisan ayında gerçekleştirilen Dımaşk Kalesi’nin kuşatılmasında Moğol komutanı Kitbuka¹⁷’nin beraberinde getirdiği mancınık ve diğer kuşatma araçları, atlar vasıtasıyla cephe hattına hızlıca ve düzenli şekilde ulaştırılmıştı (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 54). Bu örnek Moğolların savaşa hazırlık ve lojistik aşamalarında da atlara ne denli önem

¹⁷ Kitbuka; Nayman kabilesinden olup Büyük Moğol İmparatorluğunun ve İlhanlıların önemli komutanlarından. Memlüklerle yapılan Aynicâlût Savaşında esir alınarak öldürüldü (Reşîdüddin Fazlullah, 2022: 14,60).

verdiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Atlar sayesinde ağır ve büyük boyutlu harp araçlarının taşınması kolaylaşmış, bu da Moğol ordusunun kuşatma tekniklerinde üstünlük sağlamasına imkân vermişti. Ayrıca atların bu görevde gösterdiği dayanıklılık ve sabır, uzun seferlerin zorluklarını aşmada ordunun arkasındaki önemli destek unsuru olmuştu. Böylelikle Moğol atları savaşın kazanılmasında stratejik bir lojistik unsur olarak vazgeçilmez bir yere sahip olmuştu.

Moğol göçebe toplulukları, konar-göçer yaşam tarzlarına uygun olarak “ger” adı verilen, yuvarlak plânlı ve taşınabilir çadırlar kullanırlardı. Bu yapılar kafes biçimindeki ahşap iskelet üzerine geçirilen kalın keçe katmanlarından oluşurdu. Ger’in büyüklüğü, kullanılan çatı kirişlerinin uzunluğu ile keçe miktarına bağlı olarak değişkenlik gösterirdi. Hafif ve pratik tasarımı sayesinde bir aile tarafından yaklaşık bir saat içinde kolaylıkla kurulabilir ya da sökülebilirdi. Bu taşınabilir konutların ulaşım araçlarına uygunluğu da göçebe yaşamın sürdürülebilirliğini artıran önemli bir unsurdur. Gerler, gerektiğinde bir at arabasına yerleştirilebilecek kadar kullanışlı ya da develerin sırtına yüklenebilecek kadar hafif olacak şekilde tasarlanmıştı. Böylelikle Moğol aileleri, mekânsal hareketliliklerini sürdürürken barınma ihtiyaçlarını da kolayca karşılayabiliyorlardı. Bu durum hem günlük yaşam hem de sefer sürecinde ulaşımın sosyal bir boyuta sahip olduğunu ortaya koymaktadır (May, 2023: 34).

3.2. Moğollarda Atın Besin Maddesi Olarak Kullanımı

3.2.1. Moğol Kültüründe At Sütü

Moğol toplumunda hayvansal ürünler günlük yaşamın temel unsurlarından birini oluşturuyordu. Bu ürünlerin başında süt gelmekteydi ve özellikle at sütü Moğol halkının beslenme alışkanlıklarında önemli bir yer tutuyordu. Keçi ve inek sütlerinin yanı sıra at sütü de yaygın bir şekilde tüketilmekteydi. At sütü Moğollar için bir enerji ve sağlık deposu olarak kabul edilmekteydi. At sütü onların bozkır yaşamının zorluklarına karşı dirençli kalabilmeleri için hayatî bir rol oynamıştı. Bu süt uzun süreli göçler ve zorlu çevre koşulları altında Moğol halkının enerji ihtiyacını karşılamakta ve onları sağlıklı tutmaya yardımcı oluyordu. Bu yönüyle at sütü Moğolların hayatta kalmalarını sağlayan temel besin kaynaklarından biri olarak öne çıkıyordu (Carpini, 2000: 48; Simon de Saint Quentin, 2006: 86).

Moğol halkının beslenme alışkanlıkları çevresel koşullara ve göçebe yaşam tarzlarına göre şekillenmişti. Kış aylarında at sütü temin edilemediğinde, Moğollar alternatif bir beslenme çözümü olarak arpa ile suyu karıştırarak bir bulamaç hazırlarlardı. Bu karışım sabahları bir

veya iki bardak tüketilmekte ve gün boyunca başka bir gıda maddesi alınmamaktaydı. Bu tür beslenme düzeni, göçebe yaşam tarzının gerektirdiği taşınabilirlik ve sürdürülebilirlik gibi pratik faktörlerle uyumluydu. Moğollar bu uygulama sayesinde enerjilerini en basit şekilde temin ederken, çevresel zorluklara da uyum sağarlardı. Akşam saatlerinde ise bu kısıtlı diyet bir parça et ve et suyu ile tamamlanırdı. Burada et daha çok beslenme sürecinin bir tamamlayıcısı olarak yer almakta ve sadece gerekli protein ve besin maddelerini sağlıyordu. Bu durum Moğolların, doğrudan et tüketimi yerine daha çok süt ve süt ürünlerine dayalı bir beslenme biçimine de çok önem verdiklerini gösterirdi (Carpini, 2000: 48).

Moğol ordusunun seferlerindeki lojistik yapısı, atların çok yönlü kullanımını zorunlu kılmıştı. Her bir Moğol savaşçısı, genellikle beş ile sekiz at arasında bir sürüye sahipti. Bu durum hem hareket kabiliyetini artırmış hem de uzun süreli seferlerde erzak ihtiyacını karşılamıştı. Ancak, kısrakların süt verimini sürdürmek, dikkatli bir plânlama ve yönetim gerektirirdi. Bir kısağın günlük süt üretimi ortalama 3 adamın besin ihtiyacını karşılayabilmekteydi. Moğol savaşçıların temel besin kaynağı, ağırlıklı olarak kısrak sütü (Comos) ve koyun eti olmuştu (May, 2025: 110).

Kış aylarında at sürülerinin beslenme zorlukları nedeniyle kısrak sütü üretimi azalırdı (May, 2025: 110). Yaz aylarına gelindiğinde ise, at sütü bol miktarda temin edilebileceği için Moğolların beslenme alışkanlıklarında belirgin bir değişiklik yaşanırdı. At sütü, bu dönemde temel besin kaynağına dönüşür ve et tüketimi neredeyse tamamen azalırdı. At sütü hem besleyici hem de sıvı ihtiyacını karşılayan bir gıda maddesi olarak ön plâna çıkar ve Moğolların yaz boyunca et yerine sütle beslenmelerine imkân tanırırdı. Bu değişim atın temel beslenme kaynağı olarak ne denli hayati bir rol oynadığını göstermektedir (Carpini, 2000: 48). Moğol coğrafyası, geniş otlakları ve zengin su kaynakları sayesinde koyun ve at yetiştiriciliği için ideal bir ortam sunmaktaydı. Moğol toplumu beslenme ihtiyaçlarını büyük ölçüde hayvansal ürünlerle karşılıyordu. Kısrak sütü, temel gıda maddelerinden biri olup, yüksek besin değeri sayesinde açlıklarını gidermede önemli bir rol oynuyordu. Ayrıca bir kısağın sütü, ortalama olarak üç yetişkinin günlük besin ihtiyacını karşılayabilmekteydi (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 60).

Moğol ordusunda kısraklar hem binek hayvanı olarak tercih edilir hem de sütleriyle askerlerin beslenme ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol üstlenirdi. Kısrak sütü uzun seferlerde ordunun dış kaynaklara bağımlılığını azaltmıştı. Bu da seferlerin hız ve sürekliliğini sağlamıştı. Her bir savaşçının birden fazla ata sahip olması hem hareket kabiliyetini hem de lojistik esnekliği artırmıştı. Kış aylarında süt veriminin düşmesi, farklı gıda kaynaklarına

yönelmeyi gerektirirdi. Bu durum Moğol ordusunun doğayla uyumlu, kendine yeterli ve stratejik yapısını yansıtmaktadır (May, 2025:101).

Moğol toplumunda ineklerin, keçilerin ve koyunların sağılması geleneksel olarak kadınların sorumluluğunda yürütülmekteydi. Bu görev kadınların ev içi üretimdeki etkinliğini ve aile ekonomisindeki temel rollerini göstermekteydi. Kadınlar sadece süt sağmakla kalmazdı. Aynı zamanda bu sütün yoğurt, peynir, kurut, kaymak ve ayran gibi ürünleri üretmekten de sorumluydular. Bu durum onların üretim sürecinin merkezinde yer aldığını göstermektedir (Willem, 2010: 90; Subaşı, 2021: 59). Öte yandan, kısırakların sağılması kadınlara bırakılmamıştı. Bu iş erkeklerin görev alanı içerisinde değerlendirilmişti. Bu ayrımın temelinde kısırak sağımının hem teknik açıdan daha zor olması hem de kısırakların daha iri ve kontrolü güç hayvanlar olmaları yatmaktadır. Ayrıca kısırakların sağımı genellikle daha organize, dikkat ve deneyim gerektiren bir süreçti. Bu işlem çoğunlukla hayvanların çadırlara yakın özel alanlarda bağlanarak gerçekleştirilirdi. Erkekler kısırakların davranışlarını kontrol altında tutmak, onları yatıştırmak ve sağım esnasında güvenliği sağlamak gibi görevleri üstlenirdi (Willem, 2010: 90; Subaşı, 2021: 59). Bu geleneksel iş bölümünde toplumsal değer yargıları da belirleyici rol oynamıştı. Moğol göçebe kültüründe erkekler genellikle dış mekânda hayvan sürülerinin gözetimi ve yönetimiyle meşgulken, kadınlar ev içi üretim faaliyetlerinde yoğunlaşırdı. Ancak kısırak sağımı gibi istisnai işler, erkeklerin de üretim sürecine doğrudan katılımını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla bu durum Moğol toplumunda toplumsal cinsiyet rollerinin esnek sınırlarını ve bu rollerin hayvancılıkla şekillenen yaşam tarzı içerisindeki yerini göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır.

3.2.2. Moğol Toplumunda Kımızın Yeri

Moğol toplumunda en makbul ve itibarlı içki, mayalanmış kısırak sütünden elde edilen ve “kımız” adıyla bilinen içecekti. Genelde yemeklerden sonra içilen bu içki (İbn Battutâ Seyahatnâmesi, 2000: 466) besleyici niteliği, ferahlatıcı etkisi ve sosyal kullanımıyla törenlerin, misafirliklerin ve siyasal ilişkilerin vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilirdi (Dohsson, 2008: 33).

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Kubilay Han günlük öğünlerinde bir koyun kadar et tüketir, yanında da bol miktarda kımız içerdi. Bu anlatım Moğol sarayında hüküm süren bolluk ve zenginliği göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Moğol hükümdarları için et ve kımız hem iktidarın hem de geleneksel göçebe hayat tarzının önemli bir parçasıydı (Dohsson, 2008: 40).

Cengiz Han din adamlarına büyük bir saygı gösterirdi. Onların taleplerini çoğunlukla kabul eder, isteklerini geri çevirmezdi. Nitekim ünlü Taoist bilgin Ch'ang Ch'un, hükümdarın huzurunda diz çökmeyeceğini ifade ettiğinde, Cengiz Han bu durumu anlayışla karşılamış ve kendisine çeşitli hediyeler sunarak iltifatta bulunmuştu. Hatta her akşam birlikte kımız içip yemek yemeyi teklif etmişti. Ancak Ch'ang Ch'un bu daveti nazikçe geri çevirmişti (Ch'ang Ch'un, 2019: 28). Bu kayıt kımızın diplomatik ve kültürel bir paylaşım aracı olarak kullanıldığını ortaya koyması açısından önemlidir.

Baycu Noyan¹⁸ ve maiyetindekiler, Elçigiday¹⁹ ve beraberindekilerin gelişini Moğol geleneğine uygun biçimde kımız ikram ederek kutlamışlardı. Kımız, bir içecek olmasının yanı sıra Moğol misafirperverliğinin ve toplumsal dayanışmasının simgesiydi. Bu karşılamada kımızın sunulması, misafirlere gösterilen saygının ve samimiyetin bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir (Simon de Saint Quentin, 2006: 88).

Moğollar kımızı yalnızca geleneksel bir içecek olarak görmemekteydi. Onu aynı zamanda millî kimliklerinin önemli bir unsuru olarak da kabul ediyorlardı. Bu nedenle yabancı elçilere yapılan ikramlarda kımız Moğol misafirperverliğinin ve kültürel değerlerinin bir göstergesi olarak sunuluyordu. Kımız ikramı, diplomatik ilişkilerde bir saygı ifadesi ve kültürel bir tanıtım aracı olarak önemli bir rol oynamıştı (Spuler, 1987: 482-483).

Güyük Han (1246-1248)²⁰'ın tahta çıkışı büyük bir törenle gerçekleşmiş ve bu merasimde Moğol devlet geleneğinin simgesel unsurları ön plâna çıkmıştı. Han'ın sağında hânedan üyeleri, solunda ise dönemin saray kültüründe önemli bir yer tutan kadınlar bulunmaktaydı. Törenin bir parçası olarak, özel olarak seçilmiş sakiler, geleneksel kıyafetleriyle tören boyunca kımız ve şarap sunarlardı. Bu ikramlar Moğol aristokrasisinin görkemli saray yaşantısını ve içecek kültürünü yansıtmaktadır. Özellikle kımız, Moğolların toplumsal yaşamında ve hükümdarlık ritüellerinde önemli bir yere sahip olup bu tür merasimlerin vazgeçilmez bir unsuru olmuştu (Cüveynî, 2013:235).

Altın Orda Hanlığı'na ulaşan Çinli seyyah, Tatar hükümdarının ikram ettiği kımızın aşına olduğu kımızdan farklı özellikler taşıdığını kaydetmiştir. Normalde beyazımsı renkte,

¹⁸ Baycu Noyan, Moğol komutanları arasında önemli bir isim olmuş, özellikle 1243 Köseadağ Savaşı'ndaki zaferiyle Anadolu Selçuklu Devleti üzerinde Moğol hâkimiyetinin pekişmesini sağlamıştır. Hülâgû Han'ın emrinde görev yapan Baycu, Anadolu ve Suriye seferlerinde etkili rol oynamış ve İlhanlılar adına bölgenin idaresinde belirleyici olmuştur (Yalçın, 2020: 21-29).

¹⁹ Elçigiday 1251-1252 yıllarında İran coğrafyasında Moğolların genel askerî yetkilisi olarak görev yapmıştır. Çurmagon Noyan'ın ardından, Kafkasya bölgesine gönderilen komutanlardan biridir. Cengiz Han döneminde ordu kumandanlığı görevini üstlenen Elçigiday, özellikle Herât'ın fethi sürecinde aktif rol oynamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Şahin, 2013: 131; Bağcı, 2019: 22).

²⁰ Güyük Han, "Göyük" ya da "Küyük" olarak da bilinir (1206-1248). Cengiz Han'ın torunu, Moğolların büyük kağanı Ögeday'ın büyük oğlu ve ardıdır (Özgüdenli, 2020: 225-229).

hafif koyu kıvamlı, doğal olarak ekşimsi ve kendine has buruk bir kokusu olan kımızın aksine, sarayda sunulan içecek “Kara Yesu” olarak adlandırıldığını görmüştü. Seyyahın gözlemlerine göre, bu özel kımız ve benzeri süt ürünleri Moğolların en seçkin besin kaynakları arasındaydı. Bu gözlemler Moğol mutfak kültüründe süt ve süt ürünlerinin önemini vurgulamaktadır (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 111-112).

Batu Han; üç basamaktan oluşan ve tamamen yaldızla kaplanmış, büyük bir koltuk veya yatak büyüklüğünde taht üzerinde oturuyordu. Yanında, hatunlarından biri bulunuyordu. Diğer katılımcılar ise bu kadının sağında ve solunda sıralanmışlardı. Çadırın girişinde kımız ve değerli taşlarla süslenmiş altın ve gümüş kupaların yer aldığı bir peyke²¹ yerleştirilmişti (Grousset, 2022: 433). Batu Han (1227-1256) gibi bir liderin tahtının yanındaki peyke üzerinde kımızın bulunması, onun sosyal statüsünü ve Moğol aristokrasisinin bu içeceğe olan saygısını göstermektedir.

Kısraklar günün hangi saatinde olursa olsun sağılabilirdi. Bu durum gece gündüz dahi yapılabilirdi. Kısrak sağım süreci ise belirli bir düzeni takip etmekteydi (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 111-112). Moğolların kısrak sütü üretme yöntemi, geleneksel ve detaylı bir süreçti. İlk adım olarak yerden bir miktar yüksekte, toprağa sabitlenmiş iki kazık arasına gerilen uzun bir ip üzerine, genellikle sabah saat dokuz sularında sağılacak kısrakların tayları bağlanırdı. Tayların sakın bir şekilde emmesine izin verilerek süt sağılırdı. Eğer bir tay huysuzlanırsa, emzirme işlemi kısa süreliğine kesilir ve sakınleştirilen tay geri alınırdı. Sağılan süt büyük bir torbaya aktarılır ve içi boş bir sopayla hızla karıştırılırdı. Bu karıştırma işlemiyle süt mayalanmaya başlar, fokurdayarak şarap benzeri bir kıvama gelir, tereyağı ayrıldıktan sonra, içki tadılarak içilmeye başlanırdı. İçerken, içenin dilinde badem sütü tadı kalır ve içtikten sonra kişiyi rahatlatıcı etkiler oluştururdu. Özellikle beyler için yapılan “kara kımız” da kısrak sütü kesilmeden çalkalanır, tortular dibe çöker ve berrak sıvı üstte kalırdı. Beyler bu berrak kısmı içerlerdi. Süt, oldukça kuvvetli bir içki halini alırdı (Aşan, 2020: 95-97; Willem, 2010: 95-96).

Çin kaynaklarında yer alan kayıtlara göre Moğol düğünlerinde kımız tüketimi önemli bir kültürel unsur olarak ön plâna çıkmaktaydı. Sadece bir içecek olmanın ötesinde, Moğol toplumunda sosyal bağları güçlendiren ve kutlamaların ayrılmaz bir parçası olan ritüel bir içki olarak kabul edilirdi. Düğünlerde kımızın bol miktarda sunulması hem misafirlere ikram edilen cömertliğin hem de kutlamanın coşkusunun bir ifadesi olmuştu (Ögel, 1993: 17). Bu gelenek atlı göçebe yaşam tarzının sağladığı hayvancılık faaliyetlerinin günlük yaşamdaki yansımaları

²¹ Tahta sedir.

ve kımızın kültürel, ekonomik ve sosyal anlamlarını vurgulamaktadır. Moğolların kımızı düşünlerde tercih etmeleri, onların at ve hayvancılıkla olan derin bağlarını ve bu bağın toplumsal törenlerde nasıl somutlaştığını gösteren önemli bir örnektir.

Kımız ayrıca bozkır toplumlarında tedavi amacıyla da kullanılan önemli bir besin kaynağıydı. Kalp ve damar sistemi üzerinde olumlu etkileri bulunduğu gibi, sindirimi kolaylaştırıcı ve sinir sistemini yatıştırıcı özellikleriyle de dikkat çekiyordu. Özellikle böbrekleri çalıştırıcı ve terlemeyi artırıcı etkisi sayesinde vücudu toksinlerden arındırmada kullanılmaktaydı. Besleyici yönüyle kımızın temel hammaddesi olan kısrak sütü, albüminli süt grubuna girer ve insan sütüne yakın özellikler taşımaktadır. Düşük yağ oranı, hafif şeker içeriği ve kolay sindirilebilir yapısı sayesinde farklı yaş gruplarınca rahatlıkla tüketilebilirdi. Bu yönleriyle kımız tarih boyunca bozkır toplumlarında hem günlük beslenmede hem de bazı hastalıklarda destekleyici olarak önemli bir yere sahip olmuştu (Ögel, 1978: 60-61).

3.2.3. Moğollarda At Eti Tüketimi

Moğolların beslenme alışkanlıkları incelendiğinde temel gıdalarının hayvansal ürünlerden oluştuğu görülmektedir. Tarihsel kayıtlara göre sebze veya baklagillerin Moğol mutfağında önemli bir yer tutmadığı anlaşılmaktadır. Göçebe yaşam tarzlarının bir sonucu olarak Moğolların beslenmesi büyük ölçüde et ve süt ürünlerine dayanmaktaydı. Et özellikle koyun, keçi, sığır ve at eti ana protein kaynaklarını oluştururken sebze ve baklagillerin sınırlı tüketimi veya hiç tüketilmemesi coğrafi koşullar, yaşam tarzı ve hayvancılığın ekonomik ve kültürel önemi gibi faktörlerle ilişkilendirilebilir. Bu durum Moğol mutfak kültürünün ve beslenme alışkanlıklarının kendine özgü bir özelliğini yansıtmaktadır (Simon de Saint Quentin, 2006: 20).

Moğollar beslenme alışkanlıklarında at etine belirgin bir öncelik vermişlerdi. Bu tercih atın göçebe yaşamlarındaki merkezî rolü, kültürel önemi ve kolay erişilebilirliği gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanıyordu (Simon de Saint Quentin, 2006: 20). Moğollar at etini tüketime hazırlarken genellikle hayvanı iri parçalara ayırır, tuz eklemekten kaçınırlardı. Ardından bu pişmiş et parçalarını küçük lokmalara keserek soğuk, bazen de buzlu suya batırıp tüketirlerdi. Bu yöntem ile hem etin lezzetini muhafaza etmeyi hem de dayanıklılığını artırmayı amaçlardı (Genceli Kiragos, 2018: 74).

Moğol toplumunda “toy” adı verilen büyük şöenler veya ziyafetler, at eti tüketiminin yaygınlaştığı özel etkinliklerdi. Bu tür büyük buluşmalar sosyal ve siyasî anlam taşırdı. Çok lezzetli ve pahalı yiyeceklerin sunulduğu ve topluluk bağlarının güçlendiği zamanlardı. At eti,

bu törenlerde önemli ve saygın bir ikram olarak yer alırdı (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 86). Bu durum hem atın kültürel değerini hem de törenlerdeki sembolik önemini yansıtmaları bakımından önemlidir (Spuler, 1987: 481).

Moğollar atın bağırsaklarını kullanarak domuz bağırsağından daha kaliteli sosisler üretmekte ve bu sosisleri taze olarak tüketmekteydiler. Etin geri kalan kısmı ise kış mevsimi için saklanırdı. Bu uygulamalar Moğol toplumunda hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve saklanması konusundaki pratik zekâyı ve beceriyi göstermektedir (Willem, 2010: 93).

Moğol toplumunda bir atın veya öküzün ölmesi durumunda etin ziyan olmaması için hızlı bir şekilde değerlendirildiği bilinmektedir. Moğolların ölen hayvanların etini derhal kurutma veya sosis yapma gibi yöntemlerle muhafaza ettikleri tarihî kayıtlarda yer almaktadır. Bu pratik yaklaşım göçebe yaşam tarzının ve kaynakların kıtlığının bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve etin uzun süre saklanabilmesini sağlamıştı. Kurutulmuş et, taşınması kolay ve uzun ömürlü bir besin kaynağı olarak önem taşıırken sosis yapımı da etin farklı bir şekilde işlenerek tüketilmesine imkân tanımıştı (May, 2025: 111; May, 2023: 38).

Bozkır toplumlarında at etinden yapılan sucuklar da önemli bir yer tutardı. At sucuğu, çoğu zaman oldukça yağlı bir yapıya sahipti. Yağlı kısımlar özellikle haşlanmış ve doğranmış et yemeklerinin üzerine küçük parçalar halinde eklenirdi. Söz konusu yağlı parçalara ise “kelde” yahut “kelle” adı verilirdi. Bu ifade at etinden yapılan sucuğun yağından elde edilen ve lezzet verici bir unsur olarak değerlendirilen bir çeşniyi tanımlamak için kullanılırdı. At etinden yapılan sucuklar genellikle kuru olarak hazırlanır ve muhafaza edilirdi. Kurutma işlemi hem etin uzun süre bozulmadan saklanmasını sağlar hem de göçebe yaşam tarzının ihtiyaçlarına cevap vermekteydi (Ögel, 1978: 395). At etinden yapılan sucuğun bu şekilde kullanımı Orta Asya steplerinde yaşayan Türk ve Moğol topluluklarının et işleme teknikleri hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

3.3. At Derisinin Kullanım Alanları

3.3.1. Giysi Yapımında Kullanımı

At derisinin sağlam yapısı, soğuk bozkır iklimine karşı koruyucu bir özellik taşıdığı için bu nedenle at derisinden yapılan giysiler Moğol göçebe yaşam tarzının vazgeçilmez bir parçası haline gelmişti. Deriden yapılan elbiseler ve pelerinler hem fonksiyonel hem de kültürel açıdan önemli bir yer tutardı. Aynı zamanda atın derisi, Moğolların hayvansal kaynakları en verimli şekilde değerlendirmedeki becerilerini de yansıtırdı (Özcan, 2013: 42).

3.3.2. Eşya Yapımında Kullanımı

Moğollar, at kılı, kemiği ve diğer parçalarıyla birlikte bütüncül bir biçimde değerlendirmekte oldukça yetkin bir yapıya sahipti. Özellikle atın arka kısmından elde edilen kalın ve dayanıklı deri sert iklim koşullarına karşı koruyucu nitelikte olan sağlam ayakkabılar başta olmak üzere, çeşitli günlük kullanım eşyalarının üretiminde yaygın olarak kullanılırdı. Bu durum Moğolların sahip oldukları kaynakları israf etmeksizin değerlendirme anlayışının ve göçebe yaşam tarzının pratik gereklerinin bir yansımasıdır (Willem, 2010: 93).

3.4. Moğol Ticarî Hayatında At

Moğol toplumunda at, sadece ulaşım aracı ya da savaş aracının ötesinde, sosyal statü ve ekonomik gücün belirgin bir göstergesi olarak kabul edilirdi. At Moğol kültüründe ve günlük yaşamında merkezî bir rol oynarken, aynı zamanda bozkır ekonomisinin sürdürülebilirliği için kritik bir öneme sahipti. At sürülerine sahip olmak yalnızca hayvancılıkla geçinen bir toplumda ekonomik refahın simgesi olmakla kalmaz, aynı zamanda bir kabilenin gücü ve zenginliği de büyük ölçüde sahip olduğu at sayısına bağlı olarak değerlendirilirdi. At Moğol göçebe yaşam tarzının temel bir unsuru olmuş ve toplumsal yapının en değerli varlıklarından biri olarak yerini almıştır. Atlar hem günlük yaşamın hem de savaşların ayrılmaz bir parçası haline gelerek, Moğolların kültürel, ekonomik ve askerî güçlerinin simgesi olmuştu (Vladimirtsov, 1995: 38; Kafesoğlu, 1998: 62).

Moğolların başkenti Karakorum²², askerî ve kültürel bir yer olmanın yanı sıra ticaretin kalbinin attığı önemli bir merkezdi. Karakorum'da bulunan geniş pazarlar, çevre bölgelerden gelen tüccarların da ilgisini çekmekteydi. Bu pazarlar Moğol İmparatorluğu'nun farklı köyleri ve şehirleri arasında hem yerel hem de uluslararası ticaretin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol üstleniyordu. Atlar bu pazarların en değerli ticaret ürünlerinden biri olarak dikkat çekiyordu. Yüksek kaliteleri ve stratejik kullanımları sayesinde atlar, bölge dışındaki ticaret yollarında da büyük bir talep görmekteydi. Karakorum'daki at ticareti, Moğol ekonomisinin temel taşlarından birini oluşturuyordu ve bu ticaret Moğolların askerî gücünü pekiştirmekte,

²² Karakorum, Uygur Hükümdarı Böğü Kağan (759-779) tarafından Orhon Nehri'nin sol kıyısında, Ügeynor Gölü'nün güneydoğusunda kurulmuştur. Kaynaklarda sıklıkla "Ordubalık" ya da bazen "Mubalık" adıyla anılan bu şehir Uygur Devleti'nin çöküşüyle birlikte terk edilmiştir. X. yüzyılda ise tamamen harabe haline gelmiştir. Karakorum adıyla anılan ikinci şehir ise, Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han tarafından 1220 yılında, ilk şehrin güneyinde, Orhon Nehri'nin sağ kıyısında inşa edilmiştir. Karakorum, Moğol İmparatorluğu'nun siyasî ve kültürel merkezî olarak büyük bir öneme sahipti. Bu şehir Orta Asya'nın çeşitli kültürlerinin buluştuğu, ticaretin yoğun olduğu ve imparatorluğun askerî gücünü pekiştirdiği bir merkezdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Özgüdenli, 2019: 22-23).

aynı zamanda bölgedeki ekonomik büyümeyi desteklemekteydi. Atlar hem savaş gücü hem de taşımacılık için hayati önem taşıdığından, Moğol hükümetinin at ticaretine büyük önem verdiği ve bu alanda düzenlemeler yaptığı bilinmektedir. Ayrıca Moğol İmparatorluğu'nun batı ile doğu arasında kurduğu köprü görevini gören Karakorum, çeşitli kültürlerin ve ticaret yollarının birleşim noktası olarak at ticaretinin kültürel ve diplomatik açıdan da önem taşımasını sağlamıştı (Spuler, 1987: 468-469).

Altın Orda Hanlığı'nın tacirleri, yüksek gümrük vergileri ve önemli yol giderlerine rağmen büyük kazançlar elde edebilmekteydiler. Bu kazançların en önemli kaynağı bölgedeki at ticaretiydi. Atlar Altın Orda Hanlığı'nın ekonomik yapısında büyük bir öneme sahipti ve altın ile gümüşten bile daha yüksek bir değere satılmaktaydılar. Buradaki atların yüksek ticaret değeri hem yerel ekonomiyi hem de bölgenin dış ticaretini şekillendiren temel faktörlerden biri olmuştu. Venedikli gezgin Josaf Barileri'nin XV. yüzyılın ilk yarısına ait gözlemlerine göre, Deşt-i Kıpçak bölgesinden İran'a yapılan ticaretin büyük bir kısmı, yılda 4 bin atın ihraç edilmesiyle gerçekleşiyordu. Bu, atların sadece savaş gücü ve ulaşım aracı olarak değil aynı zamanda ekonomik bir değer taşıyan birer ticaret malı olarak bölgenin dışa açılmasında ne denli önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Deşt-i Kıpçak'ın sadece tarım ürünleriyle değil özellikle at ticaretiyle de güçlü bir ekonomi oluşturduğu, bölgenin ticarî anlamda stratejik önemini ortaya koymaktadır. Atlar Altın Orda'nın en değerli ticaret mallarından biri olarak hem bölgenin ekonomik hem de stratejik önemini pekiştiren unsurlardan biri olmuştu. Bu durum aynı zamanda Altın Orda Hanlığı'nın küresel ticaret yollarındaki etkisini ve bu yollar üzerinden sağladığı ekonomik gücü yansıtmaktadır (Yakubovskiy, 1976: 134).

Moğollar çevrelerindeki yerleşik ve yarı göçebe toplumlarla kurdukları ticarî ilişkileri, siyasî ve askerî hedefleri doğrultusunda stratejik bir araç olarak değerlendirirlerdi. Ticaret, Moğollar için yalnızca bir alışveriş süreci değil aynı zamanda diplomatik dengeyi sağlama ve sınır güvenliğini koruma amacı taşıyan çok yönlü bir faaliyetti. Özellikle hayvansal ürünler, deri, süt ürünleri ve etin yanı sıra, at ve otlak ürünlerinin dışa satışı bu ticarî ilişkiler içinde özel bir yer tutmaktaydı (Roux, 2022: 50).

Moğollar alışverişlerinde altın, gümüş ve ipek gibi değerli metallerin yanı sıra, atları da bir ödeme aracı olarak kullanırlardı. At sadece bir taşıma aracı veya savaş aracı olmanın ötesinde, Moğol toplumunun ekonomik yapısında önemli bir değer birimi olarak işlev görüyordu. Bu durum atın hem ticaret hem de toplumsal statü açısından büyük bir öneme sahip olduğunu gösteriyordu (Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu, 2012: 102).

Moğolların ticaret faaliyetleri, farklı bölgelerdeki ihtiyaçlara göre şekillenmişti. Doğu kapısında Akdân ve diğer tahıllar satılır ancak bu ürünler nadiren ithal edilirdi. Batıda koyun

ve keçi gibi hayvanlar ticaretin konusu olurken, güneyde sığır ve araba satışa sunulurdu. Kuzeyde ise atlar hem yerel halkın hem de tüccarların yoğun ilgisini çeker ve ticaretin önemli bir ögesi olarak öne çıkardı. Bu ticaret düzeni Moğol İmparatorluğu'nun coğrafi çeşitliliği ve ekonomik yapısının bir yansımasıydı (Willem, 2010:231).

At ticareti Moğollar açısından ekonomik kazanç getiren bir faaliyet olmanın çok ötesinde, düşman veya potansiyel tehdit olabilecek komşu halklarla denge kurmanın bir aracıydı. Moğollar, atları askerî üstünlüğün temeli olarak görüyorlardı. Atın yerleşik toplumlara verilmesi, bir bakıma onların savunma kapasitesini artırmak anlamına geliyordu. Bu da Moğollar için bir ikilem yaratıyordu: Bir yandan ticarî ilişkilerden faydalanmak diğer yandan bu satışların uzun vadede kendilerine karşı kullanılabilecek askerî imkânlar yaratabileceğini gözetmek zorundaydılar. Bu nedenle at satışı yalnızca pazar koşullarına göre değil dönemin siyasî dengelerine göre de dikkatle yönetilen bir süreçti (Roux, 2022: 50).

3.5. Moğol Toplumunda Eğlence ve Spor Vasıtası Olarak At

Moğol toplumunda at spor ve eğlence kültürünün de merkezindeydi. Özellikle atlı sporlar Moğolların günlük yaşamında fiziksel dayanıklılığı artırmanın yanı sıra askerî yeteneklerin gelişimini teşvik eden bir araç olarak büyük öneme sahipti. Atlı eğlenceler hem bireysel becerilerin sergilendiği hem de toplumsal bütünleşmenin sağlandığı etkinlikler halinde icra edilirdi (Atwood, 2004: 164).

Moğolların en meşhur sporlarında biri atlı okçuluktur. Bu spor savaş hazırlığının yanı sıra hem bir güç gösterisiydi. Moğol süvarileri hedefi at sırtında tam isabetle vurmakla kalmaz, geriye ya da yanlara doğru dönerek ok atmak gibi üstün manevralar da sergilerdi (Saunders, 2001: 87). Bu gösteriler genellikle kurultaylar, bayramlar ya da hanların düzenlediği şenliklerde halkın huzurunda yapılırdı. Bunun yanında at yarışları da Moğollar arasında oldukça yaygındı. Genellikle uzun mesafelerde yapılan bu yarışlar dayanıklılık kadar stratejik biniciliği de sınar nitelikteydi. Yarışlara çocuk yaşta biniciler katılır, böylece genç Moğollar erken yaşta at hâkimiyeti kazanırlardı. Bu yarışlar bir tür askerî eğitim olduğu kadar halkın büyük coşku ve ilgiyle takip ettiği bir eğlence biçimiydi (Biran, 2005: 102).

Moğol toplumunda oynanan bir diğer önemli atlı spor da cirit benzeri oyunlardı. Bu oyunlar günümüzde Anadolu'da cirit adıyla sürdürülen ata sporlarının erken biçimleriyle benzerlik göstermektedir. Oyuncular at üstünde mızrak benzeri değneklerle rakiplerini hedef alır, çeviklik, denge ve savaş reflekslerini sergilerdi. Bu tarz atlı mızrak oyunları hem Moğolların hem de Türk boylarının ortak savaş kültürünün parçasıydı (Koç, 2017: 59). Moğol

geleneğinde bu tür oyunlar yalnızca eğlence amaçlı değil savaş taktiklerinin uygulanması ve askerî disiplinin sahaya yansıtılması açısından da değerliydi.

Olcaytû Han (1304-1316) döneminde at saray hayatının ve elit kültürünün ayrılmaz bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Han tarafından düzenlenen geniş çaplı av eğlenceleri hem savaş sanatının bir tatbiki hem de toplumsal bir gösteri biçimi olarak değerlendirilmiştir. Bu av faaliyetleri çoğu zaman tören havasında geçmekte, askerî birliklerin düzeni içinde organize edilmekte ve hanın ihtişamını sergilemeye yönelik görsel bir şölen olarak sunulmaktaydı. Atlar bu tür etkinliklerde güç, hız ve yönetim yetisinin sembolü olarak işlev görmekteydi. Özellikle Olcaytû gibi hanlar, bu gösterişli avlarla hem askerî disiplinin korunmasına katkı sunmakta hem de yönetici elitin geleneksel göçebe değerlerle olan bağını diri tutmaktaydı (Örs, 1992: 253; Hamza, 2008: 16). Moğolların bu tür etkinliklerde gösterdiği performans hem bireyin çeviklik ve cesaretini sergilemesine imkân tanır hem de izleyici kitlesi için kolektif bir eğlence ortamı yaratırdı. Bu nedenle Moğol toplumunda atlı sporlar yalnızca fizikî bir faaliyet değil aynı zamanda kimlik inşâsının ve sosyal yapının da bir parçasıydı (Atwood, 2004: 165).

3.6. Moğol Kadınlarının Hayatında At

Moğol kültüründe hem kadınlar hem de erkekler üç veya dört yaşından itibaren savaş eğitimine başlardı. Küçük yaşlarda alınan bu eğitimlerle toplumun bireyleri zamanla olağanüstü savaşçılara dönüşürlerdi. Özellikle genç kızlar, erkekler kadar etkili okçuluk yapabiliirdi. Yürürken ve koşarken olduğu gibi at sırtında da mükemmel atışlar yaparlardı. Örneğin dörtnala koşan bir attan çevik bir hamleyle atlayabilen bir kız çocuğuyla karşılaşmak bozkır hayatında olağan bir manzara sayılırdı. (Carpini, 2000: 49; Willem, 2010: 102; Simon de Saint Quentin, 2006: 30; Roux, 2022: 47-48; Özcan, 2013: 167; Subaşı, 2021: 53). Bu durum Moğol kültüründe kadınların fiziksel yetkinliklerinin ve savaşçı kimliklerinin küçük yaşlardan itibaren şekillendiğini ve geliştiğini göstermektedir.

Moğol toplumunda kadınlar göçebe hayatın zorlayıcı koşullarında son derece aktif ve üretkenlerdi. Aile ekonomisinin sürdürülebilirliğinde önemli bir yere sahip olan kadınlar, eşleriyle birlikte hayvan sürülerinin bakımında görev alırlardı. Bununla birlikte dokuma işleriyle de meşgul olur, keçe, elbise ve kilim üretimi gerçekleştirirlerdi. Yalnızca ev içi üretimle sınırlı kalmayan bu faaliyetleri dışında kervanların sevkiyatına da katılır, arabaları sürer, develere yük taşır ve gerektiğinde erkeklerle eş düzeyde ata binerek seyahat ederlerdi. Bu çok yönlü görev dağılımı, Moğol kadınlarının toplum genelinde güçlü ve etkin bir konuma sahip olduklarını göstermektedir (Dahsson, 2008: 34).

Moğol kadınları da tıpkı erkekler gibi aktif birer savaşçıydılar. Bacaklarını açarak atlara biner, yay ve sadak taşırlar, erkekler kadar çevik ve becerikli olurlardı. Bu kadınlar aynı zamanda uzun süre at sırtında kalabilecek kadar dayanıklıydılar ve okçuluk gibi savaş becerilerinde erkeklerle aynı seviyede ustalık gösterirlerdi (Carpini, 2000: 49; Simon de Saint Quentin, 2006: 30; Özcan, 2013:167; Subaşı, 2021: 53).

Moğol kadınları ata binerlerken erkekler gibi pantolon giyerlerdi. Ayakkabı tercihleri de diğer milletlere göre farklıydı. Küçük ayakkabılar yerine erkeklerin giydiği çizmeleri tercih ederlerdi. Bu çizmeler ince tabanları sayesinde at sırtında rahat bir hareket kabiliyeti sunuyordu. At seçimi de önemliydi. Kadınlar genellikle büyük ve sağlam atlara binerlerdi. Atlarının her iki yanına sarkan ve tamamen yaldızla işlenmiş kayışlardan yapılan cambucalar²³ hem estetik hem de fonksiyonel bir özellik taşırdı. Bu süslemeler Moğol kadınlarının savaşçı kimlikleri ile kültürel değerlerini de pekiştiriyordu (Subaşı, 2021: 53).

Moğol kadınları genellikle iri yapılı ve güçlü atları tercih ederlerdi. Bu atlar toplumsal statünün ve zenginliğin de bir göstergesiydi. Kadınların bindikleri atların her iki yanından sarkan, çeşitli renklerle boyanmış ve yaldızlı işlemelerle süslenmiş kayış biçimindeki cambucalar hem işlevsel hem de estetik bir unsur olarak dikkat çekerd (Simon de Saint Quentin, 2006: 29). Moğol kadınları, atlarına büyük bir özenle bakım yaparlardı. At gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası olarak görülürdü. Bu sebeple kadınlar atlarının sağlığı, görünümü ve dayanıklılığıyla yakından ilgilenirdi. Onların temizliğinden beslenmesine kadar her aşamada titizlik gösterirlerdi (Simon de Saint Quentin, 2006: 30).

Türk tarihinin önemli araştırmacılarından biri olan Zeki Velidi Togan, Moğol toplumunda kadının rolünün önemli olduğunu belirtmiştir. Moğollar geleneksel olarak ataerkil bir yapıya sahip olsalar da kadınlar toplumsal ve kültürel yaşamda belirgin bir etkiye sahipti. Kadınlar, aile içinde önemli kararlar alır, savaş zamanlarında da bazen yöneticilik rolü üstlenirlerdi. Ayrıca Moğolların göçebe yaşam tarzında kadınlar hayvancılıkla ilgili birçok işte aktif rol alarak, toplumun ekonomik ve sosyal yapısının güçlenmesine katkı sağlardı (Togan, 1969: 27).

²³ Deriden yapılan kayışlara verilen isim.

3.7. Moğol Dinî Hayatında At

3.7.1. Moğollarda Cenaze Merasimleri

Moğol toplumunda soylu bir kişinin ölümü kabilesel düzenin önemli olaylarından biri olarak kabul edilirdi. Bu tür ölümler için uygulanan defin yöntemleri hem ölenin toplumsal konumunu hem de hayattayken sahip olduğu değerleri yansıtacak biçimde şekillendirilirdi. Cenazeler genellikle merhumun yaşarken önem verdiği veya vakit geçirdiği bozkır alanlarına, dikkatlice seçilen bir noktaya defnedilirdi. Bu alan yerleşik bir mezarlık olmaktan ziyade doğrudan kişinin hayatıyla ilişkilendirilmiş özel bir konum olurdu (Carpini, 2000: 41-42; Genceli Kiragos, 2018: 76; Willem, 2010: 108; Dohsson, 2008: 34-35; Spuler, 1987: 195).

Moğol toplumunda mezarlıkların yeri yalnızca bir defin alanı olmanın ötesinde, büyük bir stratejik ve kültürel öneme sahipti. Bu alanların konumu çoğunlukla ta tutulur, yalnızca aile bireyleri ya da topluluk içerisindeki belirli kişilerin bildiği yerler olarak kalırdı. Mezarlıkların gizlenmesinin en önemli nedenlerinden biri ölüye saygının yanı sıra olası yağmalara ve düşman kabilelerin saldırılarına karşı önlem almaktı. Özellikle hanlar, komutanlar ve saygın kimseler değerli eşyaları ile gömüldükleri için hedef haline gelebiliyordu. Bu yüzden mezarların gizlenmesi hem kültürel bir gelenek hem de güvenlik açısından zorunlu bir uygulamaydı. Defin işlemleri gizlilik içinde yürütülürdü. Bu durum Moğolların ölümle ilgili algılarını ve atalara duyulan saygılarını göstermekteydi (Carpini, 2000: 41-42; Genceli Kiragos, 2018: 76; Willem, 2010: 108; Dohsson, 2008: 34-35; Spuler, 1987: 195).

Mezar kazıldıktan sonra içerisinde ölenin günlük yaşantısını temsîl eden ve ona ait olan çeşitli eşyalar yerleştirilirdi. Bu uygulamanın amacı ölen kişinin öteki dünyada da bu eşyalarla varlığını sürdürebileceği inancına dayanıyordu. Özellikle göçebe kültürlerde sıkça rastlanan bu inanç biçimi, ölüm sonrası hayatın da dünyevî yaşamla süreklilik içinde olduğuna dair bir anlayışı yansıtmaktadır. Ölen kimse mezar içinde adeta hayattaymış gibi otağda oturur bir şekilde temsil edilirdi. Bu sembolik yerleşim ruhun yolculuğuna saygı gösteren bir ritüel ifadesiydi (Carpini, 2000: 41-42; Genceli Kiragos, 2018: 76; Willem, 2010: 108; Dohsson, 2008: 34-35; Spuler, 1987: 195).

Mezarın içine yerleştirilen ahşap masa günlük hayatın sıradan bir parçası olmakla birlikte törensel bağlamda anlam kazanmaktaydı. Bu masanın üzerine konulan geleneksel içki olan kımız içeren bir testi ile et dolu bir kâse, ölenin yaşarken sürdürdüğü beslenme alışkanlıklarının devam ettirildiği ve bu yönüyle onun sosyal kimliğinin mezar içerisinde de yaşatıldığı inancını yansıtmaktadır. Böylece mezar ölenin dünyevî varlığının bir uzantısı olarak

şekillendirilmiş bir mekân haline gelirdi. Mezarın iç düzenlemesi kişinin hayatta sahip olduğu maddî varlıkların ve sosyal alışkanlıkların sembolik bir meşrûiyete dönüşmekte, bu düzenleme sayesinde ölen bireyin kimliği, yalnızca hatırlanmakla kalmayıp, ritüel aracılığıyla yaşatılmaya devam edilmekteydi. Bu tür uygulamalar Moğol toplumunun ölüm ve sonrası konusundaki inançlarının derinliğini ve kültürel devamlılık bilincini gözler önüne sermektedir.

Moğolların defin ritüelleri yalnızca ölen bireyin fiziksel varlığının bu dünyadan ayrılışını ifade etmekle kalmaz aynı zamanda onun ruhunun huzur içinde öteki âleme geçişini sağlama amacını güderdi. Bu ritüeller ölümün bir son değil ruhun başka bir varoluş düzlemine geçişi olduğuna dair derin bir inanç sistemiyle şekillenmişti. Moğol göre ölüm, ruhun bedeninden ayrılarak kutsal kabul edilen mekânlara, özellikle de “Al Dağ” olarak bilinen Ulu Dağ’a yöneldiği bir süreçti. Bu yolculuk, ruh için hem kutsal hem de tehlikelerle dolu bir geçiş anlamına gelirdi. Çünkü bu süreçte kötü ruhlar, cinler ve zararlı varlıklar ruhu saptırabilir, huzursuz edebilir ya da onun yolda kaybolmasına sebep olabilirdi (Roux, 1994: 139). Bu sebeple ruhun bu zorlu yolculuğu sırasında zarar görmemesi için çeşitli koruyucu uygulamalara başvurulurdu. Bunların başında, ruhun refakatçileri ve koruyucuları olarak görülen hayvanların kurban edilmesi gelmekteydi. At ve köpek, en sık kurban edilen iki hayvandı. At hem Moğol kültüründe taşıyıcı bir varlık olarak hem de savaşta ve günlük hayatta sahibinin yoldaşı olduğu için, ölen kişinin ruhunu da son yolculuğunda taşıyan bir varlık olarak düşünülürdü. Köpek ise koruyucu niteliği ve kötü ruhları uzaklaştırıcı gücü ile bu yolculukta ruhun güvenliğini temin eden bir varlık olarak görülürdü. Dolayısıyla bu hayvanların kurban edilmesi hem sembolik hem de işlevsel anlamlar taşıyan bir uygulamaydı (Carpini, 2000: 40). Bu gelenekler Moğolların ölüm karşısındaki yaklaşımlarını ve doğayla kurdukları derin ruhsal ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Ayrıca bu ritüeller topluluğun hafızasında ölenin yerinin korunmasını ve ruhunun saygıyla anılmasını da sağlıyordu.

Kurban edilen köpek, kötü ruhları savuşturma işleviyle sembolik bir anlam taşırdı. Bu anlayış Tengrici inanç sisteminde hayvanların ruhanî varlıklarla iletişim kurabilen araçlar olarak görülmesinden kaynaklanırdı. Koyun bereket ve huzurun timsali olarak kurban edilirken atın kurban edilmesi ölen kişinin sosyal statüsünü, zenginliğini ve göçebe yaşam tarzının ruhanî yansımalarını temsil ediyordu. Atın ölen kişinin ruhunu Al Dağ’a ulaştıracak kutsal bir bineğe dönüşeceğine inanılırdı. Ayrıca bu uygulamalar Moğol toplumunun ölüm karşısındaki ritüelistik tavrının yalnızca bireysel değil ortak bir hafızanın ve kültürel devamlılığın ifadesi olduğunu ortaya koymaktadır. Böylelikle ölümün ardından gerçekleştirilen kurban ritüeli, sadece ölen kişiye değil aynı zamanda yaşayan topluluğa da bir güvenlik ve huzur alanı sağlamış olurdu (Roux, 1994: 139-200).

Törenin bir diğer temel unsuru ise kurban edilen atın etinden hazırlanan cenaze ziyafetiydi.²⁴ Bu ziyafet ölen kişiye duyulan son bir saygı ifadesi niteliğinde olup cenazeye katılan topluluk mensupları arasında ortak bir yas bilinci ve birlik duygusu oluştururdu. Özellikle göçebe toplumlarda bu tür ritüeller yalnızca ruhanî bir anlam taşımakla kalmaz aynı zamanda sosyal yapının sürekliliğini sağlayan sembolik ve toplumsal işlevler de üstlenirdi. Atın kurban edilmesinin ölen kişinin statüsünü yücelttiğine inanılırdı. Onun etinden hazırlanan yemeklerin paylaşılması, hayatta kalanların yas sürecine aktif biçimde katılımını sağlardı. Topluluk içinde dayanışma ve aidiyet duygusunu pekiştirirdi. Cenaze ziyafetleri hem ölen kişinin toplumsal hafızdaki yerini onurlandırmak hem de yaşayanların birbirine olan bağlılığını pekiştirmek amacıyla gerçekleştirilirdi. Kurban etinin birlikte tüketilmesi göçebe yaşamın temelinde yer alan kolektif sorumluluk anlayışının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla bu tür yemekli cenaze ritüelleri, göçebe toplulukların sosyal dayanışma pratiklerinden biri ve ortak yas anlatısının bir parçası olarak işlev görmektedir (Carpini, 2000: 41-42; Genceli Kiragos, 2018: 76; Simon de Saint Quentin, 2006: 33; Dohsson, 2008: 34-35; Spuler, 1987: 195). Ziyafetin ardından dikkat çeken diğer uygulamalardan biri, kurban edilen atın derisinin doldurularak şekillendirilmesiyle oluşturulan temsili figürdü. Bu figür içi ot ve samanla doldurulmuş gerçek at derisinden yapıldı. Özenle dikilerek at formuna büründürülürdü. Daha sonra uzun bir sopa ya da kazık yardımıyla hazırlanmış özel bir düzenek üzerine yerleştirilir ve mezarın başucuna dikilirdi. Figürün hazırlanışı ve dikilişi belirli geleneksel kurallara bağlı olarak gerçekleştirilirdi. Bu temsili at törenin hem görsel hem de sembolik açıdan dikkat çeken unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu uygulamanın temelinde, at derisinin ölen kişiyi kötü ruhlardan koruyacağı inancı vardır. Moğol toplumu için at statü ve aidiyetin bir göstergesiydi. Mezarın başına dikilen temsili at, merhumun hayatı boyunca sahip olduğu sosyal konumun ve askerî ya da yönetsel gücünün bir yansıması olarak yorumlanabilir. Aynı zamanda bu figür ölen kişinin soyunun hatırlanmasına ve törene katılan topluluk üyeleri nezdinde meşrûiyetinin teyidinde katkı sağlamaktaydı (Carpini, 2000: 41-42; Genceli Kiragos, 2018: 76; Simon de Saint Quentin, 2006: 33; Spuler, 1987: 195; Dohsson, 2008: 34-35; Boyle, 2001:124). Bu uygulama Moğol cenaze kültüründe atın sahip olduğu merkezî rolü bir kez daha

²⁴ Eski Türklerde cesedin defin törenleri, “yog” olarak adlandırılırdı. Yog ismi, ayrıca ölü aşı olarak da bilinen ölünün gömüldüğü sırada ya da ölü gömüldükten sonra üç veya yedi gün içinde verilen, “ölü aşı” olarak da bilinen yemeğe denilirdi. Cesedin gömülmesinden sonra ağıt yakmak, yüzünü kesmek, kulaklarını yaralamak, at yarışı düzenlemek ve ölü aşı yemek en bilinen cenaze ve yas faaliyetleri idi. Cenaze töreni sonrasında ise ölüyü anmak için yılın yedinci günü, kırkıncı günü ve yılın sonunda cenaze törenine benzer şekilde törenler düzenlenirdi (İnan, 1952: 21).

ortaya koymaktadır. Gerçek hayatta olduğu gibi ölüm sonrası törensel pratiklerde de at, bireyin kimliğiyle doğrudan ilişkilendirilmiştir.

Törenin son aşamalarından biri olarak, kurban edilen atın geride kalan kemikleri büyük bir titizlikle toplanır ve dikkatlice muhafaza edilirdi. Bu kemiklerin kırılmadan korunması, törensel düzenin bir parçası olarak önem taşırdı. Ardından, belirli bir tören eşliğinde bu kemikler yakılırdı. Bu uygulamanın törende yer alan diğer pratiklerle birlikte anlam kazandığı ve ölen kişinin ardından gerçekleştirilen bütüncül bir kapanış işlemi olduğu anlaşılmaktadır. Yakma işlemi defin töreninin törensel ve düzenleyici yönünü temsil etmekteydi. Bu şekilde tören tamamlanmış sayılır, mezar alanı terk edilmeden önce son görev yerine getirilmiş olurdu. Atın kemiklerinin yakılması Moğollar arasında yaygın olan bir başka kültürel anlayışla da bağlantılıydı. Atın törensel değer taşıyan bir varlık olduğu göz önüne alındığında, onun kalıntılarının özel muameleye tâbi tutulması şaşırtıcı değildir. Bu uygulama ölen kişinin ardından yapılan anma işlemlerinin bir parçası olarak düşünülebilir. Özellikle kemiklerin rastgele bırakılmayıp törenle yakılması, cenazenin tamamlandığını ve defin sürecinin düzenli bir şekilde sonlandırıldığını gösteren işlevsel bir ritüeldi (Carpini, 2000: 41-42; Genceli Kiragos, 2018: 76; Simon de Saint Quentin, 2006: 33; Dohsson, 2008: 34-35; Spuler, 1987: 195).

Orta Çağ Moğol toplumunda cenaze ritüelleri ölen kişinin statüsünü, ruhanî inançlarını ve toplumsal değerlerini yansıtan çok katmanlı törenlerdi. Bu törenlerin merkezinde ise at yer alıyordu. At Moğollar için sadece yaşarken değil ölümden sonra da vazgeçilmez bir varlıktı. Merhuma ait at, törensel bir düzende kurban edilirdi. Atın derisi başından kuyruğuna kadar yüzülerek uzun şeritler haline getirilir ardından samanla doldurulup şekillendirilir ve bir sıraya geçirilerek yüksekçe bir noktaya asılırdı. Bu uygulama hem ölen kişinin hatırasına duyulan saygıyı ifade eder hem de ruhunun onurlandırılması amacı taşırdı (Carpini, 2000: 41-42; Genceli Kiragos, 2018: 76; Simon de Saint Quentin, 2006: 33; Dohsson, 2008: 34-35; Spuler, 1987: 195). Mezarın bulunduğu alana dikilen yüksek direklerin her birine dört ana yön ve ara yönler gözetilerek toplam on altı at derisi asılırdı. Bu uygulamanın defin alanının belirlenmesi ve törensel yönlerinin vurgulanması gibi pratik amaçlara hizmet ettiği anlaşılmaktadır. At derileri hem cenaze töreninin dikkat çekici bir parçası hem de defin alanının geçici sınırlarının bir göstergesi olarak değerlendirilirdi. Bununla birlikte mezara sıklıkla bir kısrağ veya tay ile eyer ve üzengileriyle tam teçhizatlı bir at da yerleştirilirdi. Bu uygulama atın Moğol toplumu için taşıdığı ekonomik, askerî ve kültürel önemi yansıtması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Hayatta olduğu gibi ölen kişinin ölümünden sonra da bu önemli hayvanla birlikte

anılması atın toplumsal ve törensel işlevinin bir göstergesidir (Carpini, 2000: 41-42; Genceli Kiragos, 2018: 76; Willem, 2010: 108; Dohsson, 2008: 34-35; Spuler, 1987: 195).

Cengiz Han'ın cenaze merasimi yalnız bir hükümdarın ebedî âleme uğurlanması değil aynı zamanda Orta Çağ Moğol cenaze ritüellerinin dönemin inanç dünyasıyla ne denli iç içe geçtiğinin bir yansımasıydı. Bu merasim Moğol halkının hem dünyevî hem de uhrevî otoriteyi nasıl anlamlandırıldığını göstermesi açısından son derece dikkat çekicidir. Göçebe geleneklerin derin izlerini taşıyan bu ritüel süreç Moğolların atalarla olan bağlarını ve ölüm sonrası yaşama dair tasavvurlarını açık bir biçimde ortaya koymaktadır (Roux, 2022: 234). Cenaze töreni sırasında gösterilen özen, kullanılan semboller ve uygulanan özel ritüeller, Moğolların Cengiz Han'ı sıradan bir ölümlüden ziyade yarı mistik bir varlık, hatta bazı anlatımlarda “Göğün yeryüzündeki temsilcisi” olarak gördüklerini yansıtmaktadır. Cengiz Han'ın mezarının yeri sır gibi saklanmış, cenazeye katılımlar yol boyunca gizlilik içinde hareket etmiş, defin işlemi tamamlandıktan sonra mezarın yerini bilen herkesin öldürüldüğüne dair rivayetler yaygınlık kazanmıştır. Bu anlatılar Moğolların ölüm ve liderlik anlayışı çerçevesinde geliştirdikleri kutsallaştırma anlayışlarını da sembolize etmektedir.

Moğol cenaze törenlerinde atın bu derece merkezî bir yere sahip olması, bu hayvanın ölüm sonrası uygulamalarda da derin ve çok yönlü bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır. At hayattayken sahibinin toplumsal statüsünü, iktisadî gücünü, askerî kapasitesini ve hatta prestijini simgelemiş, ölümden sonra da bu simgesel işlevini sürdürmüştü. Törenin vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmişti. Nitekim atın törene dâhil edilmesi, yalnızca sembolik bir veda anlamı taşımamakta aynı zamanda ölen kişinin ruhunun ahirette de aynı güç ve itibarı sürdüreceğine dair inancı yansıtmaktadır. Kurban edilen atın etiyle hazırlanan ziyafet, toplumsal dayanışma ve yas sürecinin bir parçası oluşmuştu. Kemiklerinin törensel kullanım biçimleri ise ölümle yaşam arasındaki kültürel geçişi sembolize etmiştir. Bu uygulamalar Moğolların at ile kurduğu ilişkinin yalnızca ekonomik ya da askerî zorunluluklarla sınırlı olmadığını, tersine derin bir kültürel anlam ve dinî simgesel değer taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla at, Moğol toplumunda hem bireyin yaşam döngüsünü tamamlayan bir yoldaş hem de kültürel sürekliliği sağlayan tören pratiklerinin başat bir ögesidir. Bu durum atın Moğol kültüründe taşıdığı çok katmanlı anlam dünyasının ve uzun tarihsel sürekliliğinin açık bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Moğollar atlarına askerî, ekonomik ve kültürel hayatın ayrılmaz bir parçası olarak çok büyük değer vermişlerdir. Bu sebeple atların terbiyesi, bakımı ve beslenmesi konularında büyük titizlik göstermişlerdir. Atlarının sağlığını korumak ve onlardan en yüksek verimi alabilmek amacıyla, yaylaklara stratejik bir önem atfetmişlerdir. Ayrıca atın daha işlevsel hale gelmesi için eyer, üzengi, gem, at zırhı ve nal gibi çeşitli at ekipmanlarını da etkin biçimde kullanmışlardır.

Moğol askerî sisteminin içerisindeki bu hayvanlar savaşın aktif bir unsuru olmuştur. Moğollar atlarını taşıma sistemlerinde stratejik bir unsur olarak kullanmışlardır. Özellikle su geçişlerinde geliştirdikleri yöntemlerle atın hem yük taşıyıcısı hem de savaşçı rolünü pekiştirmişlerdir. Savaş taktiklerinde atlı birliklerin çevikliğinden ve hızlarından azami düzeyde faydalanmışlardır. Bu sayede düşmanlarına karşı ani baskınlar, geri çekilmeler ve kuşatma manevraları uygulayabilmişlerdir. Moğol atlarının dayanıklılığı, uzun mesafeleri zorlukla karşılaşmadan katedebilme yetenekleri ve savaş sahasındaki çeviklikleri, onları dönemin en etkili savaş hayvanları haline getirmiştir. Tüm bu unsurlar Moğolların askerî başarılarının temelinde atın vazgeçilmez bir yere sahip olduğunu açıkça göstermektedir.

Moğolların atlarla kurduğu ilişkinin bir diğer önemli boyutu, hayvansal ürünlerden yararlanma biçimleridir. At sütü ve ondan yapılan kımız, sadece beslenmek için değil aynı zamanda törensel ve simgesel işlevlerde de önemli bir yer tutmuştur. At eti, özel durumlarda tüketilen değerli bir besin olarak kabul edilirken derisi ve tüyleri giyimden ayakkabı yapımına, savaş malzemelerinden günlük eşyalara kadar geniş kullanım alanları bulmuştur.

At, Moğol toplumunda toplumsal statünün, zenginliğin ve gücün simgesi olmuştur. Özellikle kadınların at ile olan ilişkisi, onların sosyal hayatta aktif roller üstlenmelerine imkân sağlamıştır. Ayrıca Moğol atları gerek iç pazarlarda gerekse uluslararası ticaret yollarında ve pazarlarda önemli bir değişim aracı olarak kullanılmış, kimi zaman para yerine geçen bir unsur, kimi zaman ise değerli mallarla eşdeğer görülen bir takas nesnesi olmuştur. Eğlence ve spor etkinliklerinde ise at, Moğol kültüründe bir birleştirici unsur olarak öne çıkmıştır.

Devlet hayatında atın simgesel ve fonksiyonel önemi kadar hukukî ve idarî düzenlemelerdeki yeri de dikkat çekicidir. Elçilerin, tüccarların ve posta görevlilerinin halk üzerindeki baskısını engellemek amacıyla getirilen düzenlemeler Moğol yöneticilerinin atlara yükledikleri stratejik değerın bir göstergesi olmuştur. Yâm teşkilâtı gibi devlet

mekanizmalarında da at kullanımı, Moğol yönetim yapısının işleyişini hızlandıran bir unsur olarak öne çıkmıştır.

Dinî hayatta ise at cenaze merasimlerinde kurban olarak sunulmuş, ritüellerde kullanılmış ve ölümlerle birlikte gömülerek ruhanî anlamlar yüklenmiştir. At, Moğol inanç sisteminde kutsal ve uğurlu kabul edilen bir varlık olmuştur.

Sonuç olarak Moğollar için at; derin bir kültürel, askerî ve sosyal yapının ifadesi olarak bu toplumun kimliğini belirlemede önemli bir rol oynamış, onu yönlendirmiş ve şekillendirmiştir. Bu çalışma, Moğollarda atın her bakımdan rolü ve önemini anlatarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamıştır.

KAYNAKÇA

- Alaaddin Ata Melik Cüveynî (2013). *Tarih-i Cihan Güşâ*. Mürsel Öztürk (çev.). Ankara: TTK.
- Alinge, C. (1967). *Moğol Kanunları*. Coşkun Üçok (çev.). Ankara: Sevinç Matbaası.
- Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler* (1941). W. De Tiesenhhausen (haz.). İsmail Hakkı İzmirli (çev.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Aşan, G. E. (2020). *Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb (Vr. 188a-308b)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Atwood, C. P. (2004). *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. New York: Facts On File.
- Aykut, A.S. (1999). “İbn Battûta” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 361-368.
- Bağcı, B. (2019). *Anadolu'daki Moğol Vali ve Komutanları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bartold, V. V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. Hakkı Dursun Yıldız (haz.). Ankara: TTK.
- Bayat, F. (2019). “Manas Destanı” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 371-372.
- Biran, M. (2005). *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World*, Cambridge University Press.
- Boyle, J. A. (2001). “XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Moğollar Arasında At Kurban Etmenin Bir Şekli” Dilek Top (çev.) *Millî Folklor*, 44, 122-135.
- Carpini, J. D. (2000). *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*. Ergin Aya (çev.). Ordu: Derya Kitapevi.
- Cengiz İmparatorluğu Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta Pei Lu ve Hei Ta Shi Lu* (2012). Mustafa Uyar (Ed.). Ankhbayar Danuu (çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ch'ang Ch'un (2019). *Cengiz Han'ın Ölümsüzlük Arayışı Taoist Simyacı Bir Keşişin Türkistan Seyahatnamesi (1221-1224)*. Gülşah Hasgüçmen (çev.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Crossley, P. K. (2022). *Demir Dağ'ın Hükümdarları*. Nuri Çetiner (çev.). İstanbul: Selenge Yayınevi.
- Dede Korkut Hikâyeleri* (2017). Süleyman Teyek (haz.). Ankara: MEB Yayınları.
- Doğan Us, D. (2019). *Zeynüddîn b. Hamdullâh Müsteyfî-yî Kazvîni'nin Zeyl-i Târîh-i Güzîde İsimli Eserinin Tercüme ve Değerlendirmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Dohsson, A. K. (2008). *Moğol Tarihi*. Bahadır Apaydın (çev.). İstanbul: Nesnel Yayınları.
- Duger, O. (2021). *Tevârih-i Güzide-Nusret Nâme'nin Türk-Moğol Tarihi Açısından Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Durmuş, İ. (2021). “Türk Kültür Çevresinde At” *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), 1-12.
- Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el Levâtî et-Tancî (2000). *İbn Battutâ Seyâhatnamesi* (Cilt I-II). A. Sait Aykut (çev. haz.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erdem, A. (2016). *Cengiz Han ve Türk-Moğol Devleti* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Ergin, M. (2003). *Orhun Âbideleri*. Hisar.
- Genceli Kiragos (2018). *Moğol İstilas 1220-1265*. Mahmut Kemal Bey (çev.). İstanbul: Post Yayın Dağıtım.
- Gökyay, O. Ş. (1994). “Dede Korkut” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 77-80.
- Gregory Abû'l-Farac (1950). *Abû'l-Farac Tarihi* (Cilt II). Ernest A. Wallis Budge (çev.), Ömer Rıza Doğrul (çev.). Ankara: TTK.
- Grousset, R. (2022). *Bozkır İmparatorluğu*. M. Reşat UZMEN (çev.). İstanbul: Ötüken.
- Gülensoy, T. (2003). “Manas Destanı” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 557-558.
- Güler, N. (2018). “Şebânkâreî'ye Göre İlhanlı Hükümdarlarından Hulâgû Hân, Abâka Hân ve Ahmed Hân” *Turkish Studies*, 13 (8), 65-78.
- Halaçoğlu, Y. (1995). *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 412.
- Hamza, M. (2008). *Hamdullah Musteyfî ve Eseri “Nüzhetü'l-Kulûb”* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- Işık, A. (2012). *Hafız-ı Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt-Tevârih-i Reşîdî'sinde Sultan Olcâytû ve Ebû Sa'îd Dönemlerine Dair Kayıtlar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- İlyasoğlu Mercimek Ahmed (t.y.). *Kabusname*. Atilla Özkırımlı (haz.). İstanbul: Tercüman.
- İnan, A. (1952) “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları” (Cilt IV), *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: TTK.
- Kaçalin, M. S. (1994). “Dîvânü Lugâti't-Türk” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 390-393.
- Kaçalin, M. S. (2006). “Orhon Yazıtları” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 390-393.
- Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı 1227-1345*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1991). “At” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 26-28.

- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milî Kültürü*. İstanbul: Ötüken.
- Kalkan, M. (1997). “Bozkır Kültüründe At ve Prjevalskiy Atının Bu Kültüre Kazandırdığı Dinamizm” *Erdem*, 9 (27), 1129-1142.
- Kallek, C. “Mil” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 53-54.
- Karaduman, R. (2024). *Moğollar ve Memlûklerde Haber Alma Teşkilâtı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Köymen, M. A. (2001). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alp Arslan ve Zamanı* (Cilt III). TTK: Ankara.
- Kaşgarlı Mahmûd (2005). *Dîvânü Lugâti't-Türk*. Serap Tuğba Yurteser (haz.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Keçiş, M.- Kaya, S. (2018). “Moğol Göçebeliği ve Orta Doğu Coğrafyası: Tümenler ve Kışlaklar” *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 37 (64), 395-412.
- Keleş, E. (2020). “Moğollarda Kışlak Geleneği: İlhanlıların Arran ve Mugan Kışlakları Örneği” *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 48-62.
- Kemaloğlu, İ. (2017). *Altın Orda Hanlığına Ait Resmî Yazışmalar*. Ankara: TTK Yayınları.
- Koç, B. (2017). “Geleneksel Türk Sporlarında Atlı Oyunlar ve Cirit” *Uluslararası Türk Korykoslu Hayton* (2023). *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*. Altay Tayfur Özcan (çev.). İstanbul: Kronik Yayıncılık.
- Köklünar, O. (2021). *Moğollarda Psikolojik Harp ve İşkence Teknikleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amasya.
- Le Strange, G. (2015). *Doğu Hilafetinin Memleketleri; Mezopotamya, İran ve Orta Asya*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Manas Destanı* (2017). Abdülkadir İnan (çev.). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Marko Polo (t.y.). *Marko Polo'nun Seyahatnamesi* (Cilt I). N. Bayar (çev.). Kervan Kitapçılık.
- Marco Polo'nun Geziler Kitabı* (2015). Ömer Güngören (çev.). İstanbul: Yol Yayıncılık.
- May, T. (2023). *Moğol İmparatorluğu*. Ülke Evrim Uysal (çev.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- May, T. (2025). *Moğol Savaş Sanatı*. Mustafa Uyar (çev.). İstanbul: Kronik Yayınları.
- Merçil E. “Gâşiye” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 398-399.
- Meriç, S. (2019). *13. Yüzyılda Moğol Posta Teşkilâtı (Yam)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Trabzon.
- Minhâc-ı Sirâc El-Cûzcânî (2016). *Tabakât-ı Nâsirî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*. Mustafa Uyar (çev.). İstanbul: Ötüken.
- Moğolların Gizli Tarihi* (1986). Ahmet Temir (çev.). Ankara: TTK Basımevi.
- Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş* (Cilt IV). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi*. Ankara: TTK.
- Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş* (Cilt I). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ötemiş Hacı (2014). *Çengiz-Nâme*. İlyas Kemaloğlu (haz.). Ankara: TTK
- Özaydın, A. (1997). “Hamdullah El-Müstevfi” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 454-455.
- Örs, D. (1992). *Târih-i Olcaytû: İnceleme ve çeviri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Özcan, A. (2009). *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 242-244.
- Özcan, A. T. (2013). “Chronica Maiora’da Moğollara Dair Kayıtlar” *Tarih Okulu Dergisi*, 2013 (16), 23-77.
- Özcan, A. T. (2020). *Moğollar Avrupa’da*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2019). “Karakorum” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 22-23.
- Özgüdenli, O. G., & Prazniak, R. (2019). “Kubilay Kağan” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, s. 88-89.
- Özgüdenli, O. G. (2019). “Moğollar” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 225-229.
- Öztürk, M. (2017). “Nevruz Nâme” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36 (61), 149-182.
- Rençber, A. (2015). *Mâzenderân (Taberistan) tarihi 1220-1392* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elâziğ.
- Reşidüddin Fazlullah (2022). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*. İsmail Aka vd. (çev.). Ankara: TTK.
- Roux, J. P. (1994). *Moğolların ve Türklerin Eski Dinî*. Aykut Kazancıgil (çev.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, J. P. (2001). *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*. Lale Arslan (çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2022). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket (çev.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Sabbâğ, A. “Mîrâhur” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 141-143.
- Saunders, J. J. (2001). *The History of the Mongol Conquests*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Saray, M. (1989) *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 538-540.
- Simon De Saint Quentin (2006). *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*. Tufan Karasu (haz.). Erendiz Ozbayoğlu (çev.). Alanya: Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı.

- Sönmez, C. (2023). *Ravzatü's-Safâ ve Habibü's-Siyer'deki Sâmânîler Bölümünün Tercümesi Bağlamında Mîrhând ve Hândmîr'in Tarih Metodolojisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Spuler, B. (1987). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*. Cemal Köprülü (çev.). Ankara: TTK
- Subaşı, Ö. (2021). *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Sümer, F. (1983). *Türkler'de Atıcılık ve Binicilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Sümer, F. (2011). "Tatarlar" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 168-170.
- Şahin, M. (2013). *Orta Çağda Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar) (961-1507)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Şahin, M. (2015). "Orta Çağ'da Bir Yolsuzluk Soruşturması Örneği" *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri* (Cilt II) 11-13 Kasım 2014, İstanbul, 439-456.
- Şahin, M., Tunç, Z. (2018). "Türkiye Selçuklularının Sinop'un Fethinde Gâşiye'yi Hâkimiyet Âlameti Olarak Kullanmaları ve Fetih İçin Gönderilen Fütüvvetnâme" 17 (2), 701-710.
- Şahin, M. (2019). "Moğollar ve Timurlular Döneminde Önemli Bir Yaylak: Bâdgîs", *Uluslararası Yaylacılık ve Yayla Kültürü Sempozyumu*, Giresun, 26-28 Eylül 2019, 51-
- Şana, Ş. K. (2024). "Amasya'da Kurulan İki Bölük: Lahanaciler ve Bamyacılar Bağlamında Cirit Oyunu ve Resim Sanatına Yansımaları" *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 185-199.
- Yazıcı, T. (1993). "Şemseddin Cüveynî" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 144-146.
- Yuvalı, A. (1993). "Çağatay Han" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 176-177.
- Yazıcı, T. (1994). "Efrâsiyâb" *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 478-479.
- Togan, Z. V. (1969). *Çengiz Han (1155-1227)*. İstanbul: Kömen Teksir Bürosu.
- Türk Dil Kurumu Resmî Web Sitesi, Erişim Tarihi: 15.05.2025: <https://sozluk.gov.tr/>.
- Uğuz Kağan Destanı (2022). Rıza Nur (haz.). İstanbul: Ötüken.
- Uyar, M. (2013). İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları. *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan* (244-257). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Uyar, M. (2020). "İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı" Ankara: TTK
- Vladimirtsov, B. Y. (1995). *Moğolların İçtimâî Teşkilâtı* (çev.). Ankara: TTK
- Willem, R. (2010). *Möngke Han'ın Sarayına Yolculuk*. Zülal Kılıç (çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yakubovskiy, A. Y. (1976). *Altın Orda ve Çöküşü*. Hasan Eren (çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Yalçın, O. (2020). *Baycu Noyan ve Askerî Faaliyetleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinop.
- Yusuf Has Hacib (2019). *Kutadgu Bilig*. Muzaffer Tunçel (çev.). Halil Aşıcı (Ed.). Ankara: Gençlik Spor Yayınları.
- Yücel, M. U. (2022). “Kıpçaklar” *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 419-421.
- Cochran, C. (2023). *Mongolian Horse Breed Guide: Characteristics, Health & Nutrition*. Mad Barn. Erişim Tarihi: 03.05.2025: <https://madbarn.com/mongolian-horse-breed-guide/>
- Encyclopædia Britannica. “Przewalski’s Horse” *Encyclopædia Britannica*. Erişim Tarihi: 05.05.2025: <https://www.britannica.com/animal/Przewalskis-horse>.
- Kayadibi, Onur. *Age Of Empires IV Adlı Oyunda Yer Alan Kısa Belgesellerden Biri*. (2023) YouTube. Erişim Tarihi: 03.05.2025: <https://www.youtube.com/watch?v=l4D6ZT1jEpM>.
- National Zoo (2024). “Przewalski’s horse” Smithsonian’s National Zoo & Conservation Biology Institute. <https://nationalzoo.si.edu/animals/przewalskis-horse>
- Taylor, W. T. (2023). *What Horses Reveal About Human History* (Video). YouTube, TED. Erişim Tarihi: 04.03.2025: <https://www.youtube.com/watch?v=uhlhkuh6zo>.
- Web Tabanlı Sözlük. Erişim Tarihi: 14. 04. 2025: <https://tamga.ktu.edu.tr/2020/11/web-tabanlı-eski-turkce-sozluk-6-9-yuzyl.html>.
- Google Arts & Culture (Web sayfası). (t.y.). “Çernigiv”. Erişim Tarihi: 03. 04. 2025: <https://artsandculture.google.com/entity/m02p1md?hl=tr>.
- https://animaldiversity.org/accounts/Equus_caballus_przewalskii/pictures/collections/contributors/david_blank/prz_horses2/. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.
- https://animaldiversity.org/accounts/Equus_caballus_przewalskii/pictures/collections/contributors/david_blank/prz_horsesfemjuv2/. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.
- <https://cdn1.ntv.com.tr/gorsel/nTmONRdA5E47cPayERO2g.jpg?width=767&height=575&mode=both&scale=both&v=1535449371005>. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Czengi#/media/Dosya:Estribos_argentinos_de_plata._Museo_de_Am%C3%A9rica.jpg. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Horseshoe#/media/File:Horseshoe.jpg>. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.
- <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/e/ee/WesternCurb.jpg/800px-WesternCurb.jpg>. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.

<https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/aktuel/mogolistan-daki-bir-mezarda-1500-yillik-boyali-eyer-kesfedildi>. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.

<https://www.soylentidergi.com/cengiz-hanin-buyuk-devlet-yasasi/>. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.

EKLER

Ek 1. Moğol Atları.

Kaynak:https://animaldiversity.org/accounts/Equus_caballus_przewalskii/pictures/collections/contributors/david_blank/prz_horses2/. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.

Ek 2. Yavrusu ve bir Moğol Atı.

Kaynak:https://animaldiversity.org/accounts/Equus_caballus_przewalskii/pictures/collections/contributors/david_blank/prz_horsesfemjuv2/. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.

Ek 3. Moğolistan Tsonjin-Boldog bölgesinde, tamamen paslanmaz çelikten yapılan Cengiz Han'ın atlı heykeli.

Kaynak: <https://cdn1.ntv.com.tr/gorsel/nTmONRdA5E47cPayERO2g.jpg?width=767&height=575&mode=both&scale=both&v=1535449371005>. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.

Ek 4. Üzengi.

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%9Czengi#/media/Dosya:Estribos_argentinos_de_plata._Museo_de_Am%C3%A9rica.jpg. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.

Ek 5. At Nali.

Kaynak: <https://en.wikipedia.org/wiki/Horseshoe#/media/File:Horseshoe.jpg>. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.

Ek 6. Gem.

Kaynak: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/e/ee/WesternCurb.jpg/800px-WesternCurb.jpg>. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.

Ek 7. Eyer.

Kaynak: <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/aktuel/mogolistan-daki-bir-mezarda-1500-yillik-boyali-eyer-kesfedildi>. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.

Ek 8. Moğol İmparatorluğu'nun geniş sınırları.

Kaynak: <https://www.soylentidergi.com/cengiz-hanin-buyuk-devlet-yasasi/>. Erişim Tarihi: 24.06. 2025.

ÖZ GEÇMİŞ

SEYİTCAN GÖZÜAÇIK

Öğrenim Bilgisi

Yüksek Lisans	Amasya Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı (Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN)
Başlangıç bitiş tarihi	: 2022-2025
Lisans	Amasya Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı
Başlangıç bitiş tarihi	: 2018-2022